

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

POLITICS, ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES
JOURNAL OF KIRSEHIR AHİ EVRAN UNIVERSITY

ISSN: 2618-6217

YIL/YEAR	CİLT/VOLUME	SAYI/ISSUE
2019	3	1

KIRŞEHİR – 2019

T.C.

KIRŞEHİR AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
POLITICS, ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL OF KIRSEHIR
AHI EVRAN UNIVERSITY

İmtiyaz Sahibi / Owner

T.C. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İİBF Adına
(On behalf of AEU Faculty of Economics and Administrative Sciences)
Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL
(AEÜ İİBF Dekanı/AEU FEAS Dean)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Asst. Prof. Dr. Erman AKILLI (Editör/Editor)
Res. Assist. Albeniz T. EZME (Editör Yardımcısı/Assist. Editor)
Res. Assist. Bengü ÇELENK (Editör Yardımcısı/Assist. Editor)
Res. Assist. Burak GÜNEŞ (Editör Yardımcısı/Assist. Editor)
Res. Assist. Emrah GÜRLEK (Editör Yardımcısı/Assist. Editor)
Res. Assist. Ümit YAPICI (Editör Yardımcısı/Assist. Editor)

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Dr. Mürsel Bayram

Yazı İşleri Md. (Editör) / Editor-in-Chief

Dr. Öğr. Üyesi Erman AKILLI

Teknik Hazırlık / Secretary

Res. Assist. Albeniz Tuğçe EZME
Res. Assist. Burak GÜNEŞ
Res. Assist. Emrah GÜRLEK

Yönetim Yeri ve Yazışma Adresi / Contact Information

Adres /Address

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Bağbaşı Yerleşkesi
40100 Merkez/ KIRŞEHİR

Belge Geçer / Fax Number

+90 (386) 280-4079

Telefon / Phone Number

+90 (386) 280-4900

E- Posta / E-mail

iibfdergi@ahievran.edu.tr

aeuiibfd@gmail.com

ISSN: 2618-6217

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi yılda iki kez yayınlanan uluslararası ve hakemli bir akademik dergidir. Dergide yayımlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Makalelerin yayım hakkı Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'ne aittir.

Politics, Economics and Administrative Sciences Journal of Kırşehir Ahi Evran University is an international peer reviewed academic journal published biannually. Articles published in the journal can not be used without reference. Right to publish articles belongs to Politics, Economics and Administrative Sciences Journal of Kırşehir Ahi Evran University.

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL
Prof. Dr. Musa ÖZATA
Prof. Dr. Fazıl YOZGAT
Prof. Dr. Kürşad ZORLU
Assoc. Prof. A. Serap TUNCER
Assoc. Prof. Battal YILMAZ
Assoc. Prof. Ümit BULUT
Assoc. Prof. Altuğ Murat KÖKTAŞ
Assoc. Prof. Gülbahar ÜÇLER
Assoc. Prof. Banu KÜLTER DEMİRGÜNEŞ
Assoc. Prof. H. N. Kartal DEMİRGÜNEŞ
Assoc. Prof. Oktay KIZILKAYA
Asst. Prof. Ahmet ÜNSAL
Asst. Prof. Deniz AKGÜL
Asst. Prof. Emine ŞENER
Asst. Prof. Erman AKILLI
Asst. Prof. Ertuğrul GÜREŞÇİ
Asst. Prof. Fatih ÇELİK
Asst. Prof. Ferhat ÇETİNKAYA

Asst. Prof. Hale KIRMIZIOĞLU
Asst. Prof. Hatice Pınar KAYA
Asst. Prof. Deniz ABUKAN
Asst. Prof. Hüseyin ERTUĞRUL
Asst. Prof. Murat YÜKSEL
Asst. Prof. Oktay AKTÜRK
Asst. Prof. Öner AKGÜL
Asst. Prof. Pınar KAYA
Asst. Prof. Murat YÜKSEL
Asst. Prof. Selim BİÇEN
Asst. Prof. Sertan AKBABA
Asst. Prof. Yüksel İLTAŞ
Asst. Prof. Zübeyir BARUTÇU (Anısına Saygıyla)
Asst. Prof. Ayşe ATAŞ
Asst. Prof. Zeynep AĞDEMİR
Asst. Prof. Muhammed MARUF
Dr. İnan ŞENSES
Dr. Uğur AYTUN
Dr. Kerem YAVAŞÇA

Uluslararası Bilim Kurulu/ International Science Board

Prof. Dr. Abdulkadir BULUŞ, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AY, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet YILMAZ, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Aslı AKAY, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Birol AKGÜN, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Doğan UYSAL, Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Ekrem ERDEM, Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Fahri YAVUZ, Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Fehmi KARESİOĞLU Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ, Ankara Hacı Bayram Üniversitesi
Prof. Dr. Gülден ÜLGEN, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati AKTAŞ, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hikmet KAVRUK, Ankara Hacı Bayram Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim BAKIRTAŞ, Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim TOKATLIOĞLU, Ankara Hacı Bayram Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ, Ankara Hacı Bayram Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal İNAT, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan PEKER, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. M. Nail ALKAN, Ankara Hacı Bayram Üniversitesi
Prof. Dr. M. Necat ÇOŞKUN, Ankara Hacı Bayram Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet GENÇTÜRK, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİN, Polis Akademisi
Prof. Dr. Muhittin ATAMAN, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin KAR, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Murat ÇEMREK, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Musa YILDIZ, Ahmet Yesevi Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK, Ahmet Yesevi Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan KÜÇÜK, Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Raif PARLAKKAYA, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan ERDEM, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Ruşen KELEŞ, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Salih BARIŞIK, Gazi Osman Paşa Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar ALTINOK, Ankara Hacı Bayram Üniversitesi
Prof. Dr. Zekai ÖZDEMİR, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynep KARAÇOR, Selçuk Üniversitesi
Assoc. Prof. Arif BAĞBAŞLIOĞLU, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi

Assoc. Prof. Aigerim SHILIBEKOVA, Atyrau University
Assoc. Prof. Ali BALCI, Sakarya Üniversitesi
Assoc. Prof. Elşen BAĞIRZADE, Azerbaycan Devlet İktisat Univ.
Assoc. Prof. Fetullah AKIN, Gazi Üniversitesi
Assoc. Prof. İdris DEMİR, Medeniyet Üniversitesi
Assoc. Prof. Mehmet ARSLAN, El Farabi Kazakistan Devlet Üniv.
Assoc. Prof. Mehmet ÖZKAN, Maarif Vakfı
Assoc. Prof. Murat ÇETİNKAYA, Gazi Üniversitesi
Assoc. Prof. Savaş ZAFER ŞAHİN, Atılım Üniversitesi
Assoc. Prof. Serkan ÇİÇEK, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Assoc. Prof. Toğrul İSMAYİLOV, TOBB ETÜ
Assoc. Prof. Tuğba EROĞLU, Selçuk Üniversitesi
Assoc. Prof. Vural ÇAĞLAYAN, Selçuk Üniversitesi
Asst. Prof. Tuğba BAĞBAŞLIOĞLU, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi
Asst. Prof. Ali Fuat GÖKÇE, Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Asst. Prof. Arif Behiç ÖZCAN, Selçuk Üniversitesi
Asst. Prof. Erdem ÖZLÜK, Selçuk Üniversitesi
Asst. Prof. Izabela LIPINSKA, Poznan University of Life Sciences
Asst. Prof. Kürşat KAN, Selçuk Üniversitesi
Asst. Prof. Mustafa C. ÖZŞAHİN, Necmettin Erbakan Üniv.
Asst. Prof. Refik YASILIKAYA, Kırıkkale Üniversitesi
Asst. Prof. Wawrzyniec CZUBAK, Poznan Univ. of Life Sciences
Asst. Prof. Yiğit A. GÜZELİPEK, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniv.
Asst. Prof. Yusuf ÇINAR, Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Alessia CHIRATTI, Perugia University
Dr. Ariel Gonzales LEVAGGI, Koç Üniversitesi
Dr. Dolapo FAKUADE, University of Canterbury
Dr. Federico DONELLI, University of Genova
Dr. Machiko SATO, Shizuoka University
Dr. Mehmet ÜLKER, Yunus Emre Enstitüsü
Dr. Slawomir KALINOWSKI, Institute of Rural and Agricultural Development of the Polish Academy of Sciences

Derginin bu sayısında hakem olarak katkı yapan değerli hocalarımıza teşekkür ederiz.

We would like to thank you for your valuable contributions to this issue.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

EDİTÖRDEN

MAKALELER / ARTICLES:

Serap Gökbayrak | 08 | 25

MARKA DEĞERİNİN HIROSE YÖNTEMİYLE TESPİT EDİLMESİ: VAKKO TEKSTİL ÜZERİNE BİR UYGULAMA

BRAND VALUE DETERMINATION VIA HIROSE METHODOLOGY: AN APPLICATION ON VAKKO TEXTİLE

Şeyma Kızılay | 26 | 37

ULUSLAŞAMAYAN İRAK SORUNU
NON-NATIONALİZİNG İRAQİ NATION

Nursena Öztürk | 38 | 55

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARAR İNCELEMESİ-(CHIRAGOV VE DİĞERLERİ/ERMENİSTAN DAVASI)

EXAMINING OF EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS DECISION- (CASE OF CHIRAGOV AND OTHERS/ARMENIA)

Ahmet Gökbel ve Aykut Karakuş | 56 | 78

AB ÜYELİĞİ SONRASI BULGARİSTAN'DA TÜRK AZINLIĞA DAİR DEVAM EDEN SORUNLAR

ONGOING PROBLEMS OF TURKISH MINORITY IN BULGARIA AFTER THE EU MEMBERSHIP

Shabnam Nawabi | 79 | 91

TÜRKİYE'NİN AFGANİSTAN'A DIŞ YARDIMLARI
TURKEY'S FOREIGN AIDS TO AFGHANISTAN

Çiğsem Karakuş | 92 | 104

ÇALIŞMA HAYATINDA İŞ TATMİNİ VE İŞ STRESİ: ÖZEL BİR HASTANEDE ÇALIŞAN HEMŞİRELER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

JOB SATISFACTION AND WORK STRESS IN WORKING LIFE: IN A PRIVATE HOSPITAL NURSES ON RERESEARCH

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW:

Zümrüt Bahadır | 105 | 108

ENTELEKTÜEL BİR SİYASETÇİ PORTRESİ: AYDIN MENDERES

EDİTÖRDEN

Merhaba!

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin Haziran 2019 sayısından tüm okurlarımıza merhaba! Aralık 2018 sayımızda olduğu gibi Haziran sayımızda da sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında dikkate değer eserler ile sizleri buluşturmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Bu sayımızda 6 araştırma makalesi ve 1 kitap incelemesi/kritiği ile karşınızdayız.

Makalesinde Serap GÖKBAYRAK; marka ve marka değeri kavramları ile marka değerlendirme yöntem ve teknikleri hakkında bilgi vermek ve Hirose yöntemiyle Vakko firmasının marka değerini hesaplamaktır.

Şeyma KIZILAY ise makalesinde; Irak'ta ABD'nin iki müdahalesinin gölgesinde kalmış olan ulus inşa sürecine ve bu sürecin Irak'taki sosyo-politik yansımalarına değinmiştir.

Nursena ÖZTÜRK ise makalesinde; Ermenistan ile Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ meselesi zemininde yaşanan ve Azerbaycan'ın uğradığı hak ihlallerinden, AIHM konu olmuş örnek davayı (Chiragov ve Diğerleri davası), Ermenistan'ın uluslararası hukuka karşı sorumluluğunu, mahkeme kararına uygun bir biçimde incelemektedir.

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL ve Aykut KARAKUŞ'un ortaklaşa kaleme aldıkları makalelerinde; Bulgaristan'da Avrupa Birliği üyeliği öncesinde ve sonrasında bilhassa Türk azınlığa dair var olan sorunlar ortaya koyulmuştur.

Shabnam NAWABI ise çalışmasında; Türkiye'nin Afganistan'a olan dış yardımlarının tarihsel ve kurumsal zeminde incelemiştir.

Çiğsem KARAKUŞ ise makalesinde; Medipol Mega Üniversitesi Hastanesi hemşireleri üzerinde gerçekleştirdiği alan çalışmasında hemşirelerin iş tatmini ve iş stresi arasındaki ilişkileri incelemiştir.

Zümrüt BAHADIR ise; Doç. Dr. İdris DEMİR tarafından derlenen "Aydın Menderes'in Siyasi Kişiliği" adlı kitap incelemesiyle bu sayımıza katkı sunmaktadır.

Haziran sayısının ortaya çıkmasında, her adımda emekleri bulunan değerli mesai arkadaşlarım, editörler kuruluna, teşekkürü borç bilirim. Ayrıca kıymetli eserlerini dergimize göndererek katkı sunan yazarlarımıza ve vakit ayırıp dergimize yayın için gönderilen makaleleri büyük bir titizlikle inceleyen hakemlerimize de ayrıca şükranlarımı sunarım. Keyifli okumalar dilerim!

Öncesinde 26-28 Eylül tarihlerinde Kiev'de Milli Havacılık Üniversitesi evsahipliğinde gerçekleştireceğimiz 2. Uluslararası Toplum, İktidar ve Siyaset (People, Power & Politics) kongremizde, sonrasında ise Aralık 2019 sayımızda görüşmek üzere!

Saygılarımla,

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Erman AKILLI

This page intentionally left blank.

MAKALE / ARTICLE:

MARKA DEĞERİNİN HIROSE YÖNTEMİYLE TESPİT EDİLMESİ: VAKKO TEKSTİL ÜZERİNE BİR UYGULAMA*

BRAND VALUE DETERMINATION VIA HIROSE METHODOLOGY: AN APPLICATION ON VAKKO TEXTILE

Serap GÖKBAYRAK**

ÖZET

Bu çalışmanın amacı; marka ve marka değeri kavramları ile marka değerlendirme yöntem ve teknikleri hakkında bilgi vermek ve Hirose yöntemiyle Vakko firmasının marka değerini hesaplamaktır. Marka değeri; yatırımcılar, üreticiler, perakenciler ve tüketiciler gibi ekonomide yer alan tüm gruplar açısından oldukça önemlidir. Finansal açıdan ele alındığında, yatırımcılar marka değeri kavramına odaklanırlarken; firmalar, üreticiler ve perakenciler strateji oluşturma açısından marka değeri ile ilgilenmektedirler. Bunun yanı sıra, markanın piyasalardaki öneminin artmasına bağlı olarak, şirket ele geçirmeleri ve birleşmeleri önemli ölçüde artmaktadır. Bu durum, markaların parasal değerlerinin nasıl hesaplanması gerektiği konusu gündeme getirmiştir. Marka değerini ölçmeye yönelik birçok model bulunmasına karşın, üzerinde hemfikir olunan tek bir model bulunmamakta ve söz konusu modeller genellikle varsayımsal hesaplamalara dayandırılmaktadır. Ancak, finansal açıdan bakıldığında, Hirose yöntemi son dönemlerde ortaya atılan rasyonel ve uygulanabilir bir yöntem olarak ön plana çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Marka, Marka Değerleme, Hirose Yöntemi.

* Bu makale “4. Lisansüstü İşletme Öğrencileri Sempozyumu, İzmir, 18-20 Nisan 2019” başlıklı sempozyumda sunulan sözlü bildirinin makale formatına çevrilmiş halidir.

** Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi, E-posta: sergokbayrak@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1096-9451.

ABSTRACT

This study aims to inform about “brand” and “brand value” concepts, brand valuation methodologies and to determine the brand value of Vakko Textile via Hirose Methodology. The concept “brand value” is so vital not only for investors and manufacturers, but also for retailers and consumers. While, in terms of finance, the investors focus on brand value; firms, no matter they are manufacturers and/or retailers, deal with brand value during their strategy formulation processes. Besides, brand value is also important in merger and acquisition transactions. All these factors have drawn attention in brand valuation methodologies. However, -though there exists many valuations approaches-, there is not yet a consensual methodology on brand valuation due to the fact that these methodologies mostly depend on hypothetical assumptions. Hirose methodology has lately come into prominence as a relatively reliable, rationalist and applicable brand valuation methodology.

Keywords: Brand, Brand Valuation, Hirose Methodology.

1. GİRİŞ

Sürekli olarak değişen ekonomik koşullar altında, maddi olmayan duran varlıklar giderek daha fazla önem arz etmektedir. Önemi gittikçe artan maddi olmayan duran varlıkların başında marka gelmektedir.

Marka, gerek üreticinin gerekse tüketicinin ürünlerin farklılıklarını ayırt etmede kullandığı bir değer haline gelmiş ve rekabet ortamında büyük bir avantaj olarak yerini almaktadır. İşletmelerin amacı olan kâr maksimizasyonu zamanla yerini firma değer maksimizasyonuna bırakmıştır (Ercan ve Ban, 2012, s.11).

Marka değeri tanımları genel olarak iki temel perspektife dayanmaktadır. Bunlardan ilki olan finansal perspektif firma değerini vurgulamakta iken ikincisi olan pazarlama perspektifi markanın tüketici gözündeki değerini esas almaktadır (Pappu vd., 2005, s.145).

Marka değeri yüksek olan işletmeler rakipleri karşısında önemli bir avantaj yakalayabilmektedirler. Bunun yanı sıra var olan markalara bir değer biçmek ve marka değerini hatasız bir şekilde hesaplamak özellikle üst kademe yönetimin alacağı stratejik kararlarda hayati önem taşımaktadır. İşletmeler; markaya yönelik yatırımlar yapmak, markayı etkin bir şekilde yönetmek, başarılı marka stratejileri geliştirmek durumundadırlar. İşletmeler yaptıkları ekonomik ve beşerî yatırımların sonucunda bir karşılık beklemektedirler. İşte bu karşılıklar genellikle markanın gücü veya markanın değeri şeklinde ifade edilebilir. Marka gücü genellikle pazarlama bünyesinde değerlendirilirken, marka değeri ise hem pazarlama hem de finansal açıdan önem arz etmektedir. İşte bu noktada marka gücünün, değerinin ve etkinliğinin ölçülmesi önem kazanmaktadır.

Değişik amaçlara yönelik ve farklı yöntemlerle yapılabilen marka değerlendirme işlemleri, işletmenin paydaşları açısından da farklı şekillerde algılanmaktadır. Marka değerlemede kullanılan çeşitli yöntemler vardır. Hirose yöntemiyle tüm sektörlerdeki firmaların marka değeri parasal tutar olarak hesaplanarak markanın değeri hakkında bilgi sağlayabilmektedir.

Bu çalışmada, Hirose yöntemiyle Borsa İstanbul'da işlem gören Vakko Tekstil firmasının marka değeri hesaplanmıştır. Hesaplama yapılırken kısıtların olması nedeniyle ortaya çıkan sonuç markanın gerçek değerini tam olarak açıklamazken bilgi kullanıcılarına bir fikir verebilmektedir. Hirose yöntemiyle marka değeri hesaplamasında yapılan diğer çalışmalarda da kısıtların sonucu olumsuz etkilediği görülmektedir. Yerel markalarda ya da yurtdışı satışları az olan firmalarda bu modelin tam olarak işlemediği görülmektedir. Hirose yönteminin, yerel çalışan markalar içinde doğru sonuç vermesi için geliştirilmesi veya düzenlenmesi gerektiği görülmektedir. Çalışma, bu açıardan incelendiğinde literatür için kaynak özelliği taşımaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Marka Kavramı

Markanın ortaya çıkışı ilk çağlara kadar dayanmaktadır. Duvar ve çömlekler üzerine yapılan şekiller ve sembollerde çizim ve desen farklılıkları görülmekte ve bunlar markanın başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Ercan vd., 2010, s 98).

Marka kelimesinin İngilizcede karşılığı olan “brand”, eski İskandinav dillerinde “brandr” yani yakma kelimesinden gelmekte ve Ortaçağ İngilizcesinde ateş, alev, meşale isimleri için ve yanma sıfatı karşılığı olarak kullanılan “brand”, ”brandr” kelimesinden türetilmiş ve zaman içerisinde geniş anlamlarda kullanılmaya başlanmıştır. Hayvanlara sahipliği belirtmek için bir sembolün yakılarak damgalanmasıyla marka kelimesinin doğduğu düşünülmektedir (aktaran İlgüner, 2012, s.15).

18. yüzyılda marka kavramı, değişikliğe uğrayarak üretici isimleri yerine; ünlü insanların isimleri, hayvan isimleri ve resimleri marka ismi ve sembolü olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bunun sebebi ise, marka ismi ile ürün arasındaki bağlantıları güçlendirmektir (Toksarı, 2012, s.69).

20. yüzyılda markalama ve marka algıları işletmeler arasında yaşanan rekabetin en önemli merkezi ve pazarlama stratejilerinde odak noktası olarak karşımıza çıkmıştır (Akın ve Avcılar, 2007, s.11).

Ülkemizde de farklı şekillerde marka örnekleriyle karşılaşılmaktadır. İstanbul'da bulunan Mısır Çarşısı'nda aktarlar, dükkânlarının saçaklarına kolaylıkla tanınmasını sağlayan bir simge (yangın kulesi, fener, horoz, makas vb. gibi) asmaktaydılar. Ahilik ve lonca sisteminde de denetim için esnaf ürününe kendisini tanıtıcı bir işaret (sembol) koymak ve denetimlerde bu işaretin görülmesi ve kime ait olduğunun bilinmesi gerekmektedir (Tuna, 1993, s.13). Türk Dil Kurumu markanın kelime anlamını;

“Bir ticari malı, herhangi bir nesneyi tanıtmaya, benzerinden ayırmaya yarayan özel ad veya işaret.” olarak tanımlamaktadır.

Hukuk anlamında marka; bağımsız, devredilebilen, özel değer taşıyan gayri maddi bir servet varlığı şeklinde ifade edilmektedir (Yüksel ve Mermod, 2005, s.78).

10 Ocak 2017 tarihinde 29944 sayılı resmî Gazetede yayınlanan 22 Aralık 2016 tarihli 6769 sınai mülkiyet kanununda marka aşağıdaki gibi tanımlanmıştır (6769 Sayılı Kanun):

Madde 4- (1) Marka, bir teşebbüsün mallarının veya hizmetlerinin diğer teşebbüslerin mallarından veya hizmetlerinden ayırt edilmesini sağlaması ve marka sahibine sağlanan korumanın konusunun açık ve kesin olarak anlaşılmasını sağlayabilecek şekilde sicilde gösterilebilir olması şartıyla kişi adları dâhil sözcükler, şekiller, renkler, harfler, sayılar, sesler ve malların veya ambalajlarının biçimi olmak üzere her tür işareten oluşabilir.

Türk Marka ve Patent Kurumuna göre ise marka;

“Bir işletmenin mal ve/veya hizmetlerini bir başka işletmenin mal ve/veya hizmetlerinden ayırt etmeyi sağlaması koşuluyla, kişi adları dâhil, özellikle sözcükler, şekiller, harfler, sayılar, malların biçimi veya ambalajları gibi çizimle görüntülenebilen veya benzer biçimde ifade edilebilen, baskı yoluyla yayımlanabilen ve çoğaltılabilen her türlü işarettir.”

Günümüzde küreselleşen ekonomi ile markalarda küreselleşmiş ve markaların değeri ve önemi artmıştır.

2.2. Marka Değeri ve Önemi

Marka, işletmeler için çok önemli bir kavram olarak marka yaratmak ve onu değerli bir hale getirmek uzun planlı bir süreci temsil etmektedir.

Üreticiler ve tüketiciler arasında bir bağ kuran markanın, insan gibi kimliği, itibarı, imajı ve kişiliği vardır. Kimlik, markanın karakteristik bir özelliğini göstermektedir. Marka kimliği, marka oluşturulurken stratejik bir araç olarak düşünülmektedir. Marka kimliği, markaya ilişkin parçalardan çok, bütünü temsil etmekte, rekabet ortamında markanın gelişmesini ve

kârlı bir büyüme için çok önemli bir kavram olarak nitelendirilmektedir (Uztuğ,2003, s.21). Marka sermayesi (brand equity) kavramı, tüketicinin ikame ürünler içerisinde tanıdığı ve daha önce denediği ürüne daha fazla ödemeyi kabul etmesi yönündeki pozitif fark olarak tanımlanmaktadır. Marka değeri (brand value) kavramı ise:

“Marka sermayesinin bir fonksiyonu olup, markalı ürünlerin satışından kaynaklanan ve firmanın olması gereken değeri içerisindeki tutarı” tanımlamaktadır. Marka değerlendirme

ise, markanın toplam değerinin finansal olarak ifade edilmesidir (Ercan vd., 2010, s.12).Marka değeri tanımları iki temel bakış açısına dayanmaktadır. Bunlardan biri finansal açıdan firma değerini vurgulamakta iken ikincisi olan pazarlama açısından markanın tüketici gözündeki değerini esas almaktadır (Pappu vd., 2005, s.143).

Marka değeri kavramı, üç unsur içerisinde açıklanabilir. Bunlardan ilki, markanın parasal değeridir. Bu unsur, markanın finansal bir varlık olarak değerini ifade etmektedir. İkinci unsur, marka gücü olarak açıklanmaktadır. Bu unsur, markanın devamlı (sadık) tüketicilerine vurgu yapmakta ve marka sadakati olarak da açıklanmaktadır. Üçüncü boyut ise, markanın tanımlanması yani markanın imajını (itibarını) oluşturmaktadır. Bu unsurlar, birçok araştırmacı tarafından geliştirilen marka değeri ölçütleri ve göstergeleri ile paralellik göstermektedir (Feldwick, 1996, s.85; Uztuğ, 2003, s.47).

Günümüzde markalar, işletmelerin maddi olmayan varlıklarının önemli bir kalemini oluşturmaktadır. İşletmeler için marka değerinin ölçülmesi, bir şirketin gerçek değerinin anlaşılması, borsasındaki rekabet gücünün doğru bir şekilde analiz edilmesi, marka gücünün ortaya konması ve marka yöneticilerinin performansının objektif bir şekilde değerlendirilmesi için zorunlu bir gereklilik haline gelmiştir (Çelik, 2006, s.195).

Tablo2.1 Dünyanın ve Türkiye'nin En Değerli 10 Markası

<u>MARKALAR</u>	<u>ÜLKELER</u>	<u>MARKA DEĞERİ</u> <u>\$MİLYAR(2018)</u>	<u>TÜRK</u> <u>MARKALAR</u>	<u>MARKA</u> <u>DEĞERİ</u> <u>\$MİLYAR</u> <u>(2017)</u>
GOOGLE	ABD	302,063	Türk Telekom	2,62
APPLE	ABD	300,595	Turkcell	1,959
AMAZON	ABD	207,594	THY	1,92
MİCROSOFT	ABD	200,987	Akbank	1,579
TENCENT	ÇİN	178,99	Garanti Bankası	1,555
FACEBOOK	ABD	162,106	Ziraat Bankası	1,312
VISA	ABD	145,611	Arçelik	1,284
MCDONALS	ABD	126,044	İş Bankası	1,252
ALİBABA	ÇİN	113,401	Yapı Kredi Bankası	951
AT&T	ABD	106,698	Halk Bank	806

Kaynak: BrandZ™ Top 100 Most Valuable Global Brands 2018 (brandz.com) ve Businessht Bloomberght Türkiye'nin En Değerli Markaları

Tablo 2.1'e baktığımızda markaların değerinin işletmelerin değerleri üzerinde ne kadar çok etkisinin olduğu açıkça görülmekte ve küresel pazarda marka algısı ile güven algısının eş zamanlı olarak birbirini etkilediği görülmektedir.

2.3. Marka Değerlemenin Kullanım Alanları

Marka değerinin belirlenmesi başta işletme olmak üzere işletmeyle ilgili tüm paydaşlar açısından çok önemlidir. Şirket birleşmeleri, satın almalar, lisans ve franchising, marka alım satımı, işletme politikalarının oluşturulması, işletmenin kredi durumu gibi birçok stratejik karar alınması ve uygulanmasında işletmeler marka değerlemesine gereksinim duymaktadırlar (Ercan vd, 2010, s.23).

2.3.1 Firma Satın Almaları ve Birleşmeleri

Dünyanın küresel bir pazar haline gelmesi ve rekabet şartlarının değişmesiyle işletmeler aynı veya farklı sektörlerdeki işletmelerle birleşme ya da satın alma gibi stratejik kararlar almaktadırlar. İşletmelerin birleşme ve satın alma sürecinde yatırım maliyetlerini azaltma, büyüme, sinerji yaratma, olası riskleri en aza indirme gibi avantajları kullanmak amacıyla

hareket etmektedirler. Bütün bu işlemler için markanın işletmenin en değerli varlıklarından sayılması marka değerinin belirlenmesini zorunlu kılmaktadır (Ercan vd, 2010, s. 25).

2.3.2 Marka Alım Satımları

İşletmeler kazancını ve pazar payını arttırmak için yeni marka ile piyasaya girmek yerine tüketici tarafından bilinirliği yüksek, kaliteli markaları satın almaktadırlar. Böylece marka değerlemesinin önemi artmakta ve hem satıcıyı hem de alıcıyı etkileyen bir unsur olmaktadır. Marka değerinin hatalı belirlenmesinin alıcı ve satıcı açısından birçok olumsuz sonucu olabilmektedir (Ercan vd, 2010, s.26)

2.3.3. Franchising ve Lisans Anlaşmaları

Bir işletmenin başka bir işletmeye belirli yer ve sürede isim hakkı (royalty) getirisi karşılığında iş yapma hakkı tanıyan sözleşmelere Franchising denilmektedir (Elango vd,1997: Ercan vd, 2010). Franchising, bir pazarlama taktiği olarak ortaya çıkmıştır. Konaklama, fast food, süpermarket gibi sektörlerde ağırlıklı olarak kullanılmaktadır. Markanın satış üzerindeki pozitif etkisi franchisingin önemini arttırmakta ve firmalarda bu süreç için istekli olmaktadır. Buradaki en önemli unsur franchising değerinin doğru tespit edilmesidir (Ercan vd, 2010, s.27).

2.3.4. Firma Yatırımcı İlişkileri

Firmalar ticari varlıklardır, varlıklarını devam ettirebilmeleri için tüketiciler tarafından tanınmaları ve tercih edilmeleri gerekmektedir. Bunu sağlayanda markadır. İşletmenin markasının sektöründe tanınma ve tercih edilme durumu yatırımcı kararlarını oldukça etkilemektedir. İşletmeler yatırımcı çekmek için gerek reklamlarla gerekse de diğer pazarlama araçlarıyla markalarının tanınırlık ve tercih edilme seviyelerini yükseltmeye çalışmaktadır.

2.3.5.Firmanın Kredi İlişkileri

İşletmelere finansman sağlayan kurumlar için markalar garanti ve kefalet ifade etmekte ve işletmelerin kredi notu üzerinde pozitif etkileri olmaktadır. Markalardan çeşitli yollarla elde edilecek gelirler kredilere teminat olarak gösterilebilmektedir (Ercan vd, 2010, s. 29).

2.4. Marka Değerleme Yöntemleri

Küresel ekonomik şartlarının geçerli olduğu günümüzde markalar, işletmelerin maddi olmayan varlıklarının önemli bir kalemi haline gelmiştir. İşletmeler için marka değerinin

hesaplanabilmesi, bir şirketin gerçeğe uygun alım satım değerinin belirlenebilmesi, hisse senedi borsasındaki rekabet gücünün tahlil edilmesi, marka gücünün ortaya konması ve marka yöneticilerinin başarısının tarafsız bir şekilde değerlendirilmesi için önemli bir adımdır (Çelik,2006, s.198).

Moisescu (2007) ve Ervan vd (2010) marka değerlemede kullanılan yöntemleri 3 ana grup altında incelemektedir:

- 1- Finansal Yöntemler,
- 2- Davranış Temelli Yöntemler,
- 3- Karma Yöntemler.

2.4.1 Davranış Temelli Yöntemler

Davranış temelli yöntemler, tüketici davranışlarının esas alındığı yöntemlerdir. Bu yöntemler içinde en çok kullanılanları ise Aaker ve Keller yöntemleridir. Bu yöntemler nitel verileri esas almakta ve bu veriler için de anket gibi araçları kullanmaktadır.

2.4.2. Karma Yöntemler

Karma yöntemler, davranış temelli ve finansal yöntemlerin eksikliklerini gidermek için geliştirilen yöntemler olup, hem finansal hem de finansal olmayan verileri esas almaktadır.

Karma yöntemler içinde en çok bilinen Interbrand şirketi tarafından geliştirilmiş olan yöntemde, marka değeri çeşitli ölçeklere göre, markanın piyasadaki gücü ölçülerek, marka değerinin gelecekte kazanç elde edip edememe riski ile hesaplanmaktadır (Durukan vd, 2008, s.28).

2.4.3. Finansal Yöntemler

Finansal yöntemler, çoğunlukla finansal verilerden yararlanarak marka değerini hesaplamaya çalışırlar. Başka bir deyişle, finansal yöntemler kendi alanına girmeyen müşteri davranışlarını, zevklerini ve tercihlerini önemsememektedir. Finansal yöntemlerle yapılan marka değeri hesaplamalarında genellikle; markanın kendisine yapılan yatırım, markanın sağladığı ek getiriler, markanın piyasa değeri gibi elde edilen verilerden faydalanarak yapılan hesaplamalarla gerçekçi bir değere ulaşılmak hedeflenmektedir. (Bursalı, 2007, s.45).

Pazarlama Bilim Enstitüsü 1988 yılında finansal yönden marka değerini; “markaya hız ve kar kazandıran, güçlü, sürekli ve ayırt edici bir rekabet avantajı sağlayan bir kavram” olarak açıklamıştır (Güllülü vd, 2008, s. 90).

Moisescu (2007) ve Ercan vd (2010)'a göre, markanın finansal yöntemlerle hesaplanması üç temel başlıkta ele alınmaktadır. Bunlar; maliyet temelli, sermaye piyasası temelli ve hâsılat temelli yöntemlerdir.

2.4.3.1. Maliyet Temelli Yöntemler

Maliyete dayalı marka değerlendirme yöntemi, işletmenin sahip olduğu markanın değeri ve o marka için katlanılan maliyetlerin toplamı olarak kabul edilmektedir. Tarihi maliyet temelli yöntem ve yerine koyma maliyeti temelli yöntem olmak üzere iki şekilde hesaplanmaktadır. Tarihi maliyet temelli yöntem; markanın satın alınması ve değerinin korunması için işletmenin yatırımların ilk anından itibaren yapmış olduğu tüm harcamaların (kimlik oluşturma, reklam, sponsorluk, tanıtım, hakla ilişkiler vb.) toplamının hesaplanarak bugünkü değere indirgenmesidir. Yerine koyma maliyeti temelli yöntem ise; işletmenin hali hazırda sahip olduğu marka değerinin, yeniden oluşturulması durumunda gereken harcamaların belirlenmesi ve yapılan bütün harcamaların toplanması olarak tanımlanmaktadır (Çelik, 2006, s.201).

Marka değerinin, maliyet temelli hesaplanmasındaki her iki yöntemde de aşağıdaki formül kullanılmaktadır (Ercan vd, 2010):

$$\text{Marka Değer} = \sum \text{Maliyetler (markaya ait)} - \sum \text{Gelirler (markaya ait)} \quad (1)$$

Maliyet temelli marka değerlendirme hesaplamasında en temel eksiklik, bu yöntemin daha fazla kaynak aktarılan, daha yüksek maliyete sahip markanın daha değerli olacağı varsayılmasındadır. Bu durumda çok fazla reklam harcaması yapan markalar ödüllendirilirken yapmayan markalar cezalandırılmaktadır (Chevron, 2000, s.24).

Bir diğer eksiklik de, bu yöntem kullanıldığında belli bir bütçe ile başarılı pazarlama ve reklam stratejileri izlemiş ve markasının değerini arttırmış firmanın markası ile aynı bütçeyi kullanmış ancak yanlış politikalar izlemiş ve markası değerlendirilmemiş eşdeğer bir firmanın markasının değerinin yakın çıkması mümkün olmasıdır (Çelik,2006, s.202).

2.4.3.2 Sermaye Piyasası Temelli Yöntemler

Simon ve Sullivan yöntemi olarak da bilinen bu yöntem, marka değerini gelecekte elde edilecek ve sadece marka ile ilgili gelirlerin bugünkü değeri olarak açıklanmaktadır. Bu yöntemde göre, sermaye piyasalarının etkin olduğu ve firmanın piyasa değerinin firmanın sahip olduğu tüm maddi ve maddi olmayan varlıkların gelecekte elde edeceği gelirleri yansıttığı

varsayılmaktadır. Bu nedenle firmanın piyasa değerinin, firmanın sahip olduğu maddi olmayan varlıklardan biri olan marka değerini de yansıtacağını varsaymaktadır (Simon ve Sullivan, 1993, s.28).

2.4.3.3. Hâsılat Temelli Yöntemler

Hâsılat temelli yöntemlerde, bir markanın hâsılat yani gelir potansiyeline bakılmaktadır. Bu değerlendirme yönteminde, gelecekte yani markanın ekonomik ömrü boyunca doğrudan markayla ilgisi olan gelirler bulunur ve bugünkü değer hesaplanarak gerçek marka değerinin hesaplanmasıdır (Durukan, 2008, s.30).

Hâsılat temelli hesaplama yöntemlerinin zorluğunu, işletmenin nakit akımında meydana gelen artışın ne kadarının markadan kaynaklandığının tespit edilmesindeki güçlülükler Marka değerinin hâsılat temelli yöntemle hesaplanmasında birçok yöntem kullanılmaktadır (Ercan vd., 2010, s.98).

Bu yöntemlerden bazıları şunlardır:

- a.) Primli Fiyat Yöntemi,
- b.) Bitişme Analizi Yöntemi (Conjoint Method),
- c.) Hedonik Yöntem (Hedonic Method),
- d.) İmtiyaz Hakkı Yöntemi (Relief from Royalty Method),
- e.) Crimmins Yöntemi,
- f.) Kern Yöntemi (Kern's Method) ve
- g.) Hirose Yöntemidir.

3. VERİ SETİ VE MODEL

Hirose Yöntemi

Finansal yöntemlerle markanın değerinin hesaplanmasında hâsılat temelli yöntemlerden biri olan Hirose yöntemi, 2002 yılında Japonya Ekonomi Ticaret ve Endüstri Bakanlığı'na yapılan bir çalışmanın sonucudur. (The Report of the Committee on Brand Valuation, 2002). Hirose yöntemi, marka değerinin finansal yöntemlere göre, hasılatı dayalı olarak hesaplanabildiği ve diğer yöntemler bakımından hem kolay uygulanması hem de kullandığı

verilerin kolay bulunabilir ya da hesaplanabilecek veriler olmasından dolayı tercih edilebilmektedir (Başçı,2009, s.27).

Marka değeri, prestij, sadakat ve genişleme değişkeninin bir fonksiyonu olup, üç değişkenin çarpımlarının iskonto oranına bölünmesiyle hesaplanmaktadır (Ercan vd,2010, s.98).

$$MD = \frac{PD \times SD \times GD}{rf} \quad (2)$$

MD: Marka Değeri

PD: Prestij Değişkeni

SD: Sadakat Değişkeni

GD: Genişleme Değişkeni

rf: İskonto Oranı (Risksiz faiz oranı)

Prestij değişkeni, marka değerinin, işletmenin ürünlerini rakiplerine kıyasla devamlı daha yüksek fiyattan satabilme olanağı sağlayan ve marka güvenilirliğinden kaynaklanan fiyat avantajına odaklanan değişkendir. Fiyat avantajı, markalı ürünlerin parasal değeri markasız ürünlerin parasal değerinden fazla olması ile açıklanmakta olup markanın mevcut ve gelecekte yaratması beklenen nakit akımlarındaki artışın temelini oluşturmaktadır (Ercan vd.,2010, s.99).

$$PD = \frac{1}{5} \sum_{i=-4}^0 \left[\left(\frac{S_i}{SMM_i} - \frac{S_i^*}{SMM_i^*} \right) \times \frac{RPG_i}{FG_i} \right] \times SMM_0 \quad (3)$$

PD : Prestij Değişkeni

S_i : Satışlar

SMM_i : Satılan Malın Maliyeti

S_i^* : Karşılaştırılan Firmanın Satışları

SMM_i^* : Karşılaştırılan Firmanın Satılan Malın Maliyeti

RPG_i : Reklam ve Promosyon Gideri

FG_i : Faaliyet Giderleri (Ercan vd.,2010, s.99)

Sadakat değişkeni, firmanın satışlarında meydana gelen uzun dönemli istikrarın bir göstergesi olup, müşteri sadakatinin bir ölçüsü olarak firmanın piyasa satışlarından aldığı payın devamlılığını araştırmaktadır (Bursalı,2007, s.46).

Müşterilerin, markalı bir üründen fayda sağlayacaklarını düşündüklerinde, söz konusu markalı ürünü satın almaya devam etme eğilimi göstermektedirler. Burada markanın etkisi, prestij ve sadakat değişkeni olarak tanımlanmakta ve markanın yarattığı nakit akımlarının, fiyat ve miktar etkisini göstermektedir. Ayrıca sadakat değişkeni, “marka değerinin dayanıklılığını ifade etmektedir. Sadakat değişkeni, satışların maliyetinin standart sapması ile ortalaması arasındaki farkın, satışların maliyetinin ortalamasına bölünmesiyle hesaplanmaktadır.” Satışların maliyeti rakamı sabit olursa, standart sapma küçük çıkacağından sadakat değişkeni 1’e yaklaşacaktır (Ercan vd, 2010, s.91).

$$SD = \frac{\mu_c - \sigma_c}{\mu_c} \quad (4)$$

μ_c = Satılan Mal Maliyetinin Son 5 Yıllık Ortalaması

σ_c = Satılan Mal Maliyetinin Standart Sapması

Genişleme değişkeni, markaların değerleri arttıkça tanınırlıklarının arttığını ifade etmektedir. İşletmelerin markalarının bilinirliği arttıkça ulusal pazarlara ya da farklı sektörlere girme eğilimi gösterdikleri düşünölmektedir. Yani genişleme değişkeni, markanın yurt dışı satışları ile marka sahibi firmanın ana faaliyet konusu dışındaki gelirlerine odaklanmaktadır. . Genişleme değişkeni, diğer değişkenler gibi beş yıla değil, son üç yılın verilerine odaklanmaktadır. Parametrelerde bir değişimin yani büyümenin olmaması durumunda genişleme değişkeninin, marka değeri üzerinde bir katkısının olmadığı varsayılmakta ve genişleme değişkeni 1 olarak alınmaktadır (Ercan vd, 2010, s.92).

$$GD = \frac{1}{2} \left[\frac{1}{2} \sum_{i=-1}^0 \left(\frac{iHR_i - iHR_{i-1}}{iHR_{i-1}} + 1 \right) \right] \quad (5)$$

iHR = Yurtdışı Satışlar

Hirose yöntemi, marka değerinin finansal yöntemlerle hesaplanmasında diğer yöntemlere göre verilerin kolay elde edilmesi ve hesaplanmasının kolay olması uygulamada daha çok tercih edilebilmesine sebep olmaktadır. Firmaların marka değerini ölçmek amacıyla, birçok değişik yöntemle birbirlerinden farklı marka değeri belirlemesi ve sonuçların güvenilirliğinin sağlanması açısından en azından aynı kriterlerle hesaplanması için, ortak bir yöntem

belirlemek ve tüm firmalar için standart bir yöntem geliştirmek amacıyla ortaya çıkmıştır. Hirose yöntemi, marka değerinin hesaplanmasında Japonya’da en çok kullanılan yöntem özelliğindedir. Yöntemin kullandığı verilerin kolay bulunabilir ve hesaplanabilir olması, ayrıca marka değerini parasal tutar şeklinde hesaplayabilmesi sebebiyle Türkiye ölçeğinde de tercih edilmektedir (İlik, 2014, s.62).

4. YÖNTEM VE BULGULAR

Çalışmada kullanılan veriler Stockeys programı ile Borsa İstanbul’da işlem gören tekstil ve giyim sektörüne ait firmalardan elde edilmiş ve Vakko Tekstil (Vakko) marka bilinirliği yüksek olmasından dolayı seçilmiştir. Hirose yöntemine göre marka değerinin hesaplanmasında kullanılan Prestij Değişkeni (PD) ve Sadakat Değişkeni (SD) parametreleri için son 5 yıllık (2013-2017) verileri, Genişleme Değişkeni (GD) parametresi için de son 2 yıllık veriye ihtiyaç duyulduğundan analiz dönemi olarak 2016-2017 dönemi belirlenmiştir.

Tablo 4.1 Vakko Tekstil’in Son 5 Yıllık Verileri

Yıllar	Satış Gelirleri (Si) (TL)	Satışların Maliyeti (SMMi) (TL)	Si/SMMi	Reklam ve Pazarlama Giderleri (RPGi) (TL)	Faaliyet Giderleri (Fgi) (TL)	RPGi/FGi
2017	652.677.000	305.024.000	2,139756	255.226.000	289.901.000	0,880390
2016	520.383.000	249.991.000	2,081607	210.212.000	240.622.000	0,873619
2015	451.389.000	226.602.000	1,991990	178.505.000	204.737.000	0,871875
2014	383.770.000	187.303.000	2,048926	165.366.000	192.611.000	0,858549
2013	309.614.000	147.900.000	2,093401	132.092.000	161.379.000	0,818520

Tablo 4.1’de Vakko firmasının Hirose yöntemiyle marka değerlemesinin yapılabilmesi için gereken veriler yer almaktadır. Aynı sektörde yer alan 21 firma içinde Si/SMMi oranı en düşük olan firmalar Tablo 4.2’de görülmektedir.

Tablo 4.2 Satış Gelirlerinin Satışların Maliyetine Oranında Sektörün En Düşükleri

YIL	FİRMA	ENDÜŞÜK S/SMM ORANI
2017	HATEK (Hatay Tekstil)	1,092249
2016	ARSAN (Arşan Tekstil)	1,102958
2015	MENDERES (Menderes Tekstil)	1,081598
2014	KRTEK (Karsu Tekstil)	1,084257
2013	ARSAN (Arşan Tekstil)	1,009717

Prestij değişkeninin hesaplanmasında analiz yapılabilmesi için her bir işletmenin hesaplama yapılan yıllara ait S/SMM verileri tek tek tespit edilip, karşılaştırma yapılan işletmenin S/SMM verisinden çıkarılmaktadır. Bu işlem sonucu elde edilen değer ile Reklam ve Promosyon giderlerinin Faaliyet Giderlerine oranı hesaplanarak bu oranla çarpılmaktadır. Ancak, formülde yer alan Reklam ve Promosyon giderleri yerine işletmelerin bilanço açıklamalarında belirtilen ve Pazarlama Satış ve Dağıtım Giderleri (PSDG) kullanılmıştır. Promosyon gideri işletmelerin ilan ettikleri mali tablolar ve bu tabloların dipnotlarında tespit edilememiştir. Prestij değişkeninin hesaplamasının son kısmında ise marka değerinin hesaplanacağı dönemin (2017 yılı) SMM verisi alınmakta ve formülün ilk kısmında bulunan değer ile çarpılmaktadır. Sonuç olarak, her bir yıl için hesaplanan PD toplamının ortalaması alınarak işlemler tamamlanmaktadır. Hesaplanan PD parametresi Tablo 4.3’de yer almaktadır.

$$PD = \frac{1}{5} \sum_{i=-4}^0 \left[\left(\frac{S_i}{SMM_i} - \frac{S_i^*}{SMM_i^*} \right) \times \frac{RPG_i}{FG_i} \right] \times SMM_0 \quad (3)$$

Tablo 4.3 Prestij Değişkeninin Hesaplanması

YIL	S/SMM (a)	S*/SMM* (b)	RPGi/Fgi (c)	SMM(0) (d)	PD=(a-b)*c*d
2017	2,139756	1,092249	0,880390	305.024.000	281.297.743
2016	2,081607	1,102958	0,873619	305.024.000	260.785.206
2015	1,991990	1,081598	0,871875	305.024.000	242.112.200
2014	2,048926	1,084257	0,858549	305.024.000	252.625.741
2013	2,093401	1,009717	0,818520	305.024.000	270.561.501
				ORT PD	261.476.478

Tablo 4.3’de görüldüğü üzere Vakko firmasının Prestij Değişkeni (PD) değeri 261.476.478 TL olarak hesaplanmaktadır.

Sadakat değişkeni firmanın Satılan Malın Maliyeti tutarının yıllar itibariyle sürdürülebilir olma özelliğini ifade etmektedir.

$$SD = \frac{\mu_C - \sigma_C}{\mu_C} \quad (4)$$

Firmaların yıllar itibariyle SMM değerlerinin ortalaması ile bu değerlerin Standart Sapması farkı alınarak yine değerlerin ortalamasına bölünmek suretiyle hesaplanabilmektedir.

$$\mu_C = \frac{\sum_{-4}^0 SMM}{5} \quad (6)$$

$$\sigma_C = \sqrt{\frac{\sum_{-4}^0 (SMM - \mu_C)^2}{4}} \quad (7)$$

Tablo 4.4 Sadakat Değişkeninin Hesaplanması

YIL	SMM (TL)	μ_c	σ_c	SD
2017	305.024.000	223.364.000	59.964.674	<u>0,731538</u>
2016	249.991.000			
2015	226.602.000			
2014	187.303.000			
2013	147.900.000			

Tablo 4.4’de görüldüğü üzere Vakko firmasının Sadakat Değişkeni (SD) değeri 0,731538 olarak hesaplanmaktadır.

Genişleme Değişkeninde (GD) Vakko firmasına ait son 3 yılın ihracat değerleri kullanılmaktadır.

$$GD = \frac{1}{2} \left[\frac{1}{2} \sum_{i=-1}^0 \left(\frac{\dot{i}HR_i - \dot{i}HR_{i-1}}{\dot{i}HR_{i-1}} + 1 \right) \right] \quad (5)$$

Tablo 4.5 Genişleme Değişkeninin Hesaplanması

YILLAR	İHR (TL)	GD
2017	1.578.000	<u>0,776182</u>
2016	2.420.000	
2015	2.688.000	

Tablo 4.5’de görüldüğü üzere Vakko firmasının Genişleme Değişkeni (GD) değeri 0,776182 olarak bulunmaktadır.

Hirose modeline göre üç temel parametre (PD, SD ve GD) hesaplanarak marka değerinin tespitindeki son aşamaya sıra gelmektedir. Hirose modeli marka değerinin üç temel parametrenin bir fonksiyonu olarak ifade edilebileceğini varsaymaktadır. Buna göre Marka Değeri (MD) aşağıdaki fonksiyonla gösterilebilir.

$$MD = \frac{PD \times SD \times GD}{rf} \quad (2)$$

Tablo 4.6 Vakko Marka Değerinin Hesaplanması

	PD	SD	GD	rf	MD
VAKKO	261.476.478	0,731538	0,776182	13,4	11.079.710,289 TL

Tablo 4.6’da Vakko firmasının marka değeri daha önce hesaplanan değişkenlerin çarpımının 31.12.2017 tarihli gösterge tahvilin bileşik faiz oranına bölünmesiyle hesaplanarak 11.079.710,289 TL bulunmaktadır.

5. SONUÇ

Marka; günümüzde aranan ve oluşturulması neredeyse zorunlu hale gelen bir kavram olmuştur. Ancak bir markanın oluşturulması ve tutundurulması kolay değildir.

Marka, marka değeri ve marka değerinin hesaplanması konuları özellikle üst kademe işletme yöneticilerinin üzerinde hassasiyetle durması gereken konuların başında yer almaktadır. Marka değerini hesaplamak için geliştirilmiş çeşitli yöntemlerle, marka değeri rakamlarla ifade edilebilen ve bilançolara yansıtılan bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gelişen sermaye piyasalarında işletmelerin büyüme stratejisi olarak kullandığı şirket birleşmeleri, işletmenin mevcut dağıtım kanalları, insan kaynakları ve maddi olmayan birçok varlığın mevcut olması işletmenin marka değerinin artmasına ve bu değer tutar olarak ifade edilmesi gereğini zorunlu kılmaktadır.

Bir firmanın sahip olduğu markaların değerinin belirlenmesi, sadece o firmanın bütünsel değerinin ortaya konmasına değil; pazarlama strateji ve politikalarının oluşturulmasına ve değerlendirilmesine, marka yöneticisinin performansının ortaya konmasına; lisans anlaşmalarının koşullarının belirlenmesine; firmanın hisse senetlerinin gerçekçi bir şekilde analiz edilmesine, hatta kredi pazarlıklarının yönlendirilmesine yardımcı olabilecek bir işlemdir.

Marka değerinin artırılmasının önemini anlaşıldığı günümüzde, ölçülemeyen bir değer yönetilemeyeceğinden hareketle marka değeri kavramını açıklayıcı birçok yöntem ortaya konmuştur. Finansal açıdan marka değerlemesi yaparken, 2002 yılında Japonya Ekonomi Ticaret ve Endüstri Bakanlığı’na yürütülen bir çalışma ürünü olan Hirose Yönteminin marka değerinin hâsılataya dayalı olarak hesaplanabildiği diğer yöntemler arasında hem uygulanabilirliği hem de kullandığı verilerin bulunabilir ya da hesaplanabilir olmasından diğer yöntemlere göre tercih edildiği görülmektedir.

Vakko Tekstil firmasının marka değerini Hirose yöntemiyle 2013-2017 yıllarına ait veriler kullanılarak 11.079.710,289 TL olarak hesaplanmıştır. Marka değerleri hesaplanırken

işletmelerin ihracat (yurtdışı satışlar) büyüklüğü önem kazanmaktadır. Hesaplama sonucunda ulaşılan değerlerin incelenen firmanın marka değerini tam ve hatasız olarak ortaya koyduğu söylenememekle birlikte firmanın marka değeri hakkında bir fikir verebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akın, M., ve. Avcılar, M., Y., (2007) “Tüketici Temelli Marka Değeri Kavramı”, Pazarlama Dünyası Dergisi.
- Başçı, E. S., (2009). Marka Değerinin Tespiti ve İMKB’de Bir Uygulama, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Finansman Bilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.
- Bursalı, O.B. (2007). Marka Değerinin Tespiti ve Denizli Tekstil Sektörü Üzerinde Uygulanması, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Chevron, J., (2000). “Valuing Brands, on Paper and in Truth,” Brandweek.
- Çelik, A. E., (2006). “Marka Değerleme”, Muhasebe Finansman Dergisi.
- Durukan, T., Kartal, C., (2008). “Küresel Ekonomilerde Markanın Değeri Nasıl Belirlenir?”, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi.
- Ercan, M., Ban, Ü.(2012). Değere Dayalı İşletme Finansı Finansal Yönetim, Gazi Kitabevi, Ank.
- Ercan, M., K., Öztürk, M., B., Demirgüneş, K., Başçı, E., S., Küçükkaplan, İ., (2010). Marka Değerinin tespiti, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, İstanbul.
- Feldwick, P., (1996). “What is Brand Equity Anyway And How Do You Measure it?”, Journal Of the Market Research Society.
- Güllülü, U., Erciş, A., Ünal, S., Bilgili, B., Gödekmerdan, L. N., (2008) Sigorta Hizmetlerinde Marka Değeri ve Marka Güveni, Detay Yayıncılık, Ankara.
- İlgüner, M., (Aktaran), (2012). Haigh, D., Marka Değeri. Marketing Yayınları. İstanbul.
- İlik, S., (2014). “Finansal Temelli Marka Değeri Tespiti: Boya Sektöründe Örnek Uygulama” Türk Patent Enstitüsü Markalar Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Moisescu, I. O., (2007). “ A Conceptual Analysis of Brand Evaluation”, Social Science Research Network Working Paper Series-SSRN, Working Paper, International Conference ‘Competitiveness and European Integration’.
- Pappu, R., Quester, P.G. ve Cooksey, R.W. (2005). Consumer-based brand equity: Improving the measurement – empirical evidence. Journal of Product & Brand Management
- Simon, C. J. ve. Sullivan, M. W., (1993). “The Measurement and Determinants of Brand Equity: A Financial Approach,” Marketing Science.

- Toksarı, M., ve Hiperlink (Firm). (2012). Tüketici temelli marka değerinin ölçümü, İstanbul.
- Tuna, İ., (1993). Pazarlamada Marka ve Dayanıklı Tüketim Mallarında Markanın Tüketici Tercihine Etkisi, Anadolu Üniversitesi, Bilim Uzmanlığı Tezi, Eskişehir.
- Uztuğ, F., (2003) Markan Kadar Konuş: Marka İletişim Stratejileri, Media Cat Yayınları, İstanbul.
- Yüksel, Ü., ve Mermod, A.,Y., (2005). Marka Yönetimi ve Marka Değerinin Ölçülmesi, Beta Basım Dağıtım A.Ş., İstanbul.

MAKALE / ARTICLE:

Uluslaşamayan Irak Ulusu*

Non-Nationalizing İraqi Nation

Şeyma KIZILAY**

ÖZET

Bu çalışmada, uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde bulunan ve I. Dünya Savaşı sonrasında bir devlet olarak uluslararası alanda yer edinen Irak'ta tam anlamıyla bir ulustan bahsedilip bahsedilememesi konu edinilmiştir. Bir Irak ulusundan söz edilebilir mi? sorusu çalışmanın hareket noktası olarak seçilerek cevap aranacaktır. 1932 yılında bağımsız olup devlet niteliği kazanan ülkede; etnik ve mezhepsel çeşitliliğin, siyasi, ekonomik ve toplumsal yapının ve hem ülkeyi hem Ortadoğu'yu derinden etkileyen olayların, homojen bir "Irak ulusu"nun varlığı konusundaki etkinliği araştırılacaktır. 2003 yılında yaşanan ABD işgali sonrası bir ulus inşası sürecine girilmesi ve yeniden yapılandırma faaliyetlerine rağmen, ülkede bir bütünlük sağlanamaması, Irak'ta bir Irak ulusundan bahsetmenin zor olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Irak, Ortadoğu, ulus inşası, Irak ulusu, ABD.

ABSTRACT

In this study, it has been discussed whether there is a full nationality in Iraq, which has been a part of the Ottoman Empire for many years and which has taken place in the international arena as a state after the World War I. The question can be mentioned in a nation of Iraq? is chosen as the starting point of the study and the answers will be sought. In 1932, the country which has the status of an independent state, will explore the impact of ethnic and sectarian diversity, political, economic and social structure and the events that deeply affected the country and the Middle East on the existence of a homogenous "Iraqi nation". In spite of the fact that there was a nation building process and reconstruction activities following the US

* Bu çalışma Şeyma Kızılay'ın Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Ataş'ın danışmanlığında ve akademik desteğinde "Uluslararası İlişkilerde Ulus İnşası Kavramı Bağlamında Irak Örneği" başlığıyla Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi'nde tamamladığı yüksek lisans tezinin bir bölümünün yeniden düzenlenmiş ve ek kaynaklarla güncellenmiş halidir.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, E-posta: kizilay.eylul@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8424-8633.

occupation in 2003, the lack of integrity in the country shows that it is difficult to talk about an Iraqi nation in Iraq.

Key words: Iraq, Middle East, Nation-building, Iraqi nation, US.

1. GİRİŞ

Ulus kavramı birçok farklı şekilde ele alınmış olmakla beraber genel anlamda sahip olduğu ortak özellikler ve tanımlar bulunmaktadır. Benedict Anderson tarafından, ulus hayali bir cemaat olarak ele alınırken (Anderson, 2015, s.20), Otto Bauer kültüre önem vermiş (Özkırımlı, 2008, s.53), diğer yandan dil ve milli kimlik de ayırıcı özellik olarak ortaya çıkan unsurlardan olmuştur. Yapılan tanımlardan yola çıkılarak genel geçer kabul gören tanım; aynı kaderi, tarihi ve kültürel değerleri paylaşan topluluklar ulus olarak kabul edilmiştir. Sherko Kırmanj'ın aktardığı üzere ulus kavramı, etnik grupların unsurları olan ortak soy, sembol, kültür gibi faktörleri taşımaktadır (Kırmanj, 2014, s.83).

Yıllarca Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde bulunan Irak, I. Dünya Savaşı sonrasında üç büyük eyalet olan Bağdat, Basra ve Musul'un birleşimiyle ülke haline gelerek İngiliz yönetimine girmiştir. 1932 yılına kadar süren bu himayenin ardından bağımsız olan Irak'ta toplumsal, siyasal bütünlüğün sağlanması bütün dönemlerde zor olmuştur. Etnik ve mezhepsel olarak yoğun bir çeşitliliğe sahip olmasıyla Irak, Ortadoğu'nun genel yapısını kendi bünyesinde barındıran, "Ortadoğu'nun özeti" şeklinde anılan bir ülke olmuştur (Arı, 2014, s.451). Çoğu kaynağa göre ülkenin yaklaşık olarak % 97'sini Müslümanlar oluştururken kalan % 3'ü Ermeni, Yezidi, Asuri gibi Hristiyanlardan ve küçük bir kısmı da Yahudilerden meydana gelmektedir. Nüfusun %77'sini en büyük grup olan Araplar oluşturmaktadır. Ayrıca Şii ve Sünni Araplar olarak da bir ayrışma söz konusudur. % 20'lik oran ile ikinci büyük grubu Kürtler oluştururken üçüncü olarak Türkmenler gelmektedir (Kırmanj, 2013, s.5).

İngiltere'nin Irak üzerindeki etkinliğini kaybetmesi burada Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin ilgisinin yoğunlaşması ile sonuçlanmıştır. Sahip olduğu zengin petrol kaynağı ABD'yi Irak'a daha çok çekmiş ve dış politikasını da şekillendirmiştir (Kurt, 2014, s.168). 2001'e gelindiğinde ABD'de meydana gelen terör saldırısı ilişkilerin boyutunu ve Amerikan politikasını değiştirmiş ve etkilemiştir. 2003 yılında gerçekleşen Irak işgali sonrası ülke, etkisi uzun süre devam edecek bir sürece girmiştir. Ülkede ABD tarafından, ulus inşa etmek adına

yapılan siyasi, ekonomik ve toplumsal iyileştirme, yeniden yapılandırma ve kalkınma faaliyetlerinden oluşan yoğun bir süreç yaşanmıştır (Oran, 2003, s.20).

Yıllarca Şii-Sünni çatışması ile gündeme gelen Irak'ın siyasi tarihinde sarsıcı etkiye sahip olaylar meydana gelmiştir. Dolayısıyla yaşananlar Irak toplumu üzerinde izler bırakırken ulusal bilinç, milliyetçilik ve aidiyet duygularına da sirayet etmiştir. Çalışma boyunca halktaki ulusallık bilincini etkileyen faktörler ele alınırken ülkedeki çeşitliliğin ulus olma konusuna nasıl etki ettiği mezhepsel çatışmalar, Amerikan işgali ve sonrasındaki ulus inşası faaliyetleri kapsamında değerlendirilerek, gerçekleştirilen seçimlerin ulus olma konusunda anlattıkları ve halkın verdiği tepkiler incelenecektir.

2. Ulus, Ulusalçılık ve Ulus İnşası

Ulus; ortak değerlerde buluşan ve bağlılıkları bulunan topluluk olarak ele alınmakla birlikte bu bağlılığı sağlayan temel unsurlar farklı yorumlanmıştır. İngiliz düşünür John Stuart Mill; ulusu oluşturan insanların yakınlığı konusuna dikkat çekmiştir. Ona göre; etnik benzerlik, ortak dil, din gibi ögeler ile kurulan yakınlık sonucu işbirliğinin sağlanması ve yöneten bir çatı altında toplanma isteği ulusu oluşturan esas etmenlerdir (Özkırmı, 2008, s.43).

Ulus tanımı konusunda Bilal Görentaş üç faktörden söz etmiştir. İlk kategoriye nesnel faktörler oluşturmaktadır. Herkes tarafından doğru kabul edilen ilkçi tanım olarak da adlandırılabilen ilk unsur, köken olarak kabul edilmiştir. Genel anlamda aynı kökene sahip olan insanlar topluluğu ulus olarak görülmektedir. İkinci unsuru dil oluşturmaktadır. Ulusları birbirinden ayıran en önemli faktör olarak dil kabul edilmektedir (Görentaş, 2018, s.345-346). Alman filozof Johann Gottfried Herder'e göre de esas unsur dildir. Aynı dili konuşan insanların aileden sonra milleti oluşturduğunu düşünmüştür. Dillerin farklı olması gibi ulusların da kendi dinamiği ve tarzı olduğu görüşünü savunmaktadır (Özkırmı, 2008, s.37). Üçüncü unsur olarak tarih öne çıkmaktadır. Bütün ulusların kendilerine has, zaferler içeren ortak bir tarihi bulunması sebebiyle şüphesiz tarih ulusun en önemli etmenlerinden biri olmaktadır. Diğer yandan Görentaş, Adam Smith'in objektif ve subjektif unsurların birleşimini içeren "etnosembolizm" (ethnosymbolism) olarak adlandırdığı tanımdan bahsetmiştir. Buna göre ulusun şehir devletlerden ve kabilelerden ve etnik gruplardan ayrılmasına dikkat edilmiştir (Görentaş, 2018, s.346). Son kategoriye ise tutumlar ve algılar gibi öznel faktörler oluşturmaktadır. Anderson'un ulusu sınırlı ve egemen olan hayali cemaatler olarak tanımlaması öznel tanım örneği olarak görülmüştür (Görentaş, 2018, s.347).

Ulus meydana getiren etmenler arasında kültür de önemli bir yere sahiptir. Otto Bauer ulusu 'kader topluluğu' olarak görmüş, kültürün dil topluluğu ile milli kimlik arasındaki bağlantı olduğunu savunmuştur (Özkırımlı, 2008, s.53).

Tüm bunlardan yola çıkarak ulus, ortak kültür, toprak, tarih, dil, din, gelenek, algı ve tutumlarda buluşan ve milli bir kimliğe sahip olan insan topluluğu olarak tanımlanabilmektedir.

Ulusun ardından ulusalcılık (milliyetçilik) kavramı da ortaya çıkışından itibaren tartışılan bir konu olagelmıştır. 18. yy. sonlarının başlangıç olarak kabul edildiği milliyetçilik hareketi ve düşüncesi konusunda farklı kuramlar mevcuttur. Modern bakış açısına göre de 17. yy. sonu ve 18. yy. başı ortaya çıkış dönemi olarak kabul edilmektedir (Selçuk, s.119). Ulusun aidiyetini simgelemesi bakımından milliyetçilik önem arz etmektedir. Ulus ile devlet arasındaki bağ olarak kabul edilmektedir. Antony Giddens milliyetçiliği insanların ortak geçmişlerine ve değerlerine duydukları bağlılık şeklinde tanımlamıştır (Aydın, 2018, s.232). Milliyetçilik de üç yaklaşım ile açıklanmıştır. İlkçi yaklaşım, modern yaklaşım ve etno-sembolcü yaklaşım milliyetçilik üzerinde farklı görüşler ortaya koymuştur. Clifford Geertz'in ve Herder'in öncüsü olduğu ilkçi yaklaşıma göre; ulus tanımında olduğu gibi kimi etnik ve nesnel unsurların önceden verilmiş, doğal unsurlar olduğu ve zamanla değişmeyeceği savunulmaktadır. Diğer yandan modernist yaklaşımı Ernest Gellner ve Anderson gibi düşünürler desteklemiştir (Akıncı, 2014, s.140-141). Bu yaklaşım millet ve milliyetçilik kavramlarının modern döneme ait olduğunu savunmaktadır. Modern yaklaşıma tepki olarak ortaya çıkan etno-sembolcü yaklaşımı benimseyen A. Smith gibi düşünürler ise iki yaklaşımın sentezini oluşturmayı amaçlamışlardır (Özkırımlı, 2008, s.209).

Ortak değerler etrafında buluşan ve aidiyet duygusuyla birbirine tutunan insanların ulus oluşturması hususunda öne çıkan bir kavram da ulus inşasıdır. Ulusu oluşturan etkenlerin ve altyapının dış aktörler tarafından gerçekleştirilmesi olarak tanımlanan ulus inşası genellikle ABD dış politikasında etkin olarak görülmüştür (Grotenhuis, 2016, s.73). Francis Fukuyama'ya göre ulus inşası; savaş gibi olumsuz ve yıkıcı bir olay veya durum sonrasında o ülkede öncelikle insani yardım ve güvenliğin sağlanmasının ardından ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarda altyapının sağlanması ve iyileştirme sürecinin yaşanmasıdır. Jochen Hippler gibi Fukuyama da bu sürecin silahlı eylemlerle gerçekleştiğinden bahsetmiştir (Fukuyama, 2011, s.135). Ulus inşası konusunda önemli sayılacak aşamalar bulunmaktadır. Fukuyama bunları yeniden yapılandırma ve kalkınma olarak adlandırmıştır. Yeniden yapılandırmada var

olan düzenin daha işler hale gelmesi için altyapının geliştirilmesi amaçlanırken kalkınma yeni bir düzen anlamına gelmektedir. Oluşturulan kurumlar ile gelişme sağlamak amaçlanarak yeni bir düzen çalışması yapılmaktadır (Fukuyama, 2011, s.16-17).

Rene Grotenhuis ise ulus inşasının ulusal kimlik boyutuna dikkat çekmiştir. Ona göre; ulusal bir kimlik oluşturmak ulus inşasının esas temelini oluşturmaktadır. Ayrıca ulusal kimliğin içinde barındırdığı unsurlar bulunmaktadır. Bunlar; vatandaşlık, etnik köken, dinsel ve kültürel kimliktir (Grotenhuis, 2016, s.174-157-160).

Ulus inşası ülkede yenileyici faaliyetleri kapsamakta ve yapılandırmalar içermektedir fakat ulusu ulus yapan esas unsurların sonradan kazandırılmayacağı ve ortak tarih ve değerlerin inşa edilemeyeceği hususları nedeniyle bu konsept eleştirilmektedir (Breede, 2009, s.144).

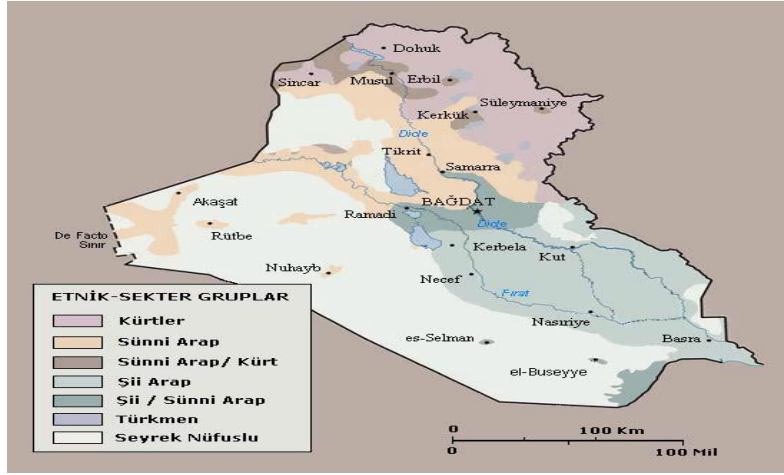
Ulus olma konusunda sahip olduğu nüfusun çeşitlilik konusundaki zenginliği, siyasi tarihindeki önemli dönüm noktaları ve 2003 sonrasında ulus inşası sürecine giren bir ülke olarak Irak, farklı bir örnek olarak görülebilmektedir. Adı geçen faktörlerin ulus bilinci ve ulus olma konusuna olan etkisinin incelenmesine ülkenin geçmişi ve toplumsal yapısının ele alınmasıyla başlanması uygun görülmüştür.

3. Irak Toplum ve Mezhepsel Çatışmalar

Irak toprakları en eski medeniyetlere ev sahipliği yapmış bölgelerden olup Osmanlı yönetimine girmeden önce birçok devletin önemli merkezlerinden olmuştur. Özellikle Abbasiler Dönemi'nde rasyonel düşüncenin merkezi haline gelen topraklar esas altın dönemini Müslümanlar ile yaşamıştır. 1258'de meydana gelen Moğol istilası ile bu önemi zarar gören Irak, Osmanlı hakimiyetinde uzun yıllar kaldıktan sonra, I. Dünya Savaşı'nın ardından modern Irak adıyla kurulmuştur (Kirmanj, 2013, s.1).

Tarihinin her döneminde Irak toprakları çeşitli dinden, mezhepten ve etnik kökenden olan insanların bir arada yaşadığı topraklar olmuştur. Bu çeşitlilik beraberinde birçok çatışma sebebini de günümüze taşımıştır. Çeşitlilik ülke nüfusuna göre sayılara döküldüğünde % 94 oranındaki çoğunluğu Müslümanların oluşturduğu kalan kısmın ise Hristiyan olduğu görülmüştür. Müslüman olan nüfusun yaklaşık olarak % 65'i Şii'lerden, %30'u Sünnilerden meydana gelmektedir. Diğer açıdan bakıldığında ülkede çoğunlukla Araplar (Sünni Araplar ve Şii Araplar) bulunmakla birlikte ikinci büyük grup % 20 oranında nüfusa sahip olan Kürtlerdir. Ayrıca ülkede Yezidi, Türkmen ve Asuri gruplar da yer almaktadırlar (Duman, 2007, s.11). Coğrafi bakımdan Sünni Araplar orta ve kuzeybatıda yoğun olarak

yaşamaktadırlar. Anbar ve Selahattin şehirleri baskın olarak buldukları bölgelerdir. Ayrıca Ninova, Bağdat, Kerkük'te de Sünni Araplar güçlü durumdadırlar. Kürtler ise ülkenin kuzeyinde yoğun olarak bulunmaktadır. Üçüncü büyük etnik grup olan Türkmenler ise ülke genelinde özellikle Erbil, Kerkük ve Telafer'de yayılmıştır (Kirmanj, 2013, s.5).

Şekil 1: Irak Etnik Haritası (Çetinsaya, 2006, s.3)

Ülkede “ulus olma” konusunu etkileyen bir olgu olan mezhepsel çatışmanın öncesinde tarihsel olarak daha eskiye dayanan ve sözü edilen konuyu etkileyen faktör aşiretçilik olgusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Serhat Erkmen, aşiretçilik konusunda üç kategoriden bahsetmektedir. Devlet aşiretçiliği olarak adlandırılan türde aşiretler, meşruiyetini ve gücünü artırmak için devletle iç içe olmayı amaçlamaktadır. Daha çok Baas dönemi Irak'ında bu çeşit aşiretler görülmüştür. Diğer yandan sosyal aşiretler, ülkedeki sosyal ve idari yapı konusunda etkin olmayan aşiretler olarak ayrılmışlardır. Son olarak askeri-ideolojik aşiretçilik olarak adlandırılan tür daha çok Kürt bölgesinde görülmektedir. Ülkede yaşayanlar ait oldukları etnik yapı fark etmeksizin bir aşirete bağlı bulunmaktadır (Erkmen, 2010, s.114-115).

Irak nüfusundaki etnik ve mezhepsel zenginlik toplumsal yapının yanı sıra siyasi ve ekonomik yapıyı da oldukça etkilemiştir. Modern Irak'ın kurulduğu dönem olarak kabul edilen 1919'a kadar ülkede Sünni Arapların üstün ve baskın olduğu görülmüştür (Kirmanj, 2013, s.7). Geçmişten gelen Şii-Sünni anlaşmazlığı zaman zaman çatışmaya dönüşerek ülke yapısını etkileyen bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu anlaşmazlığın sebebi geçmişe dayanmakta olup genellikle siyasi ve dini anlamdaki liderlik konusundan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte anlaşmazlıkların çatışmaya dönüşmesi daha sonraki dönemlere rastlamaktadır (Dmeral, 2018, s.54). I. Dünya Savaşı sonrası İngiliz yönetimi altına giren Irak'ta Şiiilerin İngilizlere karşı tepkisel bir tutum sergilemesi İngilizleri yönetim konusunda

Sünnilere yönlendirmiş, bu durum da ülkedeki ulusal birlik ve beraberliğin zedelenmesine neden olmuştur (Abbas, 2017, s.81). Ayrıca etnik yapıların kendilerine özgü olan özellikleri ve değerleri, ulusal bir kimliğin oluşumu konusuna etki ederek çeşitliliğin birlik olma düşüncesinin önüne geçtiği yönünde yorum yapılabilmesine olanak sağlamıştır (Abbas, 2017, s.83).

4. Amerikan İşgali ve Irak Ulus İnşası

ABD Soğuk Savaş sonrasında, dünyada hegemon olduğu dönemde yaşadığı 11 Eylül 2001’de yaşadığı terör saldırısı sonrası dış politikasında büyük bir değişikliğe gitmiştir. Terörizmle mücadele politikası kapsamında ön alıcı savaş stratejisi uygulayacağını duyurarak tehdit olarak gördüğü durumlarda herhangi bir saldırı olmaksızın harekete geçeceğini ilan etmiştir. Bu politika kapsamında da ABD, Bush Doktrini’nde “şer eksenini” olarak tanımlanan Afganistan’a ve ardından Irak’a karşı askeri operasyon gerçekleştirmiştir (Oran, 2003, s.20). Yürüttüğü operasyona sebep olarak ABD ülkede kitle imha silahlarının bulunduğunu, nükleer çalışmalar yapıldığı ve terör ile bağlantı olduğunu ileri sürmüştür. Bununla ilgili olarak da terörizmle olan işbirliğinin Irak halkının haklarını ihlal edecek faaliyetlere neden olduğu da belirtilerek askeri hareket gerçekleştirilmiştir (Bulut, 2011, 116). İşgalin esas nedenini ise Irak’ın ikinci büyük petrol rezervine sahip ülke olması oluşturmaktadır. ABD’nin buradaki faaliyetlerinin temeli büyük oranda petrole olan bağımlılığından kaynaklanmaktadır (Cleveland, 2008, 595). 20 Mart 2003 tarihinde gerçekleşen işgalin ve Saddam Hüseyin otoritesinin yıkılmasının ardından ABD, Irak’ta bir ulus inşası süreci başlatmış, ülkede demokrasi ve barışın sağlanacağı ifadeleriyle faaliyetlerde bulunmuştur. İlk olarak çalışmalar için “Irak İçin Yeniden Yapılandırma ve İnsani Yardım Bürosu” (Office of Reconstruction and Humanitarian Assistance for Iraq-ORHA) kurulmuştur (Pirinççi, 2004, 484). Bu faaliyetlerin de Irak’taki ayrışmaları destekleyecek nitelikte olması nedeniyle ülke bütünlüğünün sağlanmasının önünde bir engel teşkil ettiği yorumu yapılabilmektedir. Kurulan Geçici Yönetim Konseyi üyelerinin dağılımı bu duruma örnek teşkil edecek niteliktedir. 25 kişilik kurulda 13 Şii, 5 Sünni Arap, 5 Kürt, 1 Türkmen ve 1 Asuri üye bulunması öngörülmüştür (Pirinççi, 2004, s.488). Seçilen üyelerin genellikle daha önce sürgün edilmiş ve sonradan ülkeye dönmüş kişilerden seçilmesi halk nezdinde birlikteliğin sağlanmasını güçleştirmiştir (Fukuyama, 2012, 284). Bununla birlikte Ziya Abbas işgal sonrası ülkede etnik temelli bir yönetim sistemi oluştuğunu ileri sürerek bu durumun ülkenin farklı bölgelerinde etnik temelli federal yapılanmaya yönelmesine neden olduğunu belirtmiştir. Yine mezhepsel

çatışmaların da ülkenin siyasi yapısını ve güvenliğini olumsuz etkilediği üzerinde durmuştur (Abbas, 2017, s.82).

İşgal sonrasında demokrasinin iyileştirilmesi yönünde yapılan seçimlerde de ülkedeki Şii-Sünni-Kürt merkezli ayrışmacı yapının etkisi görülmüştür. İnşa faaliyetleri çerçevesinde oluşturulan yeni anayasanın öngördüğü ölçüde Aralık 2005’de gerçekleştirilen seçimler de etnik-mezhepsel dağılımın yansıması olarak yorumlanmıştır. Zira bu seçimi Sünniler boykot ederek katılım gerçekleştirilmemişlerdir (Güner, 2001, s.95-96). Aynı zamanda bu seçimle ülkenin Şii Araplar, Sünni Araplar ve Kürtler olarak ayrıldığı görülmüş, etnik-sektek dağılımın ülke siyasetine nasıl sirayet ettiği açıklanmıştır (Çetinsaya ve Özhan, 2009, s.50-53).

Irak yönetiminin halk arasındaki sorunları çözmekteki yetersizliği de ülkede bir birliğin ve bütünlüğün bulunmamasıyla ilişkilendirilmiştir. Ayrıca siyasi anlamda bir düzenin sağlanamaması, devlet-birey ilişkisi de ülkedeki milli yapı unsurunun eksik olmasından kaynaklanmakta ve bu durumdan etkilenmektedir (Abbas, 2017, s.84).

2010 yılında gerçekleştirilen seçimlere ülke genelinde % 63 oranında bir katılım gerçekleştirilmiş, bu durum demokratikleşme konusunda olumlu bir adım olarak görülmüştür. Etnik-mezhep temelli politikadan uzak bir seyir izleyen Iyad Allavi liderliğindeki Irakiyye koalisyonu en çok oyu almıştır. Milliyetçi görüşteki partilerin ilk sıralarda yer alması da olumlu bir gelişme olarak görülmüş fakat yine de milli bir bütünlük sağlanamamıştır. Sünni ve Şii Araplar kendi taraflarına oy vermiş belirli yerlerde Sünni koalisyonlar Şii Araplardan oy alamamıştır (Erkmen, 2010, s.133).

ABD 2003 yılından itibaren Irak’ta gerçekleştirdiği askeri ağırlıklı faaliyetlerin ardından, artık silahlı olarak bir gelişme sağlanamayacağı görüşüne varılmasının ardından 2008 yılında imzalanan Status of Forces Agreement-SOFA Anlaşması ile ülkeden çekileceği sinyalini vermiştir. Bu anlaşma ile ABD askerlerinin 2011 sonuna kadar ülkeyi terk edeceği öngörülmüştür (Pınartaş, 2011, s.71-74). 18 Aralık 2011 yılında ABD askerlerinin Irak’taki resmi varlığı tamamen sona ererken siyasi ve idari anlamda varlık devam etmiştir. Çekilmenin ardından 12 Mayıs 2018’de gerçekleşen seçimlerde etnik temelli siyasetten uzaklaşıldığı ve Iraklılık vurgusunun yapıldığı yönünde değerlendirmelerde bulunulmuştur. Seçim sonrasında bu vurguyu söylemlerinde kullanan Mukteda el-Sadr’ın en çok oyu alması da halkın da birlik duyguları içerisinde olduğunu düşündürmüştür (Kekilli, 2018, s.9-10). Buna karşın seçim sonrasında önceki seçimlerde de olduğu gibi hükümet kurma sürecinin zor ve sıkıntılı olması

Irak toplumunda ortak bir karar etrafında bir araya gelmenin ne kadar güç olduğunu göstermektedir.

5. Sonuç

Ulus kavramı konusunda Uluslararası İlişkiler literatüründe birbirinden farklı noktaların üzerinde durulduğu çok sayıda tanım yapılmıştır. Ulus adı altında bir arada olan insan topluluğunun ortak değerler etrafında toplanması genel kabul görürken, değerlerin önemi konusunda farklı argümanlar ileri sürülmüştür. Kavramı oluşturan esas temeller, ortak bir tarihe sahip olma, ortak kültürden gelme, aynı etnik kökene dayanma, aynı dili konuşma, aynı inanca sahip olma gibi unsurlardan meydana gelmektedir. Bununla birlikte milli kimlik olgusunu oluşturan etmenler yine ulus kavramında da bulunmaktadır. Dolayısıyla ulus ile milli kimlik de iç içe kavramlardır. Sözü edilen ortak değerleri paylaşan topluluğun kendilerini bağlı hissetmeleri, aidiyet duygusunu paylaşmaları da milliyetçilik olarak adlandırılmıştır. Aynı zamanda milliyetçilik devlet-birey ilişkisinin gelişmişliğini sağlayan unsur olarak görülmektedir. Çalışmanın konusunu oluşturan örnek ülke Irak'ta etnik ve mezhepsel açıdan farklılıkların çok olması sebebiyle buradaki halkın aidiyet duygusuna sahip olup olmadığı ve ülkede ulus tanımının karşılığının tam olarak bulup bulunmadığı sorgulanmıştır.

Ulus kavramı işlenirken yer verilmesi gereken bir öge de ulus inşası konseptidir. Zira bu değerlerin inşa edilip olup olmadığı konusunda farklı fikirler mevcuttur. Burada sözü edilen ulus inşası dışarıdan bir müdahale ile harap haldeki bir ülkede yeniden yapılandırma, güvenliği sağlama, sosyal, siyasal ve ekonomik gelişme adına faaliyetlerde bulunulması sürecidir. Dünya siyasi tarihinde farklı örnekleri bulunmakla birlikte bu kavramı politikalarında kullanan bir ülke olarak ABD öne çıkmaktadır. Soğuk Savaş sonrasında tek kutuplu dünya düzeninde etkili bir güç olarak sahneye bulunan ABD'de 9/11 olarak tarihe geçen 11 Eylül terör saldırılarının gerçekleşmesinin ardından ülke dış politikası tamamen değişmiş ve aktif bir strateji izlenmiştir. Bu minvalde Afganistan ve Irak'a karşı gerçekleştirilen müdahale her iki ülkede de büyük değişimlere neden olmuştur. Köklü bir geçmişe sahip olan Irak, bulunduğu coğrafyadaki çeşitlilikten payını büyük oranda almış bir ülke olarak geçmişten 2003'de yaşanan işgale kadar bu çeşitlilikle bir şekilde yaşamış fakat işgal sonrası çok da iyi olmayan durum vahim bir hal almıştır.

Ülkedeki birlik olma halini etkileyen etmenlerin başında mezhepsel çatışma gelmektedir. Şii-Sünni çatışması her dönemde ülkenin sorunu olagelmıştır. 1919'dan İngiliz manda dönemine

kadar Irak'ta Sünni Arapların baskın olmuştur. Fakat 2003'e kadar olan dönemde Şiilerin üstünlüğü vardır. İşgalden sonra devam eden süreçte, Sünnilerin işgali protesto etmesinin de etkisiyle Amerikan politikasında ve ülke yönetiminde Şiilerin öne çıktığı ve Sünnilerin sisteme entegre olamadıkları görülmüştür. Ulusal birliğin sağlanmasını zedeleyen önemli bir unsur olarak bu mezhepsel anlaşmazlık karşımıza çıkmaktadır. Birliğin sağlanamamasında işgal sonrası Amerikan yönetiminin faaliyetleri de etkili olmuştur. Siyasi ve idari yapı konusunda kendilerine karşı direniş içerisinde olan Sünniler yerine Şiilere yönelmeleri iki taraf arasında sorunlara yol açmıştır. Oluşturulan yeni sistemin etnik temele dayandırılması da problem oluşturmuştur. Bununla birlikte ulus kavramının tanımı konusunda ortak etnik kökene sahip olma vurgusu yapılırken Irak'ta bu konuda parçalı bir yapının olması burada homojen bir ulusun varlığından söz etmenin güç olduğunu göstermektedir.

Ulus inşası faaliyetleri kapsamında oluşturulan geçici yönetimle yapılan seçimlerde halkın ne kadar birlik içerisinde olduğu da anlaşılmıştır. Seçimlerde ülkenin Şii-Sünni Araplar ve Kürtler olarak üç farklı gruba ayrılmasının siyasete olan etkisi ortaya çıkmış, etnik temele dayalı siyasetin sonuçları görülmüştür. İlerleyen zamanlarda milliyetçi görüşe sahip partiler desteklense de bu çok uzun süreli olmamıştır. 2011 yılında ABD'nin ülkeden askeri olarak çekilmesi, siyasi ve sosyal olarak da çekildiği anlamına gelmemiş, farklı alanlarda ABD'nin eli Irak'ın üstünde olmuştur.

Son olarak Irak'ta Mayıs 2018'de yapılan seçimlerde, Iraklı olma vurgusuyla millilik duygusu içerisindeki koalisyonun birinci olarak çıkması, halkın bir araya gelmesi olarak yorumlansa da seçime katılım oranının çok düşük olması ve sonrasında hükümet kurma konusunda uzun ve çatışmalı bir süreç yaşanması ülkede birlik içerisinde kararlar alınmadığını göstermektedir.

Sonuç olarak anlaşılmıştır ki, Irak sahip olduğu toplumsal yapının bir sonucu olarak, ulus olma konusunda bir takım eksiklikler barındırmaktadır. Milliyetçi duygularla birbirine bağlanma, ortaklıklarda buluşma, aynı kökene sahip olma konuları göz önünde bulundurulduğunda ülkede tam bir ulus varlığından bahsetmek zor görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abbas, Z. (2017, Ocak). Irak'ta mezhepsel çekişmelerin boyutları ve sonuçları, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1), ss. 79-86.
- Akıncı, A. (2014). Milliyetçilik kuramları, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15 (1), ss. 131-150.
- Anderson, B. (2015). *Hayali cemaatler milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması*, (İskender Savaşır, çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Arı, T. (2014). *Geçmişten günümüze Ortadoğu, siyaset, savaş ve diplomasi*, Bursa: Dora Yayınları.
- Avcı, E. (2011), Ulus inşası: Çatışmayı barışa çevirmede anahtar bir konsept mi?, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7 (28), ss. 135-141.
- Aydın, R. (2018, Mart). Ulus, uluslaşma, devlet: Bir modern kavram olarak ulus-devlet, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6 (1), ss. 229-256.
- Bulut, E. (2011). Birinci ve İkinci Körfez Savaşı'nda ABD politikası, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu tarihi*, (Mehmet Harmancı, çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Çetinsaya, G. (2006, Nisan). *SETA Irak Dosyası, Rapor No. ST1-406. Irak'ta yeni dönem, Ortadoğu ve Türkiye*, SETA veritabanından erişilmiştir.
- Çetinsaya, G. Özhan, T. (2009). İşgalin 6. Yılında Irak, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), SETA Yayınları IV*, 13 Aralık 2018 tarihinde <http://arsiv.setav.org/ups/dosya/24299.pdf> erişildi.
- Dmeral, N.A.A. (2018). *2003 sonrası dönemde Irak'ta Şii-Sünni çatışması: İç aktörlerin rolü*, (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Duman, B. (2007). *Saddam sonrası dönemde Irak, Türkmenler ve Kerkük*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Erkmen, S. (2010, Temmuz). Irak'ta işgal sonrası yaşam ve 2010 parlamento seçimleri, *Ortadoğu Etütleri*, 2 (3), ss. 107-145.
- Fukuyama, F. (2012). *Ulus inşası*, İstanbul: Profil Yayınları.
- Görentaş, B. (2018, February). Imagining geography: Nation and nationalism, *The Journal of International Social Research*, 11 (55), ss. 345-354.
- Grotenhuis, R. (2016). *Nation-building as necessary effort in fragile States*, Amsterdam University Press.
- Güner, Ö. (2011). *Democratization process of Iraq*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Kekilli, E. (2018, Mayıs). Irak genel seçimleri, Irak'ta yeni bir siyasi kültür arayışı, *SETA Analiz*, 239, ss. 7-20.
- Kirmanj, S. (2013). *Identity and nation in Iraq*, USA: Lynne Rienner Publishers.
- Kirmanj, S. (2014). *Kürdîsh integration in Iraq: The paradoxes of nation formation and nation building*, USA: University of Texas Press.

- Kurt, S. (2014, Eylül). Soğuk Savaş sonrası ABD'nin Ortadoğu politikası", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 7, Sayı XIX, ss. 167-196.
- Oran, B. (2003). *Türk dış politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olgular, belgeler, yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkırımlı, U. (2008). *Milliyetçilik kuramları, eleştirel bir bakış*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Pınartaş, A. (2011). *Irak'ın geleceği: ABD'nin çekilmesi ve muhtemel senaryolar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Pirinççi, F. (2004). *2003 Savaşı sonrası Irak'ta siyasal yapılanma süreci*, Ed. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Müdürlüğü İkinci Orta Doğu Semineri: Dünden Bugüne Irak (Uluslararası Katılımlı)*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Basımevi.
- Selçuk, S.S. Dünden bugüne milliyetçilik: Küresel dünyada yükselen sesler, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (3), ss. 117-136.

MAKALE / ARTICLE:

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARAR İNCELEMESİ-(CHIRAGOV ve DİĞERLERİ/ERMENİSTAN DAVASI)

EXAMINING OF EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS DECISION- (CASE OF CHIRAGOV AND OTHERS/ARMENIA)

Nursena ÖZTÜRK*

ÖZET

Ermenistan ile Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ gerilimi günümüzde dahil olmak üzere yıllardır süregelen bir mevzudur. Bu gerilim sonucu iki devlet arasında yaşanan olumsuz hadiseler ardında bir takım hak ihlalleri doğurmuştur. Bu ihlallere maruz kalanlardan altı kişinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) başvurmasıyla mahkeme tarafından inceleme yapılan davada, Ermenistan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) Ek 1 No'lu Protokolünün 1. maddesine ve Sözleşme'nin 8. ve 13. maddesine dayandırılarak hatalı bulunmuştur. Bunun sonucunda ise mahkeme Ermenistan devletini tazminata hükmetmiştir. Bu çalışmanın amacı, Chiragov ve Diğerleri davasında Ermenistan'ın uluslararası hukuka karşı sorumluluğunu, mahkeme kararına uygun bir biçimde incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Dağlık Karabağ Cumhuriyeti, Ermenistan, Azerbaycan, İnsan Hakları

* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Tezli Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, E-Posta: nursenaozturkk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3156-9502.

ABSTRACT

The Nagorno-Karabakh tension between Armenia and Azerbaijan is an ongoing issue for many years. As a result of this tension, there have been some violations of rights behind the negative events between the two states. In the case, which was examined by the court, when six people were filed for the European Court of Human Rights, Armenia (HUDOC) was found to be wrong, based on Article 1 of the Additional Protocol No. 1 of the European Convention on Human Rights and Articles (ECHR) 8 and 13 of the Convention. As a result, the court ruled the Armenian state compensation. The aim of this study is to examine the responsibility of Armenia against international law in Chiragov and Others case in accordance with the court decision.

Keywords: Nagorno-Karabakh Republic, Armenia, Azerbaijan, Human Rights

1. GİRİŞ

Kararın incelenmesinde ilk olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) davayı nasıl gözden geçirdiğine bakılmıştır. Davaya sebep olan konunun yargılanma öncesi ve sonrası durumu araştırılmıştır. Yargılama öncesini kapsayan bölümde olaylara, davanın tarihsel arka planına ve güncel durumuna bakılarak, başvuru sahipleri oldukları mal ve mülkler incelenmiştir. Sonrasında konuya ilişkin Azerbaycan iç hukukuna ve uluslararası hukuka yer verilmiştir. Yargılama safhasının anlatıldığı bölüm ise tarafların iddia ve savunmalarını ayrıca AİHM'in değerlendirilmesini içermektedir. Son bölümde de AİHM kararının değerlendirilmesi yapılarak çalışma bir sonuca bağlanmıştır.

2. AİHM'İN "CHIRAGOV ve DİĞERLERİ V. ERMENİSTAN" KARARININ İNCELENMESİ

2.1. Yargılama Öncesi Durum

2.1.1. Olaylar

Chiragov ve Diğerleri davası İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'nin 34. maddesi uyarınca Ermenistan'a karşı altı Azerbaycan vatandaşı olan Elkhan Chiragov, Adishirin Chiragov, Ramiz Gebrayilov, Akif Hasanof, Fekhredden Pashayev ve Qaraca Gabrayilov tarafından 6 Nisan 2005 tarihinde Mahkeme'ye yapılan başvuru (No. 13216/05)'ya dayanmaktadır. Ancak altıncı başvuru olan Qaraca Gabrayilov Haziran 2005'te vefat etmiştir (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.2).

Başvuranlar, Ermenistan'ın 1992 yılında Laçin'i işgal etmesi ile şehirden ayrılmak zorunda kalan, bu yüzden evlerine geri dönemeyen ve bir daha mal ve mülklerinden herhangi bir şekilde istifade edemeyen kişilerdir. Başvuranların iddialarına göre söz konusu kent Hükümet'in işgali altındadır, ayrıca zararlarından ötürü herhangi bir tazminatta almamışlardır.

Başvuranlar tüm bunların Protokol No. 1'in 1. maddesi ile Sözleşme'nin 8. maddesini ihlal ettiğini iddia etmişlerdir. Ayrıca bu şikayetleri için devletin etkili bir hukuk yolu düzeni sağlamamış olmasının da Sözleşme'nin 13. maddesine uygun olmadığını dile getirmişlerdir. Başvurucular şikayetleriyle ilgili olarak Sözleşme'nin 14. maddesine aykırı bir biçimde etnik köken ve dini aidiyetleri sebebiyle ayrımcılığa tabi tutulduklarını da ifade etmişlerdir. Toparlamak gerekirse başvuru 8, 13 ve 14. maddelerin ihlal edildiğini iddia ederek AİHM'e başvurmuşlardır. Esas hakkında duruşma İnsan Hakları Mahkemesi binasında, Strazburg'ta, 22 Ocak 2014 günü aleni olarak yapılmıştır. Karar ise 16 Haziran 2015 tarihinde verilmiştir (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.2-3).

2.1.1.1. Davanın Arka Planı

Azerbaycan ve Ermenistan devletleri arasındaki problemler tarihsel olarak çok uzun senelere dayanmaktadır. Ancak Dağlık-Karabağ sorununun başlangıç noktasının, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan ettikleri zaman dilimi olduğunu söyleyebiliriz. SSCB yıkılırken, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB), Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC)nin özerk bir vilayeti idi. Dağılmanın yaşanmasıyla beraber gelişen süreçte Ermenistan, Dağlık Karabağ'ın da içinde olduğu Azerbaycan topraklarının %20'sine yakınına işgal etmişti (Karaağaçlı, 2012).

Bu işgal sonrasında iki devlet arasında çok ciddi sorunlar baş gösterdi. Hatta sorunların toprak temelli olması yaşanan çatışmaların kanla sonuçlanmasına sebep oldu. Zürcher'e göre Dağlık-Karabağ Savaşında ölenler ile ilgili kesin resmi rakamlar bulunmamakla birlikte 20,000 fazla asker ve sivilin bu süreçte hayatını kaybettiği tahmin edilmekteyken, bazı kaynaklara göre ise bu sayı 20,000'in üzerindeydi (Görgülü, 2014, s.1).

O tarihlerde Dağlık Karabağ ile Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında henüz ortak bir sınır belirlenmemişti. Yalnızca 10 km kadar olan Laçın koridoru olarak anılan topraklardan Laçın'de dahil olacak şekilde Azerbaycan toprakları ile birbirlerinden ayrılmışlardı (Görgülü, 2014, s.1).

DKÖB'nin nüfusunun Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) 1989 nüfus sayımlarına göre %77'sinin Ermeni, %22'si Azeri olduğu, Rus ve Kürt azınlıklarla beraber toplamda yaklaşık 189 bin kişiden oluştuğu belirlenmişti. Fakat Laçın diğerlerinden daha farklı bir nüfustan oluşuyordu. Nüfusu yaklaşık 60 bin civarındaydı. Bunların çoğunluğu Kürt ve Azeri iken; yalnızca %5-6'sı Ermeni'ydi (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.5).

1988'in başında Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a ilthakını talep eden gösteriler DKÖB başkenti Stepanakert (Hankendi)'te ve Ermenistan'ın başkenti Erivan'da yapılmaya başlandı.¹

¹ "20 Şubat'ta Sovyet DKÖB, Ermenistan SSC, Azerbaycan SSC ve SSCB meclislerine, DKÖB'nin Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a katılmasına izin verilmesi talebinde bulunmuştu. 23 Mart'ta bu talep SSCB parlamentosu tarafından reddedildi. Haziran'da da Azerbaycan Meclisi bu talebi geri çevirirken, Ermenistan meclisi katılım lehine oy verdi." Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı. (2015, s.5). 21 Aralık

1988 yılı boyunca, iltihak için yapılan bu gösteriler devam etti. Gösterilerin ardından Laçın şehrinin yolları kapatıldı ve birçok insan saldırıya maruz kaldı.²

1990'ın başına gelindiğinde çatışmaların şiddeti arttı. Sovyet birlikleri Bakü ve Dağlık Karabağ'a gelince Dağlık Karabağ'da olağanüstü hal ilan edildi. Sovyet güçleri olaylara müdahale etse de Ermeniler ile Azeriler arasındaki şiddetli çatışmalar bu dönemde sürekli olarak yaşanmaya devam etti (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.5).

Tarih 30 Ağustos 1991'i gösterdiğinde Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını ilan ederek, 18 Ekim'de kendi anayasasını kabul etti. Azerbaycan'ın kendisini bağımsız devlet olarak ilan etmesinden sonra DKÖB konseyi, DKÖB toprakları ile Azerbaycan'ın Şahumyan eyaletini kapsayan Dağlık Karabağ Cumhuriyeti (DKC)'nin kuruluşunu ve buranın artık Azerbaycan'ın yetki alanı içinde olmadığını ilan etti. Bu ilan sonrasında ise Azerbaycan parlamentosu Dağlık Karabağ'a verilmiş bulunan özerkliği 26 Kasım'da lağvetti (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.5).

1992 yılının 26 Şubat gününe gelindiğinde Ermenistan'a bağlı kuvvetler Dağlık Karabağ bölgesinin Hocalı kasabasında yaşayan Azerbaycan vatandaşı sivilleri katletti. Dehşetin boyutunun bugün bile konuşulduğu katliamda resmi verilere göre, savunmasız durumdaki 106'sı kadın, 70'i yaşlı, 63'ü çocuk olmak üzere 613 kişi hayatını kaybetti. Katliamdan 487 kişi ağır yaralı olarak kurtuldu. Ermeni güçleri, 1275 kişiyi esir aldı, bunların 150'sinden bugüne kadar hala haber alınmadı (<http://www.hurriyet.com.tr>). Hocalı dışında daha birçok Azeri köyü bu zulme maruz kaldı. Ölümler sonucunda nüfusun ciddi bir kısmı göç etmek zorunda kaldı.

Laçın bölgesi, özellikle de Laçın şehri, bu olaylar esnasında defalarca saldırıya maruz kaldı. Başvurucular saldırıların Dağlık Karabağ ve Ermenistan Cumhuriyeti birlikleri tarafından yapıldığını ifade etseler de, davalı hükümet olan Ermenistan Hükümeti, Ermenistan'ın olaylara katılmadığını askeri eylemlerin Dağlık Karabağ savunma gücü ile gönüllü gruplar tarafından gerçekleştirildiğini iddia etti. 1991'de sekiz ay boyunca Laçın'e giden ve Laçın'e ait tüm yollar ve kontrol noktaları Ermeni güçlerinin kontrolü altındaydı. İzole edilmiş bir yaşam süren Laçın halkına 1992 Mayıs ortasında hava bombardımanı yapıldı ve buradaki sayısız ev kullanılmayacak duruma getirildi (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.6).

2018 tarihinde <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22%3A%5B%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%22001-163020%22%5D%7D> erişildi.

² “Çatışmalar ciddi zayıyata, her iki tarafta, Ermenistan ve Azerbaycan arasında sayıları yüz binlere varan sığınmacı akınına sebep oldu. Bunun üzerine, 12 Ocak 1989'da SSCB hükümeti, DKÖB'yi Moskova'nın doğrudan idaresi altına aldı. Bununla birlikte, aynı yıl 28 Kasım'da, vilayetin denetimi Azerbaycan'a iade edildi. Birkaç gün sonra, 1 Aralık'ta Ermenistan SSC meclisi ile Dağlık Karabağ bölgesel konseyi “Dağlık Karabağ'ın Ermenistan ile yeniden birleşmesi” hakkında ortak bir karar aldılar. Bu karar doğrultusunda Ocak 1990'ta iki yapı için ortak bir bütçe yapıldı. Aynı yılın baharında, yaklaşan Ermenistan seçimlerinde Dağlık Karabağ'ın da kapsama alınması yönünde bir karar alındı.” Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı. (2015, s.5). 21 Aralık 2018 tarihinde <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22%3A%5B%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%22001-163020%22%5D%7D> erişildi.

17 Mayıs 1992 tarihinde, birliklerin hızla Laçın'e doğru ilerleyince köylüler bu bölgeden kaçmak zorunda kaldılar. Ertesi gün içinde Laçın, Ermeni güçleri tarafından ele geçirildi ve kent bu işgalden sonra yıkıldı, yağmalandı (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.6).

Temmuz 1992'de Ermenistan parlamentosu Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'a ait gösterecek hiçbir uluslararası antlaşmanın imzalanmayacağını hükme bağladı. Laçın'in ele geçirilmesinden sonra da Ermeni kuvvetleri Dağlık Karabağ'ı çevresinde bulunan dört Azeri bölgesini, Kelbecer, Cebrayıl, Kubatlı ve Zengilan, ve diğer iki bölgenin (Ağdam ve Füzuli) önemli bir bölümünü zapt etmeye devam etti (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.6).

Tüm bu yaşananlardan dolayı, bunlara son vermek amaçlı Rusya'nın girişimleriyle 1 Mart 1994 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere bir ateşkes imzalandı. Bu ateşkesle rağmen çarpışmalar düşük düzeyde de olsa devam etti (Khalilov, 2008, s.51). Çarpışmaları tamamen durdurmak amacıyla da 5 Mayıs 1994'te Ermenistan, Azerbaycan ve DKC arasında yine Rusya'nın arabuluculuğuyla Bişkek Protokolü imzalandı. Bu protokol 12 Mayıs'ta yürürlüğe girdi (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.6). Söz konusu olan anlaşma protokolü hala daha geçerliliğini korumaktadır.

2.1.1.2. Güncel Durum

Davalı hükümetin iddiasına göre, DKC, eski DKÖB'nin 4,061 km²'sini kontrol altında tutmaktadır (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.6). Ancak etrafındaki yedi bölge ile bu rakam 7,500 km²'yi bulmaktadır.

Tahmini verilere göre Dağlık Karabağ'ın nüfusu 120,000 ile 145,000 arasında değişmektedir. Bu nüfusun %95'i Ermeni'dir. Neredeyse hiç Azeri kalmadığı söylenebilir. Laçın bölgesinin nüfusu ise 5,000 ile 10,000 Ermeni arasındadır (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.6).

İhtilaf henüz siyasi yollarla bir çözüme kavuşturulamadığından Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve onun Minsk Grubu altında barışçıl yollarla uzlaşma çalışmaları yapılmıştır. Temel İlkeler olarak adlandırılan bu çözümler her iki devlet tarafından da uygulamaya konmamıştır. Bu yüzden bu problemler günümüzde hali hazırda güncelliğini korumaktadır. Hatta yukarıda bahsi geçen ateşkesin sınır boylarında ihlal edilmesi yüzünden çok fazla can kayıpları yaşanmış ve devletlerarasındaki düşmanlık sıcaklığını koruyarak gerilim oranını arttırmıştır.

24 Mart 2011 tarihinde Minsk Grubu "AGİT Minsk Grubu Eş Başkanlarının Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'ı Çevreleyen İşgal Altındaki Topraklarında Veri Toplama Misyonu

Raporu'nu yayımlamıştır.³ 18 Haziran 2013'te ise Minsk Grubu'nun eş başkan ülkelerinin devlet başkanları da Dağlık Karabağ sorunu hakkında ortak bir bildiri yayımlamışlardır.⁴

Dağlık Karabağ Cumhuriyeti 1992 yılında kendi kendine bağımsızlığını ilan ettiği için henüz hiçbir devlet veya uluslararası bir kurum tarafından tanınmamaktadır. Şubat 2017 yılında yapılan referandum, DKC'nin hem ismini hem de sistemini değiştirmiştir. %87 gibi büyük bir oy oranıyla yeni adı "Artsah Cumhuriyeti" olan eski DKC yarı başkanlık sistemini de

³ "AGİT Minsk Grubu Eş Başkanları, 7-12 Ekim 2010'da insani ve diğer yönler de dahil olmak üzere genel durumu değerlendirmek amacıyla Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ (DK)'ı çevreleyen ve işgal altında bulunan yedi bölgesine veri toplama 8 değerlendirme misyonuna gitmiştir. Eş başkanlara, lojistik destek sağlayan AGİT dönem başkanı temsilcisi ve ekibi, UNHCR'dan iki uzman ve AGİT 2005 veri toplama misyonunun bir üyesi de katılmıştır. Bu, uluslararası toplumun söz konusu topraklara 2005'den beri yaptığı ilk misyon; bölgeye BM personeli tarafından 18 yıldan beri gerçekleştirilen ilk ziyaretir.

Topraklar boyunca 1,000 kilometreyi aşan bir yolculuk yapan Eş Başkanlar, Dağlık Karabağ çatışmasının ve barışçıl bir çözüm sağlanamamış olmasının ortada olan feci sonuçlarını gözlemlemişlerdir. Çatışmadan önce var olan şehirler ve köyler terk edilmiş ve neredeyse tamamen harabe halindedir. Güvenilir rakamlar söz konusu olmasa da küçük yerleşimler ile Laçın ve Kelbecer şehirlerinde yaşayan toplam nüfusun 14,000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Eş başkanlar, 2005'den bu yana ciddi bir nüfus artışı olmadığı kanaatindeyler. Ekseriyeti Azerbaycan'daki sair yerlerden bu topraklara yerleştirilen yerleşimciler, tehlikeli koşullar altında, zayıf altyapı, az ekonomik faaliyet ve kamu hizmetlerine sınırlı erişimle yaşamlarını sürdürmektedir. Çoğunun kimlik belgesi yoktur. İdari saiklerle, yedi bölge, eski DK Oblastı-Bölgesi ve diğer alanlar, sekiz yeni bölge altında toplanmıştır.

Topraklardaki durumun ortaya koyduğu acı gerçekler, eş başkanların statükonun kabul edilemez olduğu ve o topraklarda bir zamanlar yaşamış olan ve bugün yaşamakta olan insanlara ancak barışçıl, müzakere edilmiş bir çözümün daha iyi ve daha emin bir gelecek vadedebileceği yönündeki görüşünü kuvvetlendirmiştir. Eş başkanlar, bütün tarafların liderlerini, bu topraklarda ve diğer ihtilaf konusu alanlarda nihai çözümü tehlikeye atacak veya buraların karakterini değiştirecek her tür faaliyetten uzak durmaya davet eder. Ayrıca, bu topraklarda mezarlıkların ve ibadethanelerin korunması için önlemler alınması ve kimlik belgesi bulunmayan yerleşimcilerin durumlarının aydınlatılması tavsiyesinde bulunur. Eş başkanlar Dağlık Karabağ çatışmasından etkilenen diğer bölgelere de ziyaretlerde bulunma ve bu misyonlara muhtemel barış antlaşmasının uygulanmasında rol oynayacak ilgili uluslararası örgütlerden uzmanları da götürmek niyetindedirler." Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı. (2015, s.7-8). 23 Aralık 2018 tarihinde <https://hudoc.echr.coe.int/eng#f%22tabview%22:%22document%22,%22itemid%22:%22001-163020%22> erişildi.

⁴ "Biz, AGİT Minsk Grubu Eş Başkan Ülkelerin Devlet Başkanları - Fransa, Rusya Federasyonu ve Amerika Birleşik Devletleri – Dağlık Karabağ sorunu taraflarına kalıcı ve barışçıl bir çözüme varmak için yardım etme iradesine sadığız. Tarafların karşılıklı çıkarları gözetilen bir çözüm bulmaya çalışmak yerine müzakere sürecinde tek taraflı avantaj sağlama çabasına devam etmesi karşısında derin üzüntüde olduğumuzu ifade ederiz.

Ülkelerimizin geçen dört yılda yaptığı beyanatlarda ortaya konan unsurların Dağlık Karabağ sorununa haklı ve kalıcı bir çözümün temeli olması gerektiğine kuvvetle inanmaya devam ediyoruz. Bu unsurlar ayrılmaz bir bütün olarak görülmelidir zira bunlardan bazılarını seçmek dengeli bir çözümün sağlanmasını imkansız kılar. Tekrar ederiz ki yalnızca müzakere edilmiş bir çözüm, bölgesel kalkınma ve işbirliği için fırsatlar doğurarak barışa, istikrara ve uzlaşmaya götürebilir. Askeri güç kullanımı, ki bugünkü çatışma ve istikrarsızlık ortamını halihazırda yaratmış olan odur, sorunu çözmeyecektir. Düşmanlıkların canlandırılması bölge halkı için yıkıcı olur, can kayıpları, daha fazla yıkım, daha fazla sığınmacı ve muazzam ekonomik kayıplar ile neticelenir. Bütün tarafların liderlerini derhal Helsinki İlkeleri'ne, özellikle güç veya güç tehdidi kullanmama, toprak bütünlüğü ve halkların eşit hakları ve kendi kaderlerini tayin (self determinasyon) hakkı ile ilgili olanlara riyeti yeniden taahhüt etmeye çağırıyoruz. Bölgede tansiyonun yükselmesine ve gerilimin tırmanmasına sebep olabilecek her tür eylem ve söylemden kaçınmaları gerektiğini de onlara hatırlatıyoruz. Liderler halklarını barışa hazırlamalıdır; savaşa değil.

Ülkelerimiz taraflara yardım etmek için hazırdır ancak Dağlık Karabağ sorununa son verme sorumluluğu taraflara düşmektedir. Kesinlikle inanıyoruz ki, kapsamlı bir barış için genel çerçeve üzerinde dengeli bir antlaşma sağlanmasında daha fazla gecikme kabul edilemez. Azerbaycan ve Ermenistan liderlerini yenilenmiş bir enerjiyle çözümsüz kalan konulara odaklanmaya davet ediyoruz." Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı. (2015, s.5). 23 Aralık 2018 tarihinde <https://hudoc.echr.coe.int/eng#f%22tabview%22:%22document%22,%22itemid%22:%22001-163020%22> erişildi.

başkanlık sistemine dönüştürmüştür (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi/186 sayılı Bilgi Notu, 2015, s.2-3).

2.1.1.3. Başvurucular ve sahibi oldukları Laçın'deki Mal ve Mülkler

Başvurucular, Laçın'de yaşamış olan Azerbaycan Kürtleridirler. Atalarının da yüzlerce yıl burada yaşadığını beyan etmişlerdir. 17 Mayıs 1992'de bölgeden Bakü'ye kaçmak zorunda bırakılmışlardır. Ermeni işgali sebebiyle o günden beri evlerine dönememiş, mülklerine kavuşamamışlardır.

2.1.1.3.1. Elkhan Chiragov

“...Başvurucu malvarlığının 250 m²'lik geniş mobilyalı müstakil bir ev, 55 arı kovanı, 80 küçükbaş, 9 büyükbaş hayvan ve 5 el halısından oluştuğunu iddia etmiştir. İki katlı, 12 yatak odalı, 300'ü oturulabilir 108'i diğer alan olmak üzere 408m²'lik mesken ile 1200m²'lik bir arsa üzerine oturan 60m²'lik bir ambar kendi adına tescillidir. Başvurucu, iki katlı, on altı odalı 260 m²'lik bir meskeni ile bir arabası olduğunu teyit eden üç eski komşusunun; ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti Laçın Şehri Yürütme Erki temsilcileri A. Jafarov ve A. Halilov'ın Elkhan Chiragov'un eskiden Chiragli köyünde yaşadığını ifade eden beyanlarını arz etmiştir...” (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.9).

2.1.1.3.2. Adishirin Chiragov

“...Başvurucu malvarlığının 145m²'lik geniş mobilyalı bir müstakil ev, yeni bir “Niva” araba, 65 küçükbaş, 11 büyükbaş hayvan ve 6 el halısından oluştuğunu iddia etmiştir. 27 Şubat 2007'de 22 Nisan 1986 tarihli bir teknik pasaport sunmuştur. Buna göre, iki katlı sekiz yatak odalı (193.2m²'si oturulabilir 37.2m²'si diğer alan olmak üzere) 230.4m²'lik bir mesken ile 1200m²'lik bir arsa üzerine oturan 90m²'lik bir ambar adına tescillidir. Başvurucu, iki katlı, sekiz odalı bir meskeni olduğunu teyit eden üç eski komşusunun; ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti Laçın Şehri Yürütme Erki temsilcileri A. Jafarov ve A. Halilov'ın Adishirin Chiragov'un eskiden Chiragli köyünde yaşadığını ifade eden beyanlarını arz etmiştir...” (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.10).

2.1.1.3.3. Ramiz Gebrayilov

“...1983'te, Bakü'de hala öğrenciyken, Laçın şehrini ziyaret etmiş ve kendisine devlet tarafından 5,000 m²'lik bir arsa tahsis edilmiştir. Başvurucu orada altı yatak odalı ve garajlı bir ev inşa ettiğini ve 1992'de terk etmek zorunda bırakılana kadar karısı ve çocuklarıyla orada yaşadığını iddia etmiştir. Arasında bir takım hayvan barınakları da mevcuttu. Ayrıca kendine ait 5,000 m²'lik bir arsa üzerinde “Auto Service” adında

bir araba tamir yeri, bir dükkânı ve kafesi vardı. Bunlara ek olarak, 12 ineği, 70 kuzusu ve 150 koyunu mevcuttu. Gebrayilov 1992'deki kaçıışından beri Laçin'e dönememişti. 2001'de Ermeni arkadaşları Laçin'e gitmiş ve şehirdeki evlerin durumunu video kaydına almışlardı. Başvurucu o videodan evinin yakıldığını görebildiğini ileri sürmüştür. Kendisinden sonra Laçin'i terk eden kişiler de evinin kendisinin Laçin'i terk etmesinden birkaç gün sonra Ermeni kuvvetleri tarafından yakıldığını söylemişlerdi. 27 Şubat 2007'de Gebrayilov 15 Ağustos 1986 tarihli bir teknik pasaport sunmuştur. Buna göre, iki katlı, sekiz yatak odalı, 480 m²'lik bir arsa üzerine oturan 203.2 m²'lik (oturulabilir alan 171.2 m² ve 32 m²'lik diğer alan olmak üzere) bir mesken kendi adına tescillidir. Başvurucu, iki katlı, sekiz odalı bir meskeni olduğunu teyit eden üç eski komşusunun; ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti Laçin Şehri Yürütme Erki temsilcisi V. Maharramov'un Gebrayilov'un eskiden Laçin'deki şahsi konutunda yaşadığını ifade eden beyanlarını arz etmiştir...'' (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.11).

2.1.1.3.4. Akif Hasanof

''...Başvurucu oradaki malvarlığının 165m²'lik geniş mobilyalı müstakil bir ev, yeni bir "Niva" araba, 100 küçükbaş ve 16 büyükbaş hayvan ile 20 el halısından oluştuğunu ileri sürmüştür. 27 Şubat 2007'de, 13 Eylül 1985 tarihli bir teknik pasaport sunmuştur. Buna göre, iki katlı, dokuz yatak odalı 448.4m²'lik (oturulabilir alanı 223.2m², 225.2m²'si ise diğer alan olmak üzere) bir mesken ile 1600m²'lik bir arsa üzerine oturan 75m²'lik bir ambar kendi adına tescillidir. Başvurucu, iki katlı, dokuz odalı bir meskeni, hayvanlar için bir ahır ile ek binalarının olduğunu teyit eden üç eski komşusunun; ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti Laçin Şehri Yürütme Erki temsilcisi V. Maharramov'un Hasanof'un eskiden Akbulak'daki şahsi konutunda yaşadığını ifade eden beyanlarını arz etmiştir...'' (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.11).

2.1.1.3.5. Fekreddin Pashayev

''...Başvurucu Laçin'de kendi inşa ettiği iki katlı üç yatak odalı müstakil bir eve malik olup orada yaşadığını ileri sürmüştür. Evin bugünkü piyasa değerinin 50,000 Amerikan doları (USD) olacağını arz etmiştir. Başvurucu, ayrıca, evinin etrafındaki arazinin de sahibiydi ve Kamallı'daki kolektif bir çiftlikte (yaklaşık 10 hektarlık) pay sahibiydi. Ayrıca, "müşterek (kolektif) mülkiyet" ile malik bulunduğu birtakım araziler de mevcuttu. 27 Şubat 2007'de Ağustos 1990 tarihli bir teknik pasaport sunmuştur. Buna göre, 469.3m²'lik bir arsa üzerine oturan, iki katlı (oturulabilir alan 51.6 m² ve diğer 81.6 m² olmak üzere), 133.2m²'lik bir mesken kendi adına tescilliydi. Başvurucu, iki katlı, dört odalı bir meskeni olduğunu teyit eden üç eski komşusunun; ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti Laçin Şehri Yürütme Erki temsilcisi V. Maharramov'un Pashayev'in eskiden 28 Aprel Kucesi, Laçin'deki şahsi konutunda yaşadığını ifade eden beyanlarını arz etmiştir ...'' (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.11-12).

2.1.1.3.6. Qaraca Gabrayilov

“...Qaraca Gabrayilov, 19 Haziran 2005’de vefat etmiştir. 6 Nisan 2005’te, işbu başvuruyu yaparken, 17 Mayıs 1992’de terk etmek durumunda kaldığında, no. 580, N. Narimanov Sokak, apt 128a, Laçın şehri adresinde maliki olduğu gayrimenkulde yaşamakta olduğunu beyan etmiştir. Gayrimenkul, 1976’da inşa edilmiş 187.1m²’lik iki katlı bir aile konutu içermekte olup arsası 453.6 m² idi. Başvurucu aynı sokakta 300m²’lik bir başka arsanın da sahibi olduğunu iddia etmiştir. Başvuruya ek yapılmış Ağustos 1985 tarihli teknik pasaporta göre, beyan edilen ölçülerde iki katlı bir ev ile bahçesi kendi adına kayıthıydı. Öte yandan 27 Şubat 2007’de başvurucunun temsilcileri başvurucunun Laçın’de 41 H. Abdullayev sokakta yaşamış olduğunu belirtmişlerdir. Başvurucu, ayrıca, N. Narimanov sokaktaki iki gayrimenkule de malikdir. Bu maruzata ek olarak, üç eski komşusun tanıklığı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Laçın Şehri Yürütme Erki temsilcisi V. Maharramov’un Gabrayilov’un H. Abdullayev Sokak, Laçın’deki şahsi konutunda yaşadığını ifade eden beyanı arz edilmiştir. Ekler içinde ayrıca, Laçın Bölgesi Halk Meclisi’nin 29 Ocak 1974 tarihli, yukarıda bahsi geçen 300m²’lik arsanın başvurucuya tahsisi kararı ile başvurucunun gayrimenkullerinin yapımına ilişkin olduğu ileri sürülen hayvan yemi, yapı malzemeleri ve yardımları için faturalar da bulunmaktadır. 21 Kasım 2007’de Sagatel Gabrayilov, başvurucunun oğlu, ailenin N. Narimanov sokakta yaşadığını ancak bir tarihte sokağın adının ve numaralandırılmasının değiştirildiğini, o tarihten itibaren adreslerinin H. Abdullayev sokak olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle, yukarıdaki iki adres aynı mülke aittir...” (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.12-13).

2.1.2. Konuya İlişkin Azerbaycan İç Hukuku

Konuyla ilgili Azerbaycan kanunları Azerbaycan SSC ve Azerbaycan Cumhuriyeti kanunları olarak ikiye ayrılmaktadır. Başvurucuların mülkiyet haklarının korunmasını ilgilendiren kanunlar, Azerbaycan SSC 1978 Anayasası, 1970 tarihli Toprak Kanunu ve 1983 tarihli Mesken Kanunu’dur. Bağımsızlığından sonra 9 Kasım 1991 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti ilk defa özel mülkiyeti içeren mülkiyet kanunlarını yapmıştır. Vatandaşlara dağıtılan toprakların özelleştirilmesi ile ilgili kurallar ise 1996 Toprak Reformu Kanunu ile belirlenmiştir. Sonuç olarak Azerbaycan’a göre bu reformun gereği olarak 1992’de Laçın’i terk eden başvurucular kullandıkları toprağın sahibi olmak için başvuruda bulunamazlar (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.28-33).

2.1.3. Konuya İlişkin Uluslararası Hukuk

18 Ekim 1907 tarihli Lahey Sözleşmesi uyarınca hazırlanan Karada Savaş Hukuku ve Teamülleri Hakkında Sözleşme’nin 42. maddesine⁵ göre işgal, düşman devletin bir devletin

⁵ 18 Ekim 1907 tarihli Lahey Sözleşmesi, Karada Savaş Hukuku ve Teamülleri Hakkında Sözleşmesi’nin 42. maddesi: “Toprak parçası düşman ordunun fiilen hakimiyeti altına girdiğine işgal altında telakki edilir. İşgal, sadece böyle bir otoritenin tesis edildiği ve kullanılabilirdiği alanı kapsar.” Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı. (2015, s.33). 24 Aralık 2018 tarihinde <https://hudoc.echr.coe.int/eng#f%7B%22tabview%22:%7B%22document%22%7D.%22itemid%22:%7B%22001-163020%22%7D%7D> erişildi.

topraklarında etkin bir biçimde kontrol uygulandığı zaman gerçekleşir (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.33).

12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi uyarınca hazırlanan Savaş Zamanı Sivillerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'nin 49. maddesi⁶ işgal altındaki toprakların ve bu topraklardan zorla yerinden etme meselelerini içermektedir. Uluslararası insan hakları kuralları kişilerin evlerine ve mülklerine erişimin engellenmesi sorunlarına değinmemektedir. Çatışmaya taraf devletlerin zorla yerinden etme ile ilgili özel bir hükmü yoksa Cenevre Sözleşmesi uygulanır. Bu sözleşmenin 49. maddesine göre yerinden edilmiş kişiler “yerinden edilme sebepleri ortadan kalkar kalkmaz güvenli biçimde gönüllü olarak evlerine ve olağan ikamet yerlerine dönüşleri” sağlanmalıdır. Bu maddenin uygulanması uluslararası teamül olarak değerlendirilmektedir (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.34).

28 Haziran 2005 tarihinde Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunması Alt Komisyonu, “Mültecilerin ve Yerinden Edilmiş Kişilerin Konut ve Mülklerinin İadesi Hakkında İlkeleri⁷ yayınlamıştır. Devletlere, BM kuruluşlarına,

⁶ 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi, Savaş Zamanı Sivillerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'nin 49. Maddesi: “Saiki ne olursa olsun, bireysel veya kitlesel tehcir, ayrıca, koruma altına alınan kişilerin işgal edilen topraklardan İşgalci Güce veya işgal altında olsun ya da olmasın bir başka ülkeye sınır dışı edilmeleri yasaktır. Öte yandan, şayet halkın güvenliği veya elzem askeri sebepler gerektiriyorsa, İşgalci Güç belirli bir bölgenin tamamen veya kısmen tahliyesine başvurabilir. Bu tahliyeler kapsamında koruma altındaki kişilerin işgal edilen toprakların dışına gönderilmesi söz konusu olamaz; meğerki esaslı sebepler nedeniyle böyle bir yer değişikliğinden kaçınmak mümkün olmasın. Bu şekilde tahliye edilmiş kişiler, söz konusu bölgede çatışmalar sona erir ermez, evlerine geri gönderilir.

Böyle nakiller ve tahliyelere girişen İşgalci Güç, uygulanabildiğince, koruma altındaki kişilerin ağırlandığında münasip konaklama sağlandığından, nakillerin tatmin edici hijyen, sağlık, güvenlik ve beslenme şartları altında yapıldığından ve aile fertlerinin birbirlerinden ayrılmadığından emin olmalıdır. Koruyucu Güç bu transfer ve tahliyelerden, bunlar gerçekleştirilir gerçekleştirilmez haberdar edilir.

İşgalci Güç, halkın güvenliği veya elzem askeri sebepler gerektirmedikçe, koruma altındaki kişileri savaşın tehlikelerine maruz olan bir yerde tutmamalıdır.

İşgalci Güç kendi sivil halkının bir kısmını işgali altındaki topraklara sınır dışı edemez, nakledemez.”

24 Aralık 2018 tarihinde http://www.madde14.org/index.php?title=Harp_Zaman%C4%B1nda_Sivillerin_Korunmas%C4%B1na_%C4%B0li%C5%9Fkin_1949_Cenevre_S%C3%B6zle%C5%9Fmesi erişildi.

⁷ 28 Haziran 2005 tarihinde Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunması Alt Komisyonu, “Mültecilerin ve Yerinden Edilmiş Kişilerin Konut ve Mülklerinin İadesi Hakkında İlkeleri”: 2. Konut ve mülk iadesi hakkı: “2.1 Bütün mülteciler ve yerinden edilmiş kişiler, keyfi veya hukuka aykırı olarak ellerinden alınan evlerinin, topraklarının ve/veya mülklerinin kendilerine iadesi veya fiilen iadenin mümkün olmadığı hallerde evleri, toprakları ve/veya mülkleri için bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından belirlenecek bir tazminat alma hakkına sahiptir. 2.2 Devletler, yerinden edilmenin başlıca çaresi ve onarıcı adaletin kilit unsuru olan iade hakkına açık bir biçimde öncelik vermelidirler. İade hakkı müstakil bir hak olarak mevcut olup; ev, toprak veya mülk iadesinde hak sahibi mülteciler ile yerinden edilmiş kişilerin fiilen geri dönüşleri veya geri dönmemelerinden etkilenmez.” 3. Ayrımcılık yasağı: “3.1 Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer görüşler, milli veya sosyal köken, servet, engel, doğum veya herhangi başka bir statü temelli ayrımcılıktan korunma hakkına sahiptir. 3.2 Devletler yukarıda sayılan nedenlerden ötürü de facto ve de jure ayrımcılığın yasaklanmasını ve mülteciler ile yerinden edilmiş kişiler de dahil herkesin kanun önünden eşit sayılmasını sağlamalıdır.” 12. Ulusal usuller, kurumlar ve mekanizmalar: “12.1 Devletler, konut, toprak, mülk iadesi taleplerini inceleyip icra ettirecek hakkaniyetli, vakitlice çalışan, bağımsız, şeffaf ve ayrımcı olmayan usuller, kurumlar ve mekanizmalar kurmalı ve desteklemelidir. ... 12.5 Hukukun üstünlüğünde genel bir sorun olduğu veya devletlerin konutun, toprağın, mülkün vakitlice ve hakkaniyete uygun bir biçimde iadesi sürecini kolaylaştıracak usulleri, kurumları ve mekanizmaları yürürlüğe koymakta aciz kaldığı hallerde; devletler, mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilere iadede etkili yollar sunmak için gereken geçici usullerin, kurumların, mekanizmaların sağlanması amacıyla ilgili uluslararası ajansların teknik destek ve işbirliğini talep etmelidirler.12.6 Devletler, barış anlaşmalarına ve memlekete iradi olarak geri gönderme anlaşmalarına konut,

uluslararası topluluğa, konut ve mülk iadesi ile ilgili bir standart oluşturmayı hedefleyen bu ilkeler Pinheiro İlkeleri olarak da bilinmektedir. Uygulama açısından kolaylık oluşturup, hukuki meselelerde bütünlük sağlayarak, ihlalleri teknik sorunlardan arındırmakta bu ilkelerin amaçları arasındadır (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.35-36).

Avrupa Konseyi organları ülke içinde yerinden edilmiş kişiler (YEK) ile mültecilere mülklerinin iadesi meselelerini özenle ele almıştır. Avrupa Parlamenter Meclisi 2006 yılında “Ermenistan’da, Azerbaycan’da ve Gürcistan’da mülteciler ve yerinden edilmiş kişiler”, 1497 kararında Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan’ı, açık bir biçimde:

“12.1. mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin kendi istekleriyle güvenli olarak ve insan onuruna yaraşır biçimde menşelerine dönmeleri için şartların oluşturulması amacıyla bütün çabalarını bölgedeki ihtilaflara barışçıl bir çözüm bulmaya odaklamaya;

...

12.4. yerlerinden edilmiş kişilerin dönüşlerini bir öncelik haline getirmeye ve kapsamlı bir anlaşmadan bile önce bu insanların güvenli bir biçimde dönüşlerine imkan vermek için müzakerelerde mümkün olan her şeyi yapmaya;

...

12.15. Balkanlarda benzer sorunların çözümünde kazanılan tecrübeden faydalanarak, kayıp kişilerin akıbetlerinin soruşturulması, kimlik belgelerinin iadesinin kolaylaştırılması ve özel olarak mülklerin iadesi ile ilgili olarak uygulamada iş birliğine girmeye”

davet etmiştir. Ayrıca ülke içinde YEK hakkında da Bakanlar Komitesi’nin üye devletlere önerisi şöyledir:

toprak ve mülklerin iadesine ilişkin usulleri dahil etmelidir. ...” 13. İade talebi usullerine erişim: “13.1 Keyfi veya hukuka aykırı olarak konutundan, toprağından ve/veya mülkünden mahrum edilmiş herkes iade ve/veya tazminat için bağımsız ve tarafsız bir organdan talepte bulunma, talebini karara bağlatma ve bu kararın tarafına bildirilmesi hakkına sahiptir. Devletler iade talebi için hiçbir ön şart aramamalıdır. ...13.5 Devletler etkilenen bölgelerde potansiyel davacıların halihazırda ikamet ettikleri yerlerde iade taleplerini değerlendiren merkezler ve ofisler kurma yoluna gitmelidirler. Etkilenenlerin erişimini üst düzeyde sağlamak için, iade taleplerini postayla, vekil vasıtasıyla veya şahsen sunmak mümkün olmalıdır. ...13.7 Devletler basit ve anlaşılması kolay iade talebi formları çıkarmalıdır. ... 13.11 Devletler, mümkünse karşılıksız olmak üzere, uygun hukuki yardımın sağlandığından emin olmalıdırlar. ...” 15. Konut, toprak, mülk kayıtları ve belgeleme: “... 15.7 Devletler, mülkiyete veya zilyetlik haklarına ilişkin az yazılı delilin bulunduğu kitlesel yerinden etme hallerinde, şiddet veya felaket ile anılan bir dönem zarfında evlerinden kaçan kişilerin şiddet veya felaketten kaynaklanan nedenlerle bunu yaptığı, dolayısıyla, konut, toprak veya mülk iadesine hakları olduğu kesin karinesini benimsemelidir. Bu gibi durumlarda, idare ve yargı makamları belgelenmemiş iade taleplerine temel teşkil eden olayları bağımsız olarak tespit edebilir. ...” 21. Tazminat: “21.1 Bütün mülteciler ve yerinden edilmiş kişiler, iade sürecinin ayrılmaz bir unsuru olan tam ve etkili tazminat alma hakkına sahiptir. Tazminat parasal veya bu neviden olabilir. Onarıcı adalet ilkesine riayet etmek için devletler, tazminat yolunun ancak iadenin fiilen mümkün olmadığı veya mağdur tarafın bilerek ve isteyerek iade yerine tazminatı kabul ettiği veya müzakere edilmiş bir barış antlaşmasının şartlarının iade ve tazminatı birlikte öngördüğü hallerde kullanılmasını sağlamalıdır.” Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı. (2015, s.34-35). 24 Aralık 2018 tarihinde <https://hudoc.echr.coe.int/eng#f%7B%22tabview%22%3A%22document%22%2C%22itemid%22%3A%22001-163020%22%7D> erişildi.

“8. Ülke içi yerinden edilmiş kişiler insan hakları hukukuna uygun olarak mal/mülklerinden yararlanma hakkına haizdirler. Bilhassa, yerinden edilmiş kişiler yerinden edilme ile arkalarında bıraktıkları mülklerini tekrar elde etme hakkına sahiptirler. Eğer yerinden edilmiş kişiler mülklerinden mahrum bırakıldılarsa, bu kayıp münasip bir tazminata yol açmalıdır” (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.36-39).

2.2. Yargılama Safhası

2.2.1. Tarafların İddia ve Savunmaları

2.2.1.1. Başvurucunun İddiaları

Sözleşme’ye Ek Protokol No. 1’in 1. Maddesinin İddia Edilen İhlali

Başvurucular Sözleşme’ye Ek Protokol No. 1’in 1. maddesinin⁸ ihlalinin gerçekleştiğini iddia etmişlerdir. Mülklerinin tüm kontrolünü, aynı zamanda kullanma, satma, miras bırakma, ipotek tesis etme, geliştirme ve faydalanma imkanlarının tamamını kaybetmelerinden dolayı Protokol 1 madde 1’in süregelen ihlalinin olduğunu öne sürmüşlerdir (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.66). Bu ihlalin Ermenistan Cumhuriyeti tarafından gerçekleştirildiğini mal ve mülklerine erişimlerinin sürekli olarak engellendiğini söylemişlerdir. Ayrıca herhangi bir tazminat ödenmeden mal ve mülkleri yok edilmiştir.

Sözleşme’nin 8. Maddesinin İddia Edilen İhlali

Başvurucular, Laçın bölgesine bir daha dönemediklerini, aynı zamanda, konut dokunulmazlığına, özel hayata ve aile hayatına saygı haklarına da süregelen ihlal teşkil edildiğini iddia etmişlerdir. Ayrıca Sözleşmenin 8. maddesi uyarınca⁹ haklarında yapılan müdahaleler için hiçbir hukuki sebep bulunmadığını ifade etmişlerdir (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.70).

⁸ Sözleşme’ye Ek Protokol No. 1’in 1. maddesi: “Her gerçek ve tüzel kişinin mal/mülk dokunulmazlığına saygı gösterilmesini isteme hakkı vardır. Bir kimse, ancak kamu yararı sebebiyle ve yasadaki öngörülen koşullara ve uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olarak mal/mülkünden yoksun bırakılabilir. Yukarıdaki hükümler, devletlerin, mülkiyetin kamu yararına uygun olarak kullanılmasını düzenlemek veya vergilerin ya da başka katkıların veya para cezalarının ödenmesini sağlamak için gerekli gördükleri yasaları uygulama konusunda sahip oldukları hakka hâlel getirmez.” 24 Aralık 2018 tarihinde <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/127a3--Insan-Haklari-ve-Temel-Ozgurluklerin-Korunmasina-Iliskin-Sozlesme%E2%80%99ye-Ek-Protokol.pdf> erişildi.

⁹ Sözleşme’nin 8. Maddesi: “1. Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir. 2. Bu hakkın kullanılmasına bir kamu makamının müdahalesi, ancak müdahalenin yasayla öngörülmüş ve demokratik bir toplumda ulusal güvenlik, kamu güvenliği, ülkenin ekonomik refahı, düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli bir tedbir olması durumunda söz konusu olabilir.” 24 Aralık 2018 tarihinde <http://www.danistay.gov.tr/upload/avrupainanhaklarisozlesmesi.pdf> erişildi.

Sözleşme'nin 13. Maddesinin İddia Edilen İhlali

Başvurucular şikayetleriyle ilgili olarak başvurabilecekleri etkili bir hukuk yolunun olmadığını iddia etmişlerdir ve bunu Sözleşmenin 13. maddesine dayandırmışlardır.¹ İşgal altındaki topraklardan sürüldüklerinde kendilerine hiçbir yol sağlanmadığını etnik Ermeni olmadıkları için Ermenistan Cumhuriyeti veya “DKC” mercilerinde çare aramanın boşa olduğunu ifade etmişlerdir. İç hukuk yollarının olmaması sorunların çözümsüz kalmasına sebep olmuştur (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.71).

Sözleşme'nin 14. Maddesinin İddia Edilen İhlali

Başvurucular diğer şikayetleriyle de bağlantılı olarak davalı hükümet tarafından etnik ve dini aidiyetleri sebebiyle ayrımcılığa uğradıklarını iddia etmiş ve bunu da Sözleşme'nin 14. maddesine² dayandırmışlardır. Azerbaycan Kürdü ve Müslümanı olmak yerine etnik Ermeni ve Hristiyan olmuş olsalar, Ermenistan tarafından desteklenen kuvvetler tarafından zorla evlerinden edilmemiş olacaklarını ileri sürmüşlerdir. Çünkü iddialarına göre Ermenistan askeriyesi ve Ermenistan destekli Karabağ güçlerinin eylemleri orantısız bir biçimde Azerbaycan Kürtlerini etkilemiştir (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.73-74).

2.2.1.2. Davalı Hükümetin Savunması

Sözleşme 'ye Ek Protokol No. 1'in 1. Maddesinin İddia Edilen İhlali

Ermenistan hükümeti başvurucuların Laçın bölgesine girmekten alıkonulmadıklarını aksine Laçın'ı terk ettikten sonra bir daha buraya girmeyi hiç denemediklerini savunmuştur. Bu bakımdan söz edilen eylemler için hiçbir sorumluluk taşımadığını tekrar ederek, Protokol No. 1 madde 1'in ihlalinin olmadığını ileri sürmüştür (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.67).

Sözleşme'nin 8. Maddesinin İddia Edilen İhlali

Ermenistan hükümeti 8. madde savunmasında da Protokol No. 1 madde 1 altındaki savlarını tekrarladı. Ek olarak başvurucuların sahibi olduklarını iddia ettiği evleri ve diğer mal/mülkler 1992'de yok olduğu için, başvurucuların bu tarihten sonra Laçın bölgesinde özel hayatları, aile hayatları veya konutları olduğunu iddia edemeyeceklerini ifade etti (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.70-71).

¹ Sözleşme'nin 13. Maddesi: “Bu Sözleşme 'de tanınmış olan hak ve özgürlükleri ihlal edilen herkes, söz konusu ihlal resmi yetkisine dayanarak hareket eden kişiler tarafından gerçekleştirilmiş olsa dahi, ulusal bir merci önünde etkili bir yola başvurma hakkına sahiptir.” 24 Aralık 2018 tarihinde <http://www.danistay.gov.tr/upload/avrupainsanhaklarisozlesmesi.pdf> erişildi.

² Sözleşme'nin 14. Maddesi: “Bu Sözleşme 'de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya diğer kanaatler, ulusal veya sosyal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum başta olmak üzere herhangi başka bir sebebe dayalı hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin sağlanmalıdır.” 24 Aralık 2018 tarihinde <http://www.danistay.gov.tr/upload/avrupainsanhaklarisozlesmesi.pdf> erişildi.

Sözleşme'nin 13. Maddesinin İddia Edilen İhlali

Ermenistan hükümeti hem Ermenistan Cumhuriyeti'nde hem DKC'de başvurucularında kullanabilecekleri, YEK ile diğer statülerdeki kişiler arasında herhangi bir ayırım yapmayan etkin bir hukuki düzeninin olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca başvurucuların mevcut olan yolları kullanmadıklarını söyleyerek ve bu yolların etkisiz veya mevcut olmadıkları yönünde başvurucuların herhangi bir delil sunmadıklarını ifade etmiştir (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.72).

Sözleşme'nin 14. Maddesinin İddia Edilen İhlali

Ermenistan hükümeti, iddia edilen ihlalin söz olmadığını söylemiştir. Hükümet başvuruculara ayrımcı muamele yapılmadığını, Laçın'deki askeri eylemlerin yalnızca Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasında bir "insani koridorun açılmasını amaçladığını, etnik veya dini kimliklere yönelik bir yaklaşımda bulunulmadığını ifade etmiştir (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.74).

2.2.1.3. Katılan Üçüncü Taraf, Azerbaycan Hükümetinin Savunması

Sözleşme'ye Ek Protokol No. 1'in 1. Maddesinin İddia Edilen İhlali

Azerbaycan hükümeti başvuran kişilerin işgal altındaki topraklardan herhangi bir hukuki işlem ile sürülmediklerini ancak Ermenistan askeri kuvvetlerinin hala daha orada kurduğu baskıcı faaliyetler yüzünden kaçmaya zorlandıklarını ileri sürmüştür. Bu nedenle Azerbaycan hükümeti, Ermenistan Cumhuriyeti'nin başvurucuların Protokol 1 madde 1 altındaki haklarının süregelen ihlalden sorumlu olduğunu iddia etmiştir (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.67-68).

Sözleşme'nin 8. Maddesinin İddia Edilen İhlali

Azerbaycan hükümeti başvurucuların iddialarında hemfikir kalmıştır (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.71)

Sözleşme'nin 13. Maddesinin İddia Edilen İhlali

Azerbaycan hükümeti başvurucuların iddialarında hem fikir kalmıştır (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.72).

Sözleşme'nin 14. Maddesinin İddia Edilen İhlali

Azerbaycan hükümeti DKC ve diğer askeri faaliyetlerin tek etnisiteli bir arena yaratma amacı gütmüş olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca başvurucuların ve diğer YEK olan Azerbaycanlıların evlerine ve mülklerine dönmelerinin hala engellendiğini, ancak Ermenilere, söz konusu topraklara ve özellikle Laçın'e yerleşmeleri için çeşitli teşviklerin verildiğini (ücretsiz konut, para, hayvan ve vergi indirimleri de dahil olmak üzere) ileri sürmüştür (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.74).

2.2.3. AİHM'in Değerlendirmesi

Sözleşme'ye Ek Protokol No. 1'in 1. Maddesinin İddia Edilen İhlali

Başvurucuların Laçın'deki konutlarının hala ayakta olup olmadığı belli olmasa da hepsi arsaları üzerinde Protokol No 1 madde 1 anlamında “mal/mülk” teşkil eden halihazırda mevcut haklara sahiptir. Şikayet konusu olaylar, Ermenistan Hükümeti'nin yetkisi alanına girdiğinden mülkiyet hakları ihlalinden sorumlu olacak Ermenistan Cumhuriyeti'dir (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.73-74). Mağdur kişiler bölgedeki ilgili mal ve mülklerinin kendilerine ait olduğunu da mahkemeye kanıtlamıştır. Bu konuda şüpheyi götüren bir durum söz konusu değildir.

Sonuç olarak, Ermenistan, 26 Nisan 2002'den beri, başvurucuların mal/mülklerine erişimlerinin engellenmesi ve mallarının tazmin edilmemesini mazur gösterebilecek hiçbir amaç ortaya koymamıştır. Başvurucular bu tarihten sonra orada hala daha süren şiddet ortamından dolayı geri de dönememişlerdir. Dolayısıyla Mahkeme, başvurucuların Protokol No. 1 madde 1 altındaki haklarının ihlal edildiğini ve bu ihlalin devam ettiğini, Ermenistan Cumhuriyeti'nin bundan sorumlu olduğu tespit etmiştir (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.70).

Sözleşme'nin 8. Maddesinin İddia Edilen İhlali

Başvurucuların hepsi Laçın'de doğmuş, Mayıs 1992'de kaçmak zorunda kalana kadar hayatlarının büyük bir kısmında orada yaşamış ve çalışmışlardır. Başvurucu kişilerin ataları da yıllardır orada ikamet etmektedir. Bu sebeple Protokol No. 1 madde 1 altında sunulmuş olan aynı gerekçelerle Mahkeme, başvurucuların evlerine erişimlerinin engellenmesinin özel ve aile hayatlarına ayrıca konut dokunulmazlığına saygı haklarına haksız müdahale teşkil ettiğine hükmetmiştir. Bu nedenle, Mahkeme başvurucuların Sözleşme'nin 8. maddesi altındaki haklarının ihlal ettiğini, bu ihlalin devam ettiğini ve Ermenistan Cumhuriyeti'nin bu ihlalden sorumlu olduğu sonucuna varmıştır (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.70).

Sözleşme'nin 13. Maddesinin İddia Edilen İhlali

Mahkeme davalı hükümetin başvurucuların Sözleşme altındaki şikayetleri için çare sağlayabilecek bir yolun halihazırda mevcut olduğunu ve bu yolun makul surette başarı olasılığı vadettiğini ispat etme yükünü yerine getiremediğini ifade etmiştir. Mahkeme başvurucuların Laçın bölgesindeki mal/mülk ve evlerine erişimlerinin reddi için mevcut etkili bir yolun bulunmadığını tespit ederek başvurucuların Sözleşme'nin 13. maddesi altındaki haklarının ihlal edildiği ve Ermenistan Cumhuriyeti'nin bu ihlalden sorumlu olduğu sonucuna varmıştır (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.73).

Sözleşme'nin 14. Maddesinin İddia Edilen İhlali

Mahkeme başvurucuların Sözleşme'nin 14. maddesi altındaki şikayetini özü itibarıyla diğer şikayetlere bağlantılı bulmuştur. Bundan dolayı diğer hükümler altında bulunan ihlalleri dikkate alındığından, 14. madde altında incelenecek ayrı bir meselenin bulunmadığı sonucuna varmıştır (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.74).

Sözleşme'nin 41. Maddesinin Uygulanması

Başvurucular, ayrı ayrı 808,950 ile 2,093,050 Azerbaycan manatı arasında değişen tutarlarda ve toplamda, altı başvurunun tamamı için, 8,386,600 AZN tutarında maddi tazminat talep etmiştir. Bu miktar yaklaşık 7,900,000 avroya tekabül etmektedir. Ayrıca, manevi zarar olarak her biri 50,000 EURO talep etmiştir. Son olarak, yargılama giderleri, 6 Ekim 2013 itibarıyla 41,703,37 İngiliz sterlinine ulaşmıştır. Davalı Ermenistan hükümeti başvurucuların bütün taleplerine karşı çıkmıştır. Ancak mahkeme Sözleşme'nin 41. maddesi¹ uyarınca Ermenistan'ı tazminata mahkum etmiştir. Sonrasında ise davanın istisnai niteliği dikkate alınarak 41.Maddenin uygulanması için hazır olunmadığına karar verilmiştir. Dolayısıyla, 41. madde hakkındaki karar saklı tutulmaktadır (Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı, 2015, s.75).

Mahkeme kararı, 16 Haziran 2015 tarihinde İngilizce ve Fransızca olarak Strazburg'da İnsan Hakları Binası'nda kamuya açık bir duruşmada verilmiştir.

3. AİHM KARARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Hüküm, yargılama aşaması sonunda ortaya çıkan sonuçtur (Şeker, 2012, s.581). AİHM'de kendisine yapılan başvuruyu detaylı bir inceleme sonrasında hükme bağlamıştır.

Mahkemenin vermiş olduğu karara göre davacıların Sözleşme'ye Ek Protokol No. 1'in 1. maddesi uyarınca mal ve mülklerine erişimi Ermenistan hükümeti tarafından engellenmiş, Sözleşme'nin 8. maddesine aykırı olarak özel ve aile hayatlarına ayrıca konut dokunulmazlığına saygı hakları da ihlal edilmiştir. Sözleşmenin 13. maddesine göre davacılar haklarını arayacakları etkili bir hukuki ve idari yönetim görememişler, bu yüzden başvurular için uzunca süre beklemek zorunda kalmışlardır. Tüm bunlar sonucunda Sözleşme'nin 41. maddesi AİHM tarafından uygulanmıştır.

Başvurucular, maddi ve manevi zararlarının karşılığında yaklaşık 8,200,000 Euro'ya ulaşan tazminat talep etmişlerdir. AİHM Yüce Divanı ise Ermenistan'ı Sözleşme'nin 41. Maddesine dayanarak tazminata mahkum ettiyse de davanın istisnai olmasından dolayı, Ermenistan'a ve davacılarına kararın bildirilmesinden sonraki bir yıl içerisinde tazminat konusunda bir anlaşmaya varmaları için görüşmeye davet etmiştir. Bu dava için önemli olan husus, Azerbaycan ve Ermenistan'a karşı açılan bin civarında davadan ilki olmasıdır. Bu nedenle

¹ Sözleşme'nin 41. Maddesi: "Eğer Mahkeme bu Sözleşme ve Protokollerinin ihlal edildiğine karar verirse ve ilgili Yüksek Sözleşmeciler Tarafın iç hukuku bu ihlalin sonuçlarını ancak kısmen ortadan kaldırıyorsa, Mahkeme, gerektiği takdirde, zarar gören taraf lehine adil bir tazminat verilmesine hükmeder." 24 Aralık 2018 tarihinde <http://www.danistay.gov.tr/upload/avrupainsanhaklarisozlesmesi.pdf> erişildi.

diğer davalar sonuçlandığında tazminat sorunu, küçük Ermenistan için büyük bir maddi yük haline gelecektir (Tuncel, 2015).

4. SONUÇ

Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan ve Ermenistan arasında, etnik ve toprak gerekçeleriyle temellendirilmiş, geçmişi çok uzun yıllara dayanan bir ihtilafır. Soğuk Savaş döneminin en karmaşık konularından biri olan Dağlık Karabağ sorunu, Sovyetler Birliğı döneminde ve birlik çöktükten sonrada önemini aynı şekilde korumuştur. Sovyetler Birliğı dağılınca Azerbaycan ve Ermenistan bağımsız devletlere dönüşmüşlerdir. İki devlet arasında yıllardır süren bu çatışma, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgali sonucu savaşa dönüşmüştür.

Ermenistan, 1992 yılında Dağlık Karabağ ile Azerbaycan topraklarının %20'lik bir kısmını herhangi bir hukuki dayanağı olmaksızın işgal etmiştir. İşgalin ilk aşamalarında Ermenistan, Dağlık Karabağ gönüllü ve milislerine yardımlarda bulunmuş, onları desteklemiştir. Ancak Ermenistan'ın açıklamalarında, Dağlık Karabağ işgalinde yalnızca Dağlık Karabağ gönüllü ve milislerinin bulunduğu, ülkenin bu olaya doğrudan taraf olmadığı yer alır. Bu açıklamalara rağmen Dağlık Karabağ işgalinin uluslararası haksız bir fiil olduğu uluslararası kamu nezdinde açıktır. Bu sebeple 1994'te çatışmaların hızını kesmek amacıyla Bişkek Ateşkesi imzalanmış ancak bu yeterli olmamıştır. Ateşkes sonrası yaşanan çatışmalar, bölgede barış ve güvenlik tehdidinin hala daha devam ettiğini gözler önüne sermiştir.

Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgali bir takım hak ihlalleri doğurmuştur ve doğurmaya da devam etmektedir. İşgal sebebiyle Azerbaycan'ın gördüğü tüm zararın onarılması mümkün olmasa da kişiler tarafından ulusal yargı mercilerine zararların tazmini amacıyla yapılan başvurular dahi muhatapsız kalmıştır. Çözüme kavuşturulamayan bu sorun, AİHM tarafından çözülmesi için Chiragov ve diğerlerinin yaptığı başvuruyla tekrar gündeme gelmiştir.

Chiragov ve diğerleri davası Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ın işgalinden doğan uluslararası yükümlülüğünü incelemektedir. Mahkeme, yapılan başvuruyu detaylıca inceledikten sonra Sözleşme'ye Ek Protokol No. 1'in 1., Sözleşme'nin 8., ve Sözleşme'nin 13. maddesinin ihlal edildiğine karar vererek bu ihlaller sonucunda Sözleşme'nin 41. maddesini uygulayarak Ermenistan'ı tazminata hükmetmiştir. Ancak AİHM davayı istisnai olarak gördüğü için tazminat konusunda tarafları anlaşmaya davet etmiştir.

Sonuç olarak Chiragov ve diğerleri davası, Dağlık Karabağ bölgesindeki ihlaller ile ilgili davaların ilkini temsil etmesi açısından oldukça önemlidir. Burada alınmış olan kararlar emsal niteliği taşıdığı için konuyla alakalı diğer davaların da seyrini etkileyeceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi/186 sayılı Bilgi Notu. (Haziran 2015). 24 Aralık 2018 tarihinde <https://www.sudd.ch/event.php?lang=de&id=az012017> erişildi.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. (Haziran 2015). 22 Aralık 2018 tarihinde <http://www.danistay.gov.tr/upload/avrupainsanhaklarisozlesmesi.pdf> erişildi.

- Chiragov ve Diğerleri/Ermenistan Kararı (Başvuru No. 13216/05). (16 Haziran 2015). 21 Aralık 2018 tarihinde <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22%3A%5B%22document%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%22001-163020%22%5D%7D> erişildi.
- Görgülü, A. (2014). *Türkiye-Ermenistan İlişkileri ve Dağlık Karabağ Sorunu*. 21 Aralık 2018 tarihinde <http://haypedia.com/makale/Osmanl%C4%B1%20Tarihi/c57ece1f-7bc8-4128-bfe6-4946b68ca3ba.pdf> erişildi.
- Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin 1949 Cenevre Sözleşmesi. 24 Aralık 2018 tarihinde http://www.madde14.org/index.php?title=Harp_Zaman%C4%B1nda_Sivillerin_Korunmas%C4%B1na_%C4%B0li%C5%9Fkin_1949_Cenevre_S%C3%B6zle%C5%9Fmesi erişildi.
- Hürriyet Gazetesi. (2018). *Hocalı Katliamı Nedir?*. 21 Aralık 2018 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/hocali-katliami-nedir-katliamin-taniklari-o-gunleri-anlatti-40753674> erişildi.
- İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'ye Ek Protokol 24 Aralık 2018 tarihinde <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/127a3--Insan-Haklari-ve-Temel-Ozgurluklerin-Korunmasina-Iliskin-Sozlesme%E2%80%99ye-Ek-Protokol.pdf> erişildi.
- Karaağaçlı, A. *İşgal Altındaki Dağlık Karabağ Sorunu*. (15 Mayıs 2012). 21 Aralık 2018 tarihinde <http://www.bilgesam.org/incele/164/-isgal-altindaki-daglik-karabag-sorunu/#.XA6iRnS2nIU> erişildi.
- Khalilov, A. (2008). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Karabağ Sorunu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Şeker, H. (2010). *Hukukta Gerekçe*. İstanbul: BETA Yayınları.
- Tuncel, T. K. (26 Haziran 2015). *Hukuki Açından Dağlık Karabağ Sorunu: Chiragov ve Diğerleri V. Ermenistan Davası*. Avrasya İncelemeleri Merkezi, Analiz No: 2015/15. 22 Aralık 2018 tarihinde <https://avim.org.tr/tr/Analiz/HUKUKI-ACIDAN-DAGLIK-KARABAG-SORUNU-CHIRAGOV-VE-DIGERLERI-V-ERMENISTAN-DAVASI>

Makale Geliş Tarihi / Application Date: 6 Haziran 2019/ June 6, 2019
Makale Kabul Tarihi / Acceptance Date: 20 Haziran 2019 / June 20, 2019

MAKALE / ARTICLE:

AB ÜYELİĞİ SONRASI BULGARİSTAN'DA TÜRK AZINLIĞA DAİR DEVAM EDEN SORUNLAR

ONGOING PROBLEMS OF TURKISH MINORITY IN BULGARIA AFTER THE EU MEMBERSHIP

Ahmet GÖKBEL* --Aykut KARAKUŞ**

ÖZET

Bulgaristan'da Komünizm rejimi öncesi, zaman zaman ayrımcılığa ve şiddete maruz kalan azınlıklara, komünizm rejimi ile beraber adlarının değiştirilmesi, dini ritüellerin engellenmesi (sünnet, namaz, oruç vs.), zorunlu göç, siyasi baskı ve şiddete uğrama gibi baskılar artırılır. 1989 yılında Jıvkov rejiminin son bulmasıyla beraber bireysel hak ve özgürlüklere daha az da olsa önem verilmeye başlanır. Ancak 2007 yılında bu ülkenin Avrupa Birliğine (AB) kabul edilmesiyle ve bu konuda sorumluluğu artması ve azınlık hakları konusunda olumlu uygulamalar beklenirken arzu edilen olmaz.

Öte yandan iç hukukta da azınlık haklarının tanımlanmasına net bir ifade getirilemeyip, ekonomik anlamda azınlıkların durumları iyileştirilemez. Özellikle Avrupa'da, sağcı ve milliyetçi partilerin yükselişe geçmesi, Bulgaristan ölçeğinde de etkili olur. Bu bağlamda ATAKA'nın, Bulgaristan parlamentosundaki yasa tasarısı önerileriyle ve sosyal hayattaki provokatif eylemleri ile azınlıkları zaman zaman zor durumda bıraktığı görülür.

Makalemizde bu konuları hem kaynaklardan faydalanarak hem de bölgeye yaptığımız seyahat ve gözlemlerimiz doğrultusunda derinlemesine ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Azınlık, ATAKA, Bulgaristan, Siyasi ve Etnik Sorunlar, DOST Partisi

* Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-8259-8808, E-posta: agokbel@gmail.com

** Uluslararası İlişkiler Bölümü Kırıkkale Üniversitesi Uluslararası İlişkiler A.B.D. Doktora öğrencisi, ORCID ID: 0000-0002-4053-2074

ABSTRACT

In Bulgaria, with the Communism regime the oppression like changing of their name, the prevention of religious rituals (circumcision, prayer, fasting etc.), obligatory migration, political pressure and violence are increased against the minorities who are subjected to discrimination and violence from time to time before the regime of Communism. With the end of the Jivkov regime in 1989, the individual rights and freedoms are started given importance even it is less. However, when this country was accepted by the European Union (EU), its responsibility increased but the desired positive implementation on minority rights is not fulfilled.

On the other hand, in domestic law, the definition of minority rights cannot be expressed clearly and the situation of minorities in the economic sense cannot be improved. Especially the rise of right-wing and nationalist parties in Europe, is effective in Bulgaria, too. In this context, it is seen that ATAKA left the minorities in a difficult situation from time to time with the proposals of the draft law in the Bulgarian parliament and provocative actions in social life.

In this article, we will try to discuss these issues in depth through the light of both sources and our travel and observations in this region.

Key words: Minority, ATAKA, Bulgaria, Political and Ethnic Issues, DOST Party

1. GİRİŞ

Bulgaristan, Avrupa Birliğini oluşturan yirmi sekiz devletten biridir. Kendi ulusal istatistik kurumuna göre günümüz itibarıyla nüfusu 7.050.034 kişidir (Bulgaria N.S.İ, 2019). Bu ülkede nüfus sayımlarının şaibeli olduğuna dair iddialara rağmen ülkedeki Türk nüfusunun toplam nüfusa oranının %20 civarında olduğu kaydedilir (Çelik, 2016:69). Bulgaristan, bu nüfus oranları ile Avrupa'da en çok Türk azınlığı içinde barındıran devlet konumundadır.

Azınlık kavramının, ulus modernleşme sürecinin başlangıcı olarak görülen Westphalia Barışı (1648) ile ortaya çıktığı nakledilir. Ancak azınlık kavramını bu tarihten daha öncelere de götürülenler vardır.² Tarihte azınlıklara dair ilk belge dini azınlık bağlamında 1085 yılında Kastilya ve Leon (bugün İspanya toprakları içerisinde) Kralı V. Alfense'nun Toledo'nun fethi sonrasında Müslümanların korunmasına dair yayınladığı bildiri ile karşımıza çıkar. Azınlıklara dair diğer bir belge ise; 1250 yılında St. Louis'in Fransız tebaasından olan Manoritleri koruma sözü verdiği belgedir. (Akbulut, 2006:8). Bu dönem içerisinde azınlık kavramının dini azınlık çerçevesinde değerlendirildiği görülür. Daha sonra 1815 Viyana

²Avrupa da din savaşları olarak da bilinen otuz yıl savaşları, 1648 yılında Osnabürk, daha sonra imzalanan Pyreness anlaşmalarını da içeren Westphalia barışı ile sonlandırılır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Barış Özdal ve Kutay Karaca, **Diplomasi Tarihi Ders Notları 1**, (Dora Yay.), Bursa, 2015, s.161-181

Kongresinde dini azınlık kavramı yerine, ulusal azınlık kavramı kullanılır. Bu dönemden önce azınlık anlaşmaları iki taraflı olarak yapılmakta iken, bu dönemden sonra çok taraflı yapılmaya başlanır (İbraimi, 2012:13).

Azınlık hakları ve azınlıkları koruma sorunu, 26 Haziran 1945 tarihinde Birleşmiş Milletler (BM) kurucu antlaşmasının imzalanması ve 25 Ağustos 1945'te yürürlüğe girmesiyle beraber, bölgesel veya yerel bir problem olmaktan çıkarılıp evrensel bir boyut kazandırılır.

Azınlık kavramının tanımları arasında *Caporti*'nin tanımının daha çok benimsendiği görülür. *Caporti*, azınlığı “*Sayınca bir devletin geri kalan nüfusundan az, hâkim olmayan konumda, devletin vatandaşı olan üyelerinin sahip oldukları etnik, dinsel veya dilsel özellikleriyle nüfusun geri kalanından ayrılan kültürlerinin, geleneklerinin, dinlerinin ve dillerinin korunması için üstü kapalı da olsa bir dayanışma ruhu sergileyen grup*” olarak tanımlar (aktaran Döner, 2015:83). Uluslararası toplum ve kuruluşlar *etnik, dini, ulusal* ve *dilsel* olmak üzere azınlığı dört tür olarak kabul eder. Malum olduğu üzere azınlık olmanın temel şartı, *sayı, süre, kendi kimliğini tanımlama, hâkim konumda bulunmama, vatandaşlık* ve *azınlık bilinci* adı altında altı tanedir.

Belirtilen azınlık olma şartları göz önünde bulundurulduğunda, Türk azınlığını (bu durum aynı zamanda azınlık olarak görülmeyen Pomaklar içinde geçerlidir) örneklem alıp incelediğimizde azınlık olmanın unsurlarını taşıdığından şüphe yoktur. Türk azınlığın dil bakımından, dini açıdan, ulusal anlamda ve etnik olarak diğerlerinden ayrıldığını söylemek yanlış olmaz.

Biz bu yazıda, Bulgaristan'ın Avrupa Birliğine girmeden önceki dönemde Türk azınlığın durumuna kısaca değindikten sonra birliğe girmesinden (2007) sonra Türk azınlığa bakış sürecini ortaya koymaya çalışacağız.

2. AB ÜYELİĞİ ÖNCESİ BULGARİSTAN ve AZINLIKLARIN DURUMU

Kaynaklar, Bulgarlar'ın menşeyini M.Ö. II.yy'a kadar götürür. 600'lü yıllarda Kafkaslarda bir devlet kurdukları nakledilir. Daha sonra Hazarlar ile olan mücadeleler sonucunda Han Asparuh önderliğinde 660'lı yıllarda Aşağı Tuna boylarına yerleşerek “**Tuna Bulgarları**” olarak bilinen devleti kurarlar (Karatay, 2010:1-18). Özellikle 803-973 yılları arası Bulgar Hanlığı'nın en parlak dönemi olarak kabul edilir (Acaroğlu, 2007:32). Bulgar Hanları 9-11. Yüzyıllarda (1018'e kadar) Balkanlarda Bizans İmparatorluğu'nun yerini alır. Bu ilk Bulgar

hanlığının 12 Hayvanlı Türk takvimini, Şamanist inançları ve Türklük bilincini başlangıçta koruduğu nakledilir. 13. ve 14. yüzyıllarda, yine Bulgaristan'da, Kıpçak/Kuman aslından Slavlaşmış Terteri ve Şişman hanedanları hâkimiyet kurarlar (İnalcık, 2016:15). Kıpçakların merkezi Kumanova olan “*Kuman-Peçenek Federasyonu*’nu kurdukları böylelikle ilk defa Türk dışı unsurlara karşı milli birliğin oluşması yoluna gittikleri rivayet edilir (Gökbel, 2000:83). Fakat “*müteessif Bizans’lılarla ve gayri Türk unsurlarla savaşılması icap ederken Bizans’lıların politik entrikaları yüzünden iki kardeş kavim kendi aralarında savaşarak 1097’de yıkılmış ve politik fonksiyonunu tarihin karanlıklarına terk eder*” (Memişoğlu, 1995:21). Anlaşıldığı kadarıyla Balkanlarda Türk varlığı, bilindiğinin aksine Osmanlı’dan çok daha öncesine dayanmaktadır.

Bulgaristan coğrafyasının, 1390’da Filibe’nin, 1393 yılında Yıldırım Beyazıt’ın oğlu Süleyman Çelebi kumandasındaki Osmanlı Ordusunun Tırnovayı ele geçirmesi ve akabinde 1396 Niğbolu zaferinin elde edilmesiyle tamamen Osmanlı topraklarına katılımı sağlanır (Köse, 2006:260).

Anlaşıldığı kadarıyla, Bulgaristan özelinde 1860’lı yıllara kadar Bulgar bilinci etrafında toplanan herhangi bir hareketlilik görülmez. Öyle ki Halil İnalcık; *Bulgarların kendi dillerinin varlığından bile bi-haber olduğunu hatta dini ibadetlerini bile Rumca yaptığını* ileri sürer (İnalcık, 1992:10-17). Yine de kaynaklar 1841 Tırnova, 1828 Niş, 1850 Vidin isyanı ile beraber Bulgar milli bilinci yavaş yavaş uyanmaya başladığından bahseder. 1856 Islahat Fermanıyla gelen serbestlik ortamında gayrimüslim tebaanın kendi din adamlarını seçme özgürlüğü, 1870 yılında Bulgar Kilisesinin kurulmasına neden olur. Bulgar kilisesi de Rum etkisinden kurtarılarak bağımsız bir yapıya dönüşür ve Bulgar milli kimliğinin oluşumuna büyük katkı sağlar. Bu dönemden sonra Bulgar otonomisinin kurulmasına neden olan ve bağımsızlığa giden yolda önemli bir adım oluşturan 93 Harbi sonucunda Bulgar Prensiği kurulur. Ancak azınlıklar, inşa edilmeye çalışılan Bulgar milleti karşısında en büyük engel ve tehdit olarak değerlendirilir. Bu dönemden itibaren Müslümanlar kitleler halinde Osmanlı’ya göç ettirmeye, Osmanlı mirası olan mimari ve kültürel eserler yok edilmeye, Türkler başta olmak üzere diğer etnik unsurlar Bulgarlaştırılmaya başlanır. Osmanlı Devleti’nin II. Meşrutiyetin ilanı ile sıkıntılı bir dönem içine girmesiyle, Bulgaristan 5 Ekim 1908 yılında bağımsızlığını ilan eder (Karakuş, 2018:17-31). Bulgaristan’ın Krallık döneminde devlet kimliğini tanımlarken Ortodoks ve Slav olarak tanımladığı görülür.

Kraliyet sonrası komünist rejim döneminde kendini doğu bloğunun sadık bir üyesi olarak hissedip batıyla ilişkilerini Sovyetler Birliği'nin uygun gördüğü ölçüde geliştirir. Komünist dönem içinde kimlik oluşturma safhasında ise, kendisini Müslüman olmayan, ortodoksluğa tabi, homojen bir yapıya sahip ve “ulus devlet” olma amacı güden bir kimlik düşüncesi içerisine sokar. Bu nedenle azınlıkları ötekileştirerek, etnik tasfiye ve soykırım yollarına başvurduğu görülür. Jıvkov döneminde artmış olan bu baskılar, “*Bulgaristan Bulgarlarıdır*”, “*Bulgaristan’da azınlık yoktur*”, “*öze dönüş*” gibi politikalar ile azınlıklar Bulgar toplumu içinde eritmeye çalışılır. Bu süreç içerisinde başta Müslümanlar olmak üzere (Türkler, Pomaklar, Romanların bir kısmı), Makedonlar ve Çingenerin isimleri zorla değiştirilir. Bu dönem Bulgaristan’da, dini ibadetler yasaklanır, Bulgarca dışında başka bir dille, toplum içinde konuşmak kanun dışı sayılır. Bunun yanında ana dilde eğitim, Müslümanların sünnet edilmesi, geleneksel Türk kıyafetleri (sarık, ferace, kuşak, başörtüsü) yasaklanır, camiler kapatılır ve Osmanlı’nın Balkanlar’da uyguladığı hoşgörü politikası yalanlanıp ders kitaplarında Türklerin cahil ve barbar olduğu eklenir ve azınlıkların ekonomik hayatta aktif rol almasının önüne geçilmiş olur. Asimilasyon ve şiddet olaylarına karşı koymaya çalışanlar ise işkence kamplarına gönderilerek, öldürülürler ya da işkencelere tabi tutulurlar. Bu dönem şüphesiz Bulgaristan’daki Türk azınlığı açısından en sıkıntılı dönem olmuştur. Daha sonra Bulgaristan komünist yönetimi söylemlerini pratiğe de dökerek 1989 yılında 310,000 Türkü Türkiye’ye göçe zorlamıştır. Soğuk savaşın sona ermesi, Varşova Paktıyla beraber, Doğu Bloğunun da dağılmasıyla Bulgaristan’da ırkçı Jıvkov rejimi de son bulur (Karakuş, 2018:17-31).³

Liberal devlet kimliği ile azınlık ve insan hakları konusunda kısmi iyileştirmeler yapıldığı görülür. Komünist devlet kimliğinin yansıması olan asimilasyon politikaları eleştirilerek azınlıkların zorla değiştirilen isimleri, devlet tarafından el konulan malları, iade edilmeye başlanır. Benimsenen bu devlet kimliğinin bir yansıması olarak AB ve NATO gibi örgütlerle bağlantı kurulup üye olunmaya çalışılır. Demokrasi dönemi ile beraber, Bulgaristan’da etnik olarak anlaşmazlıkları çözmek amacıyla Sosyal Halk Konseyi (Social Council of Citizens) kurulur. 2007 yılında AB’ye üye olan Bulgaristan’ın, Batılı kimlik düşüncesine, farklılığın ve çeşitliliğin zenginlik sayıldığı, insan haklarına saygı gibi misyonları ekleyerek, azınlık hakları konusunda yeni sorumluluklar kazandığı söylenebilir.

³ Geniş bilgi için bkz: Karakuş, s. 43-67

3. EKONOMİK SORUNLAR

Bulgaristan'ın içinde bulunduğu durum itibariyle, yaşadığı en büyük sıkıntılardan biri ekonomik sorunlardır. Doğal olarak bunun azınlıklara da yansıdığı görülür. Ülkenin ekonomisinin arzu edilen seviyede olmaması nedeniyle AB üyeliğine paralel olarak kademeli bir şekilde serbest dolaşım hakkı kazanmasıyla beraber Almanya, Fransa, İngiltere gibi ülkelere sürekli olarak işçi göçü vermiştir. Bulgaristan'da yaşayan Bulgar vatandaşı Türkler de serbest dolaşım hakkından istifade etmişlerdir. Bulgaristan'ın AB'ye olan ihracatı, daha önceleri %40'larda iken AB üyeliğinden sonra %60'a yükselir (Şimdi, 2013:37).

2008 yılında Bulgaristan'da meydana gelen ekonomik kriz sonrasında GSYİH'de ve kişi başına düşen milli gelirden (GSMH) düşüş meydana gelse de günümüze doğru aşamalı olarak gözle görülür bir yükselmenin olduğu görülür.⁴

Özellikle ekonomik refah ve gelir olarak, Bulgarların diğer etnik gruplardan daha iyi durumda olduğu göze çarpmaktadır. Ekonomik olarak en büyük sıkıntıyı ise Romanların yaşadığı nakledilir. Bulgaristan'ın AB üyesi olması ile ekonomik beklentiler artar ve sonucunda işsizliğin azalacağı, istihdam ve refahın artacağı beklentisi ortaya çıkar. Fakat Bulgaristan'da yaptığımız incelemeler sırasında özellikle Türk azınlık ile yaptığımız görüşmelerde ekonomik olarak beklentilerin gerçekleşmediği, gerekli AB yardım fonlarının işsizliğin yüksek olduğu yerlerde kullanılmadığı, azınlıkların bu fonlardan istifade etmesinin önüne bazı engeller çıkarıldığı sonuçları elde edilmiştir. AB yardım fonlarından Bulgaristan'a gönderilen parasal yardımlar, genelde Bulgar nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde yatırım aracı olarak kullanılmaktadır (Kader, 2015:4448). Eğitim olarak Bulgarlardan daha kötü seviyelerde olan Türk azınlık, aynı zamanda AB nezdinde proje sunup ve yardım alma hususunda da sorunlar yaşamaktadır. Türk azınlığa proje danışmanlık şirketlerine danışılması böylelikle yardım sağlanacağı şeklinde tavsiyelerde bulunularak sorunun çözülmesi amaçlanmıştır. Geçim sıkıntısı çeken Türk azınlığın haksız rekabet ortamında geri planda kalmalarına neden olan bu durum, Türkiye'ye ve Batı Avrupa'ya olan göçleri de arttırmıştır.

Bulgaristan'da yaptığımız incelemeler sırasında Kırcaali'de yaşayan Aydın Osman⁵ ile gerçekleştirdiğimiz AB fonları ile ilgili bir mülakat sırasında; AB yardım fonlarından

⁴Ayrıntılı bilgi için Bkz. <https://www.imf.org/external/about.htm>, Erişim Tarihi: 21.05.2017

⁵ Aydın Osman; 23 Ağustos 1985 tarihinde Kırcaali şehrinde doğdu. Lisans eğitimini 2008 yılında Kırcaali'de tamamladı. 2011 yılında Sofya Üniversitesi'nden mezun oldu. 2011/12 yıllarında Türkçe ve İngilizce öğretmeni olarak çalıştı. 2013 yılından itibaren T Haber sitesini yönetiyor. 18 Mart 2016'dan bu yana tercüman olarak çalışıyor.

ekonomik anlamda yeterli düzeyde istifade ediliyor mu? sorusuna Aydın Osman şöyle cevap verir: “AB tarafından önemli miktarlarda hibe verildiğini...Bu yardımlar Kırcalı ölçeğinde endüstriyel bir yatırım aracı olarak değil, çevre düzenlemelerinde kullanılıyor...Park ve bahçe bakımından zengin olmasına rağmen, sürekli olarak tek ihtiyaç buymuşçasına fonlar buralarda kullanılıyor. Türk gençleri arasında işsizlik oldukça fazla. Bu fonlar veya hibeler ile fabrikalar yapılmış olsaydı, Türk gençlerinin çoğunluğu yurt dışına gitmeyeceklerdi. Ekonomik olarak kötü bir düzeyde olduğumuz için, insanların geçimlerini sağlamak amacıyla daha iyi şartlar sunan Batı Avrupa’ya göçlerini görüyoruz”.⁶

Bulgaristan Türklerinin yaklaşık %68’i kırsalda, %32’sinin ise şehirlerde yaşamlarını sürdürdükleri belirtilmektedir (Çelik, 2016:69). Türkler çoğunlukla ekonomik olarak getirisi düşük olan işlerde çalışmaktalar. Tarım nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Türkler, temel geçim kaynağı olarak tarım işçiliği yapmaktalar. Temel olarak da tütün yetiştiriciliği ile uğraşmaktalar. 2011 yılı itibariyle Bulgaristan mali bütçe görüşmelerinde tütün ekimi için ödenen teşvik ve fonlar durdurulur. Bu durumdan en çok etkilenen ise, Türk azınlığın olduğu belirtilmektedir. 2011 yılı öncesinde 5 ile 8 Euro’dan alınan tütünün kilosunun 2 ve 3 Euro bandına gerilemesi, Türk azınlığı ekonomik olarak sıkıntılı bir duruma sokar.

AB Genç Çiftçi Projesi kapsamında verilen destek hibelerinin ise, yararlanmak istenilen projenin toplam bütçesinin %30’una sahip olma şartı, ekonomik olarak zor durumda olan Türk azınlığı daha da kötü bir konuma sokarak, bu teşvik ve hibelerden yararlanmasına engel olunmuştur.

Türklerin karşılaştıkları diğer bir ekonomik sıkıntısı ise; Türkçe isim taşımalarından dolayı işe alımlar sırasında karşılaştıkları sorunlardır. Eğer Türkçe isim taşıyorsanız diğer insanlardan farklı muamele görüyorsunuz ve işe girmeniz zorlaşıyor, önünüze birçok engel çıkarılıyor. Buna benzer yaklaşımlar Türkleri yurt dışında iş bulmaya sevk etmekte ve Türk nüfus yoğunluğunun azalmaya başlamasına neden olmaktadır. Nitekim yaptığımız görüşmeler sırasında, Bulgar ismi taşımanın bazı alanlarda avantajlı olduğu söylemleriyle karşılaştık. Bu avantajlar nelerdir? Sorusuna ise; Bulgaristan’da Türk ve Müslüman kesime ikincil insan muamelesinin yapıldığı, okullarda özellikle Bulgar öğretmenler tarafından ötekileştirildiği ve özellikle tarih derslerinde Bulgarların, Osmanlı himayesinde çok acı yaşadığını ileri sürerek ders aralarında öğrencilerin Türklere kötü gözle bakmasına neden olduğu, iş bulma

⁶ Bu mülakat 9 Ağustos 2016 Salı akşamı 19:00 ile 20:00 arasında Kırcalı Meatsa otelinin restoranında, bizzat Aydın Osman ile yapılmıştır.

konusunda zorluklar yaşandığı ve bu sebeplerden dolayı da bazı insanların Bulgar isimlerini kullanmak zorunda kaldıkları cevabını aldık.

2002 yılından itibaren aktif bir siyaset izleyen AK Parti dönemi ile beraber Bulgaristan'a Diyanet İşleri Başkanlığı ve TİKA aracılığıyla yardımlarda bulunulduğu, cami restorasyonundan, mali, teknik ve insani yardımlara kadar birçok alanda yardımlar yapıldığı gözlemlenmiştir. Fakat Bulgaristan hükümetinin bazı zorluklar çıkartarak bu tip aktiviteleri de azaltmaya çalıştığı bizlere aktarılmıştır. Kırcaali müftüsü Beyhan Mehmet⁷ konuşma esnasında bu konudaki sorularımıza şu şekilde cevap verir:

Türkiye tarafından Bulgaristan'a yatırımlar özellikle 2002 sonrasında arttığı görülüyor, Nitekim bir dönem Türklerin yalnız kaldığı, sahip çıkılmadığı dönemleri de biliyoruz. Jivkov döneminin son demlerinde Turgut Özal'ın Bulgaristan içindeki sorunlar Bulgaristan'ı ilgilendirir söyleminden sonra, AK parti ile daha yakından ilişkiler içine girilmesi hakkında ne düşünüyorsunuz? diye sordüğümüzde:

“Bir dönem Türkler yalnız kaldı... Bizlerin varlığı Adalet ve Kalkınma Partisi ile yeniden bir ivme kazanmıştır. Ondan önceki dönemlerde maalesef, Bülent Ecevit Bulgaristan'a gelmiş ve buradaki soydaşlarının farkına bile varamamıştır. Süleyman Demirel hakeza öyle...bir şekilde geçiştirmiştir. Ezcümle buradaki vatandaşları gerçekten onure eden, onlarla saf tutarak namaz kılan, onların dertlerini dinleyen 2002 sonrası idareciler olmuştur”.

TİKA'nın Bulgaristan'a yardımları ve aktiviteleri hakkında ne düşünüyorsunuz? Şeklindeki sorumuza ise şu şekilde cevap verir:

*“TİKA Bulgaristan ile alakalı gerekeni fazlasıyla yapıyor ama burda resmi engeller ile karşılaşılıyor. TİKA, tabiri caizse kendisine iletilen taleplere el uzatıyor ama buradaki resmi prosedüre takılması dolayısı ile sorunlar yaşıyor... uzun yıllardan bu yana yaklaşım, Osmanlı aleyhine olduğu, Osmanlı müntesibi, Osmanlı'nın devamı Türkiye olarak görüldüğü için maalesef bu gelişmeler Bulgaristan'ı memnun etmiyor”.*⁸

⁷1980 doğumlu olan Beyhan Mustafa Mehmet 2011 yılından itibaren Kırcaali bölge müftülüğü görevini yürütmektedir. Lise eğitimini Rusçuk ve Mestan'lı imam hatip lisesinde alıp Konya Selçuklu Üniversitesi ilahiyat Fakültesinden 2004 yılında mezun olmuştur.

⁸ Bu mülakat 9 Ağustos 2016'da Kırcaali Merkez Cami müftülük ofisinde yapılmıştır.

4. SİYASİ VE ETNİK MİLLİYETÇİLİĞE DAYALI SORUNLAR

Bulgaristan'daki Türk azınlığın, HÖH (Hak ve Özgürlükler Hareketi) ile başlangıç itibariyle siyasi örgütlenmeyi belli ölçüde başardığı görülür. Bunun yanında Türkler, alternatif olarak başka partiler de kurarlar. Demokratik Gelişim Harekâtı (DGH), Demokratik Adalet Partisi (DAP) ve Türk Demokratik Partisi (TDP) adı altında siyasi yaşamlarını sürdüren bu partilerin yanına HÖH ile anlaşmazlık sonrasında Lütü Mestan önderliğinde 10 Nisan 2016 tarihinde kurulan “Özgürlük ve Hoşgörü İçin Demokratlar Partisi (DOST)” eklenir (Kader, 2009:354).

Azınlıkların karşılaştıkları siyasi sorunların başında, aşırı milliyetçi partilerin azınlıklara yönelik tutumları gelir. ATAKA'nın 2005 seçimlerinde %8.14, 2009 seçimlerinde % 9,3, 2013 seçimlerinde % 4,52 oy alması azınlıklar tarafından olumsuz bir durum olarak algılanır (Çiftçi, 2017:104-106). Öyle ki parlamento da içinde azınlık haklarının kısıtlanmasına yönelik öneriler vermesi, ülke genelinde milliyetçiliği tırmandırarak gerilime sebep olması, özellikle Mayıs 2011'de Sofya'da Banya Baş Camisi saldırısı, azınlıklara karşı şiddet tutumu, azınlıklar tarafından olumsuz değerlendirilmesinde etkili olur. Bulgaristan'da ezanın cami içinde okunmasına rağmen, 2011 yılında camide ezan sesinin kendilerini rahatsız ettiği söylemi ile Cuma namazı çıkışında Müslümanlara saldırılır ve Bulgar kolluk kuvvetleri olaya müdahale etmez, Müslüman Bulgar vatandaşları, fiziksel şiddete maruz bırakılırlar. ATAKA'nın tetiklemesiyle meydana gelen diğer bir saldırı ise 2014 yılında Cuma camisine (Murad Hüdavendigar Camisi) yapılan saldırıdır. Bu saldırının oluşmasındaki temel etkenin ise, Bulgaristan tarafından Müslümanlara ait olan vakıf mallarının iadesi çerçevesinde, mahkeme kararı ile Kurşun Camisinin baş müftülüğe iade edilmesi yattığı ifade edilir. Bu olaylar sonucunda, saldırıya uğrayan Müslüman azınlıklar mahkemeye başvururlar. Fakat mahkeme cami saldırısını gerçekleştiren kişilerin belirsiz olduğu hükmünü vererek davayı sonuçlandırır.

Siyasi olarak krizlerin merkezinde bulunan ATAKA Partisi, Türkiye ile olan ilişkilerin ılımlı seyretmesi durumlarında hükümete tepki gösterip bunu pratiğe de dökerek, Türk Elçilikleri önünde protesto yapmak suretiyle provokasyona başvurur. Öyle ki ATAKA Türkiye ile tesis edilmeye çalışılan iyi ilişkilerin yersiz olduğunu, Bulgaristan'ın Slav ve Ortodoks bir kimliğe sahip olduğu için, Rusya ile yakın ilişkilerde bulunulması gerektiğini savunur.

Bulgaristan'daki diğer bir siyasi sorun ise, **ana dilde propagandanın** yasak olmasıdır. Öyle ki HÖH Başkanlığının, Ahmet Doğan'dan Lütü Mestan'a geçmesi, partide değişiklikleri de beraberinde getirir. 2015 yılında seçim kampanyası sırasında Türkçe konuşan Lütü Mestan,

500 Leva (250 Avro) para cezasına çarptırılır (Korkmaz, 2017:2). AB bununla ilgili olarak azınlıkların, kendi dillerinde özgürce konuşabileceklerini ve ifade edebileceklerini söyleyerek Bulgaristan'ı uyarmıştır.

Siyasi olarak diğer bir sorun ise; Türk azınlığın parlamentoda daha az etkinlik sağlaması için yürütülen propagandadır. Örneğin, Türklerin Bulgaristan'da oy kullanmalarının önüne bazı zorluklar çıkarılır. Öyle ki yüzden fazla milliyetçi grup Kapıkule Sınır Kapısını kapatır. Böylece Türkiye'de yaşayan ve oyunu Bulgaristan'da kullanmak isteyen Türklerin oy kullanmasının önüne geçilmeye çalışılır. Bunun üzerine Bulgar yetkililer, güvenli olmadığı gerekçesiyle sınırı Türk olan Bulgar vatandaşlarına kapatır. Türklerin bu seçimlere katılımını zorlaştırmak amacıyla seçime katılım kriterleri belirlenir ve sandıklarda oy kullanma esnasında Kiril Alfabesiyle dilekçe yazılması şartı getirilir. Bu durum, özellikle uzun yıllardan beri Türkiye'de yaşayan Türk fakat Bulgar vatandaşı olan gruplara zorluklar oluşturur. Yine Bulgaristan 2017 seçimlerinde Türkiye'deki sandık sayısı daha önce 141 olmasına rağmen, bu sayıyı Türkiye genelinde 35'e düşürür (Sputniknews, 2019). Oy kullanmak isteyen çifte vatandaşlar uzun süre beklemek zorunda kalırlar. Engellemelere rağmen Türkiye'den yaklaşık 10 bin çifte vatandaşın, Bulgaristan'a oy vermek için geldiği anlaşılmaktadır (Hürriyet, 2017). Bu durum, seçimlere katılım oranını da düşürür. Sanırım bu eylemin temel sebebi, Türkiye de yaşayan Bulgaristan vatandaşların sayısının 200.000 civarında olması ve seçimin sonucunu etkileyebileceği düşüncesidir (Hürriyet, 2019). Bunun aynı zamanda başka bir ülkede yaşayan Bulgar vatandaşlarının oy kullanma yetkilerinin önlenmesi gerektiği düşüncesiyle yapıldığı anlaşılmaktadır.

Seçimler sırasındaki bu gerilim, Bulgaristan ve Türkiye ilişkilerine de sıçramış ve Bulgaristan Türkiye'yi, iç işlerine karışmakla suçlamıştır. Bunun üzerine Türk gazetecilerinin, Bulgaristan'a girişleri yasaklanmış, bunun yanında Bulgaristan'ın Ankara Büyükelçisi Nadejda Neynski Bulgaristan'a geri çağırılmıştır (Sputniknews, 2019).

Sıkıntılı bir dönemin ardından 27 Mart 2017 tarihinde, Bulgaristan genel seçimleri yapılmış ve sonucunda 1.147.292 oy ile Bulgaristan'ın Avrupalı Geleceği İçin Vatandaşlar (GERB) Partisi 95 milletvekili, 955.490 oy ile BSP 80 milletvekili, 318.513 oy ile Birleşik Vatandaşlar Koalisyonu 27 milletvekili, 315.976 oy ile HÖH 26 milletvekili, 145.637 oy ile İrade Partisi 12 milletvekilliği elde eder (Aslan, 2018:48-50). Bu seçimde ATAKA'nın, aşırı milliyetçi diğer partiler ile birleşerek, "Birleşik Vatandaşlar Grubu" adı altında seçimlere katıldığı görülür.

5. 2015 UÇAK KRİZİNİN BULGARİSTAN İÇ VE DIŞ POLİTİKASINA YANSIMASI; DOST PARTİSİNİN KURULMASI

Rusya, 2015 itibariyle Suriye'ye fiziki olarak girerek hava birliklerini Suriye'de konuşlandırır. Rus savaş uçaklarının rejim muhaliflerine yönelik bombardıman saldırısı ile Rusya'ya olan tepkiler de artmaya başlar. Nitekim bu müdahaleler sırasında Rus savaş uçakları, Türkiye sınırına yakın bölgelere kadar müdahaleler yapar. TSK; "24 Kasım 2015 tarihinde Hatay Yayladağı bölgesinde Türk Hava Sahasını ihlal eden milliyeti bilinmeyen bir uçak defalarca (beş dakika içerisinde 10 kez) ikaz edilmesine rağmen Türk Hava Sahasını ihlal ettiğini" akabinde F-16 savaş uçağıyla, Rusya'ya ait Su-24 tipi savaş uçağına ikazlara uymaması nedeniyle müdahalede bulunduğunu açıklar (Ensonhaber, 2017).

Uçak krizi üzerine Türkiye ve Rusya arasındaki gerilimin, Bulgaristan'da Türk azınlığa karşı siyasi bir sorun olarak yansıdığı görülür. Rus uçağının Türkiye sınırını ihlali sonrasında düşürülmesi, Bulgaristan'da farklı şekilde okunur. Daha sonra Lütfi Mestan'ın Bulgaristan parlamentosunda "... Rusya Hava Kuvvetleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin hava sahasını birçok kez ihlâl etti. Bunun, Türkiye'nin birçok kez Ankara Büyükelçisi ve Askeri Ataşesi nezdinde Rusya Federasyonu'na resmi uyarılarına rağmen yapıldığına dair bilgi mevcut... Herhangi bir NATO üyesi ülkenin hava sahası ve egemenliğinin ihlâl edilmesi, Atlantik Birliği'nin hava sahası ve egemenliğinin ihlâl edilmesi anlamına gelmektedir..."(AljazeeraTurk, 2017) açıklamasını yapmasıyla, Ahmet Doğan, yetkisi olmamasına rağmen merkez yönetim kurulunu toplayıp Mestan'ı başkanlıktan uzaklaştırılması kararını aldırtır (Milliyet, 2017). Bunun üzerine güvenlik endişesi taşıyan Lütfi Mestan, Sofya'daki Türk Büyükelçiliğine sığınmıştır. Bu kararın ardından Lütfi Mestan'ı destekleyen 4 (HÖH) milletvekili partisinden ayrılma kararı alır. Bu gelişmeler üzerine Lütfi Mestan önderliğinde "DOST" adıyla yeni bir partinin kurulmasına karar verilir.

14 Nisan 2016 tarihinde yeni partinin kurulması amacıyla resmi kayıt yaptırmak için Sofya'da şehir mahkemesine başvuru yapılır. Ancak bu başvuru, partinin isminin baş harflerinin yan yana getirildiğinde Türkçe'deki "DOST" anlamının çıkması, etnik ve dini temele dayalı olması, parti üyelerinin Türk azınlık çoğunluğundan oluşması gibi sudan sebeplerle reddedilmiştir. AB üyesi olmasına rağmen, demokratik olarak çeşitliliğe tahammülü olmayan Bulgaristan yönetimi, bu alanda da Türk azınlığı güç duruma düşürmüş ve Türklere karşı negatif tavrını sürdürmüştür.

Tüm bu sorunların gölgesinde Bulgaristan, Lütfi Mestan'ın Türk elçiliğine sığınmasını sert bir dille eleştirip Türkiye'nin iç işlerine müdahale ettiğini iddia eden bir açıklama yapar. Daha sonra Elçilikte Sosyal Hizmetler Ataşesi olarak görev yapan Uğur Emiroğlu'nu *persona non grata* (istenmeyen adam) ilan eder (Hürriyet, 2016). Bulgaristan, Uğur Emiroğlu'nun Türk azınlığa DOST partisini desteklemeleri yönünde baskı yaptığı ve ülkede görev yetkisinin dışında hareket ettiği gerekçesiyle, böyle bir karar aldıklarını açıklar. Bunun üzerine Bulgar basını, Bulgaristan'ın İstanbul Büyükelçisi Angel Angelov'un Türkiye tarafından istenmeyen adam olarak ilan edildiğini açıklayarak ilişkilerdeki gerilimi artırır.

Bu olaylar esnasında HÖH'e alternatif olarak ortaya çıkan DOST Partisi, Türk azınlık tarafından olumlu tepki alır. Fakat Türk azınlık oylarının bölüneceği şeklinde bir paradoks ortaya atılır. Özellikle son yıllarda HÖH Partisinin, kuruluş amacının dışında hareket etmesi, daha da ileri giderek ATAKA' da milletvekilliği yapmış kişileri 2017 seçimlerinde aday göstermesi, Türk azınlık çiftçilerinin sorunlarını yeterince savunamaması, uçak krizi olayında Rus yanlısı bir parti gibi hareket ederek NATO lehine bildiri okuyan Lütfi Mestan'ın partiden ihraç edilmesi, daha sonrasında 2017 yılında Türkiye'de yapılan başkanlık referandumunda Türkiye'nin aleyhine açıklamalar yaparak yetkisi olmamasına rağmen hayır propagandası yürütmesi, alternatif bir partinin olması ihtiyacını doğurur. Nitekim HÖH, Bulgaristan'da Türk azınlık tarafından değiştiği, Türklerin partisi olmayı yitirdiği ve Ahmet Doğan'ın Bulgaristan'ın komünist döneminde, Bulgaristan'a çalışan bir ajan olduğu söylemi, HÖH'e var olan güveni önemli ölçüde azaltır.

2017 genel seçimlerinde HÖH'ün bir önceki seçimde aldığı %14.8'lik oran düşer ve bu seçimlerde % 8,94 oranında oy alır. Bu seçimlerde DOST partisi ise %3 civarında oy alarak %4'lük seçim barajını geçemez. DOST partisi bu seçimlerde Türkiye'nin de desteğini sağlar, fakat ülke içinde DOST partisine yönelik karalama propagandasının etkisi ile başarılı olamaz. Zira Türkiye ile olan ilişkilere keskin bir şekilde girer, seçimlerden önce Türkiye'ye bir ziyaret düzenlemiş ve dönemin başbakanı Ahmet Davutoğlu ile görüşmelerde bulunmuş olması, Bulgaristan tarafından farklı şekilde okunmuştur.

6. EĞİTİM SORUNLARI

AB katılım sürecinde, iyileştirmesi yapılan fakat eksiklikleri giderilmeyen diğer bir sorun ise; eğitim alanında karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda AB, kesin bir şekilde azınlıkların kendi anadillerinde eğitim ve dil dersleri alabileceğini ortaya koyar. Fakat Bulgaristan, bu

sorumluluğu uygulamada yerine getiriyor gibi görünse de birçok bürokratik süreç çıkararak engellemek için elinden geleni yapmaktadır.

28 Mayıs 2001 yılında Bulgaristan Eğitim Bakanlığı'nın aldığı karar ile Türkçe Dersi zorunlu seçmeli dersler başlığı altında değerlendirilir. Bunun yanında haftalık dört saat olan Türkçe ders saati sayısı 2, 3, ve 4. Sınıflarda 2 ders saatine, 1, 5, 6, ve 8. Sınıflarda ise 3 ders saatine düşürülür (Çolakoğlu, 2015:4434). Ancak bu Türkçe derslerin okul saatlerinin dışında verilmesi, diğer yabancı dillerin eğitimi için, okul yönetiminin velileri yönlendirme çabaları, Türkçe eğitim verilebilmesi için okulların sınıflarında en az on Türk öğrenci bulunması şartına bağlanması ve Türkçe eğitim verecek öğretmenlerin sayılarının yetersiz olması, bu dönemde, Türk azınlığın karşılaştığı sorunlardandır. Bu şartlar altında ilk kez 1992'de 106 bin çocuk Türkçe dersini seçerken 2002'de 40 bine inen bu sayı 2010'da 15 bine, 2012'de ise 7 bine kadar geriler (Çelik ve Nurlu, 2015:4431-4438). Özellikle dilekçe şartı veliler için büyük bir zorluk oluşturur. Okul yönetimlerinin, Türkçe bilen bir öğrencinin, tekrar Türkçe dersi almasının yerine, başka bir ders seçerek daha başarılı bir öğrenim hayatı geçireceğine yönelik baskısı, başvuruları azaltır. Bu nedenle 2015-2016 eğitim öğretim yılında Türkçe dersini seçen öğrencilerin sayısı 10 bin civarında olur. Öğrenci sayısının düşmesi, Türkçe öğretmen ihtiyacını da azaltır ve Bulgaristan genelinde Türkçe öğretmenleri açığa kalır.

Bulgaristan'da, Türkçe Öğretmeni yetiştiren sadece üç üniversite bulunmaktadır. Bu üniversiteler *Sofya*, *Filibe* ve *Şumen* üniversiteleridir. Bunlardan en eski olanı 1952 yılından bu yana (asimilasyon politikalarının etkin olduğu dönemlerde hizmet vermemiştir) eğitim veren *Sofya Üniversitesi*'dir (Memişoğlu, 1995:300-306). Daha sonra Sofya Üniversitesi'nde Türkoloji bölümü de açılır fakat bu bölümü okuyanlara olumsuz bakış ve iş bulamama korkusu, talebi azaltıp hizmet veremez duruma getirir.

Türkçe eğitim konusundaki diğer önemli bir sorun ise; *Türkçe kitapların hala güncellenememesidir*. Bu sorun birçok defa dile getirilmesine rağmen Bulgar Eğitim Bakanlığı tarafından göz ardı edilmiştir. Bu konu Bulgaristan'da Türkçe eğitimi veren öğretmenlerin en çok şikâyetçi oldukları konulardan birini oluşturmaktadır. Girişimler sonucu 1, 2, 3. ve 4. Sınıflarda okutulan Türkçe kitapları güncellenebilmiştir. Okullarda Türkçe dersleri seçmeli ders olarak verilmekte ancak ders saatleri, uygunsuz vakitlere konulduğu için çocukların bu dersi seçmeleri engellenmeye çalışılmaktadır. Hala buna benzer sıkıntılar devam etmektedir. Bu durum anadile olan ilgiyi de azaltmaktadır. Öte yandan devlet tarafından Türkçe yayın imkânının verilmemesi ve Türkçe radyo kanalı kurulmasının dolaylı

olarak engellenmesi, Bulgaristan'da asimilasyon politikası kalıntılarının hala devam ettiğini göstermektedir (Thaber, 2017).

Bulgar Parlamentosunda 2009 yılında, aşırı milliyetçi gruplar, azınlık hakları bağlamında haftanın beş günü onar dakika Türkçe yayın yapan haber bültenlerinin kaldırılması ve referanduma gidilmesi yönünde, meclise önerge sunmuşlardır. Ayrıca Türk azınlığın gözünde, kurtarıcı olarak görülen Türkiye imajını zedelemek için; 1915 sözde Ermeni Soykırım olaylarını Parlamentoda toplu katliam olarak kabul edilerek Türkiye'nin nüfuzunun ve etkisinin kırılmaya çalışıldığı görülmektedir (Kader, 2015:96). Nitekim Bulgaristan'ın Türkiye ile Yunanistan sınırına en yakın şehirlerinden biri olup 1997 yılından bu yana Edirne ile kardeş şehir olan Haskovo Belediyesi, 27.03.2015 tarihindeki olağan meclis toplantısında, 1915 olayları hakkındaki Ermeni Soykırımı raporuna dayanılarak bir parka 'Ermeniler' isminin verildiğini açıklar (Kırcaali Haber, 2017). Bunun üzerine, Edirne Belediyesi de bir açıklama yaparak kardeş belediye çerçevesinde kurulan ilişkilerin, Haskovo Belediyesi tarafından bu kararın düzeltilene kadar dondurulmasına karar verir (Türkiye Gzt, 2019).

Diğer bir Eğitim sorunu ise; komünist ve faşizm dönemlerinde yapıldığı gibi ders kitaplarında *Osmanlı'nın karalanması ve itibarsızlaştırılması* durumudur. Bu uygulama, Türk azınlık öğrencilerinin buldukları sınıflarda daha küçük yaşlarda ötekileştirilmesine neden olmakta ve gelecekte de Osmanlı aleyhine düşünmeye sevk etmektedir. Özellikle bu durum, Bulgaristan'ın Osmanlı'dan kurtuluş bayramı olarak kutlanılan 3 Mart ve 22 Eylül tarihlerinde daha hissedilir bir hal almaktadır. Milli bayram kutlamalarında Osmanlı'nın Bulgarları katlettiğini ve 500 yıl esaret altında tutulduğunu vurgulayan şiirler okutulmaktadır. Bu uygulamanın pratiğe yansması ise Osmanlı'dan kalan, kültürel olarak büyük önem taşıyan yapıların restorasyonlarının yapılmaması ve komünist rejim döneminde üzerine beton dökülerek kapatılan bu yapıların, dünya kültür mirasına yeniden kazandırmamak adına yapılan girişimlerde bulunması şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Netice itibariyle AB üyeliği ile daha fazla geliştirileceği öngörülen azınlık haklarının, şu anda AB üyelik sürecindeki ivmesini kaybettiği ve Türkçe konuşmanın önüne engeller çıkarılmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir. Öyleki dil bağlamında Türk asıllı bir milletvekilinin Türkiye'de röportaj yapsa dahi Türkçe röportaj vermesi yasaktır. Bu esnada Bulgarca konuşup Türkçe konuşabilen tercüman bulundurması gerekmektedir. Aksi takdirde para cezasına çarptırıldığı belirtilmektedir (Çolakoğlu, 2015:s.4545).

7. DİNİ SORUNLAR

Azınlıkların en çok şiddet ve mağduriyet ile karşılaştıkları durum, *inanç bağlamında ortaya çıkan sorunlardır*. Bu durum, daha çok Bulgar Hükümeti aracılığıyla dini cemaatler ve ibadethaneler üzerine olan yaptırımlar ile hissedilmektedir. AB üyeliğinin dini ve etnik çeşitliliği bir güzellik ve AB'nin en önemli özelliği saymasına rağmen, Bulgaristan'ın bu konuda hala birçok eksikliği bulunmaktadır. Bulgaristan içinde, en yaygın ikinci din İslamiyet'tir. Dolayısıyla bu durum en çok İslamiyet'i kabul etmiş azınlıklar özelinde yaşanmaktadır.

Dini sorunlar da en çok gündeme gelen konu ise; vakıflar meselesi olmuştur. Vakıf malları, camilerin ve din çalışanlarının giderlerinin karşılanmasında en önemli ekonomik kaynak olma özelliğini taşımaktadır. Bulgaristan'da din görevlileri ile yaptığımız mülakatlarda en çok dile getirilen ve en çok ihmal edildiğini düşündükleri konuların başında, bu mesele gelmektedir. Bulgaristan'da, müftü maaşları yaklaşık olarak 900 leva (450 Euro), imam maaşı ise 300 leva (150 Euro) civarındadır. İmamların ve diğer din adamlarının maaşları vakıf mallarının yetmediği durumlarda bölge halkının yardımı ve Türkiye aracılığıyla gelen yardımlar yoluyla ödenmektedir. Nitekim Kırcaali bölge müftüsü Beyhan Mehmed ile yaptığımız mülakat sırasında, edindiğimiz bilgilerden yola çıkarak, Bulgaristan Hükümetinin dini bağlamda Hristiyanlık ve Hristiyanlık kurumları için ayırdığı ödenek yaklaşık olarak 3 milyon civarındayken, İslamiyet ve kurumları için ayırdığı miktar sadece 120 bin leva dolaylarındadır. Bu durumun, ekonomik olarak camileri etkilediği görülmektedir. Türkiye tarafından Şumnu İlahiyat Lisesi binasının yapımı üstlenilerek hizmete açılmıştır. 2004 yılı itibarıyla TİKA ve AK Parti nezdinde girişimlerde bulunmuş ve Razgrad da bulunan İbrahim Paşa Camiinin restorasyonu üstlenilmiştir. Yine Türkiye tarafından 2006-2014 yılları arasında Bulgaristan'da düzenlenen yaz kurslarına 332.843,00 \$ nakdi yardım iletilmiştir (Aktaş, 2010:35). Bunlar yapılan yardımlardan bazılarıdır.

Bulgaristan'ın en eski camilerinden biri olan ve Haskovo'da bulunan eski cami minaresinin yıkılma tehlikesi sonucu, cami yetkilileri bu durumun düzeltilmesi ve gerekli güçlendirme ve yenileme çalışmalarının yapılması için Bulgaristan'daki ilgili makamlara başvurmuştur. Fakat caminin minaresinin onarımı için herhangi bir adım atılmamıştır. AB içinde vurgulanan değerlere göre, kültürel miraslara daha fazla önem vermesi gereken Bulgaristan, bu konuda da görev ve sorumluluklarını yerine getirmede sorumsuz davranmaya devam etmektedir (Aktaş, 2010:42).

Bulgaristan’da komünist yönetim ile devletleştirilen vakıf mallarının iade edilme süreci demokrasi döneminde başlanmış olmasına rağmen, hala iade işlemi bitirilememiştir. Bu durumda, arşiv belgelerinin ortaya çıkartılmasında yaşanan zorluklar, Bulgar Hükümetinin tutumu ve Nedim Gencev tarafından kurulan Müslüman bir cemaat olarak kendini kabul ettiren “*Hayırseverler Cemiyeti*” adı altındaki bir grup, vakıf mallarından hak talep etmesi sonucunda, bazı vakıf mallarının bu cemiyete verilmesi, büyük bir sorun oluşturmuştur. Bulgar Hükümetleri, Osmanlı mirası vakıfların iade edilmesini prensip olarak kabul etmiş olmakla birlikte, Parlamento’da gerekli yasaları çıkartmakta isteksiz davranmaktadır (Kader, 2010:48). Tek tek açılan ve takip edilen davaların bir kısmı mahkemelerde uzun yıllar sürüncemede kalmakta, bir kısmı kanıt yetersizliği ya da başka gerekçelerle reddedilmektedir.

Bulgaristan’da diğer bir sorun ise hükümet tarafından ortaya çıkarılan “*baş müftülük*” olayıdır. Baş müftülük, Müslümanların temsil edildiği bir merci konumundadır. Fakat 1994 yılında Bulgaristan Hükümeti tarafından merkezi bir atama ile baş müftü sıfatıyla göreve gelen *Nedim Gencev*, halkın kendi iradesiyle ve kongre seçimiyle baş müftü olan *Mustafa Aliş Hacı*’yı görevinin resmi olmadığı iddialarında bulunarak Müslümanlar arasında nifak oluşturmuştur (Börklü, 2006:73). Fakat daha sonra bu durum aşılmış ve Müslümanları temsil eden kişi, seçilmiş müftü olan *Mustafa Aliş Hacı* olmuştur. Nitekim aynı şahıs, 2019 yılı itibariyle hala görevini başarılı bir şekilde ihya etmektedir.

İslam’ın Avrupa’da yükselişe geçmesinin, son zamanlarda Bulgaristan’ı da harekete geçirdiği anlaşılıyor. Zira Bulgaristan, bu yükselişi durdurmak için çeşitli tarikatlar aracılığıyla faaliyetlere başlamıştır. Bu durumu, Mustafa Aliş Hacı şöyle özetlemektedir; “*Hristiyanlar ve Yehova Şahitleri gibi bazı sapık itikadi akımların mensupları gelerek gençlerimizin arasına giriyor, onları kendi camialarına çekmeye çalışıyorlar... Türkçe’ye çevirdikleri İncil’i büyük kasabalarda, bazı Çingene mahallelerinde Müslümanlara dağıtmaktalar... onlara aynı zamanda maddi destekte bulunmaktalar. Bu taktiklerle Müslümanları kendi dinlerinden soğutmaya ve koparmaya çalışıyorlar. Kısmen de olsa bunda başarılı olmaktadır*” (Vahdetinfo, 2017).

2007 sonrası ön plana çıkan diğer bir sorun ise, *azınlıkların sayısı* ile ilgili konudur. Şu anda Bulgaristan’da yaşayan Müslümanların sayısı resmi sayılara göre; 1.300.000 civarında görünmektedir. Ancak gayri resmi olarak iki milyonun üzerinde olduğu ifade ediliyor (Vahdetinfo, 2017). Bu rakamlar arasındaki önemli farkın Bulgar nüfus sayımlarında,

Pomakların Türk sayılmaması ve kendini Müslüman hisseden Romanların Müslüman olarak kayıtlara alınmaması durumundan kaynaklandığı nakledilmektedir.

Bulgaristan'da şu anda dini eğitim veren üç İmam Hatip Lisesi bulunmaktadır. Bunlar *Şumnu*, *Mestanlı* ve *Ruşçuk İmam Hatip Liseleridir*. Bunların yanında *Sofya Yüksek İslam Enstitüsü* de dini eğitim alanında önemli bir yere sahiptir. Fakat Bulgaristan'da, yasalar gereğince bu enstitü resmi olarak Eğitim Bakanlığına bağlı olmadığı gerekçesiyle, diplomaların geçerli olması yönünde zorluklar çıkarılmaktadır. Buna gerekçe olarak enstitü binasının bulunmaması gösterilmektedir. Bu enstitünün inşaatı için arsa tedarik edilmiş olmasına rağmen bürokratik engelleme ile yapılmasına engel olunmuştur. Her şeye rağmen Enstitü, eğitim öğretimine devam etmektedir.

Bütün bunlar gösteriyor ki, bu ülkede en çok şiddet, baskı ve ihmalkârlığa uğrayan kesim Müslümanlardır. Öyle ki Bulgaristan, farklı dinlerin ve etnik grupların özel günlerine hükümet olarak katılmasına rağmen, Müslümanların özel ve dini günlerinde aynı hassasiyeti göstermemektedir.

Nitekim Kırcaali bölge müftüsü görevinde bulunan *Beyhan Mustafa Mehmed*, hükümetin Müslümanlara yaklaşımını şu şekilde ifade etmektedir: *“Bulgaristan'da sayıları 5 ile 10 bin arasında Yahudi var, buna rağmen, Bulgaristan Cumhurbaşkanı, bunların yılbaşı kutlamalarına gidiyor, Ülkede 1,5 ile 2 milyon arasında Müslüman var ama, bizim dini günlerimiz ihmal ediliyor. Bunun yanında bizlerin helal ve haram hassasiyeti var, bunlar hep ihmal ediliyor. Hassasiyetlerimiz göz ardı ediliyor”*.

2016 yılı itibariyle Bulgaristan'da milliyetçi devlet kimliğinin, gündeme geldiği görülür. Bu durumun oluşmasında ve temellendirilmesindeki en büyük etken, ATAKA ve Vatanseverler Cephesi gibi siyasi partilerin sahip oldukları siyasi ideoloji ve Bulgaristan parlamentosundaki tutumlarıdır. Nitekim Vatansever Cephe (Patriotiçen Front) lideri *Valeri Simeonov*, Bulgaristan Dini İbadetler Yasasında değişiklikler yapılması için, Parlamento'ya bir Yasa Tasarısı sunacaklarını açıklamıştır (Arda-Tuna, 2016). Bu yasanın hedefinde *“ibadetlerin Bulgarca yapılması ve dini kitapların Bulgarca okutulup, yayınlanması”* bulunmaktadır. Bu yasa tasarısından çok kısa bir süre önce ise *“Hangi amaçla olursa olsun yüzü kapatan aksesuarların yasaklanması ve aşırı dinci propaganda yapanların hapis ve para cezasına çarptırılmasına”* (NTV, 2017) ilişkin yasa tasarısı kabul edilerek ibadetlerin Bulgarca yapılmasına yönelik yasa tasarısının kabulü için de alt yapı hazırlanmıştır. Bu durumun doğrudan Müslümanlar ile bağlantılı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim bu yasa

tasarısının içeriğinde “*yabancı vatandaşlardan, kuruluşlardan, hükümetlerden, dini kuruluşlardan, şirketlerden, veya onların Bulgaristan’daki şubelerinden maddi yardım veya bağış almalarını kesinlikle yasaklanacağını ve bu yasağı ihlal edenlere Ceza Yasasında değişiklik yapılarak 3 ile 10 yıl arasında hapis cezası verilmesine*”(Arda-Tuna, 2017) yönelik önerilerde mevcuttur. Elde ettiğimiz bilgilere göre söz konusu yasa tasarısı ile TİKA tarafından yapılan hibe ve yardımların resmi olarak engellenmeye çalışıldığı hedeflenmektedir. Bu durum AB üyeliği sonrası tavsiye edilen din ve vicdan hürriyetine ve AB Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesine, Bulgaristan’ın taraf olduğu AİHS ile uyuşmamaktadır.

8. ANAYASAL VE SOSYAL SORUNLAR

Bulgaristan’daki azınlıkların yaşadığı en temel sorunlardan biri de anayasal konulardır. Zira Bulgaristan anayasasında tam olarak bir azınlık tanımı bulunmamaktadır. Bunun aksine, AB ilerleme raporlarında azınlık kavramına değinilmiş ve bu konuda iyileştirmeler istenmiştir.

Bulgar Anayasasına göre, “*Bulgaristan, Ortodoks Kilisesi ile temsil edilen Doğu Ortodoksluğunu benimseyen, geleneksel bir dine mensuptur*”(Yıldız vd, 2012:84). Bu nedenle dini kurumlara ayrılan bütçeden en büyük pay, Ortodoks kurumlarına ayrılmış olup diğer dini cemaatler ihmal edilmiştir. Ayrılan bütçenin, 2.3 milyon levası Bulgaristan Ortodoks Kilisesine, 180.000 levası Müslüman Cemaatlere, 40.000 levası Ermeni Apostolik Kilisesine, 30.000 levası Yahudi Cemaatine, 40.000 levası da diğer dini gruplara tahsis edilmiştir (Yıldız vd., 2012:84). Bu rakamlar, azınlık hakları bağlamında Müslümanların ne denli ihmal edildiğini çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Nüfus oranlarına bakıldığında ise İslami kurumların en azından Ortodoks kurumlarına ayrılan bütçenin %50’si (ortalama olarak 1.2 milyon leva) kadar ek bir ödenek alması, hakkaniyet ilkeleri bağlamında geçerli bir durum olacaktır.

Anayasal anlamda Müslümanların karşılaştıkları diğer bir durum ise 2002 öncesi Türkiye’de olduğu gibi Müslüman kadınlara uygulanan başörtü yasağıdır. Bulgar Anayasası hükümlerine göre devletin resmî belgelerinde, başörtülü fotoğraflara izin verilmez. Yine Bulgar anayasası bağlamında dini cemaatlerin resmi olarak tanınması için, gerekli görülen makamlara başvurması ve onay alması gerekir (Dünya Bülteni, 2017).

Bulgaristan Anayasa’sının 36/2 fıkrasında “*Anadili Bulgarca olmayan vatandaşlar*” deyimini ile azınlık tanımı içine girilmiştir. Fakat bu tanımlama, azınlıkların kim olduğu ve ülkede hangi azınlıkların bulunduğunu ifade etmemektedir. AB metinlerde ise doğrudan Roman,

Türk ve Makedon etnik azınlıklarına atıf yapıldığı görülür. Nitekim bu tanımın yapılmamasının başlıca sebebi; dinsel azınlık tanımından yola çıkılarak yapılacak bir tanımlamada Pomakların ve Romanların da Türk azınlık gibi Müslüman olması, azınlıklıkları güçlü kılacağı korkusudur. Dinsel azınlık bağlamında yapıldığında ise, Romanların yarısından fazlasının kendi ana dillerini Türkçe kabul etmesinden dolayı, Türk azınlığın güçleneceğinden endişe duyulmasıdır. Öyle görülüyor ki, azınlıkların tek bir bütün olarak tanımlanmasından kaçınılmaktadır.

Sosyal anlamda karşılaşılan sorunlar ise, doğrudan azınlıklara yönelik, devlet yönetiminin ötekileştirici davranış şekline kaynaklanmaktadır. Ordu ve istihbarat gibi kategorilerde Türklere fırsat tanınmadığı ve bu kademelerde azınlığın yeterince temsil edilemediği görülür (Kader, 2010:171). Azınlıkların ülkede sahip oldukları nüfus yoğunluğuna göre, devlet dairelerinde yeterli düzeyde temsil edilmemesi, dışlamanın bir başka göstergesidir (Thaber, 2017). Yapılan araştırmalara göre, Bulgarların %57,9'u Pomakları, %55,9'u Romanları ve %51,8'i Türkleri, çalıştıkları fabrika, şirket veya kurumda çaycı veya temizlikçi olarak görmeyi kabullenmekte olduklarını ortaya koymaktadır (Atasoy vd. 2010:111).

Bulgaristan, tarihsel hafızayı canlı tutmak amacıyla da bazı uygulamalarda bulunmaktadır. Türk azınlığı demoralize etme ve Bulgar kimliğinin üstünlüğünü ispat etmeye yönelik olarak faaliyetler yürütmektedir. Öyle ki Kırcaali bölgesinde çok sayıda Türk'ün yaşamasına rağmen Kırcaali belediye binasının önünde bulunan tarihi saat kulesinden her saat başı, Bulgaristan'ın Osmanlı'dan ayrılışı anısına marş çalması, Türk azınlığın tepkisine neden olur. Türk vatandaşlar gerekli yerlere şikâyette bulunsa da sonuç almaları kolay olmamaktadır.

Sosyal alanda karşılaşılan ve 2010 yılından itibaren pratikte birçok kez uygulanan durum ise; *Müslümanlara yönelik şiddet olaylarıdır*. Dini sorunlar başlığında anlatılan Mayıs 2011'de Sofya'da Banya Başı Camisi saldırısı, 2014 yılında Cuma Camisine (Murad Hüdavendigâr Camisi) yapılan saldırılarının bir uzantısı olarak eylemler durmamış, günümüzde de zaman zaman buna benzer olaylara rastlanmaktadır. Nitekim 2016 yılında Sofya'da düzenlenen ve sonucunda şiddet olaylarına varan bir eylem yapılmıştır. Bu eylemde Bulgar milliyetçileri, *“Dedelerimiz görevini yerine getirmişti. Şimdi sıra bizde”* yazılı pankart açarak, *“Türklere Ölüm”* ve *“Bulgaristan Bulgarlarıdır, yabancılar dışarı”* şeklinde sloganlar atmışlardır (Bal-Türk, 2017). Bu tarz eylemler, azınlıklar başta olmak üzere ülkede yaşayan diğer yabancı uyruklu vatandaşların da sosyal alanda ötekileştirilmesine ve toplumdan ayrıştırılmasına neden olmaktadır.

9. SONUÇ

Netice itibariyle şunu söyleyebiliriz ki, Bulgaristan'ın, 2007 itibariyle AB üyesi olsa da ülkede yaşayan azınlıklara özellikle de Türk azınlığa ve Müslümanlara bakış açısını değiştiremediği ve AB normları çerçevesinde azınlık hakları ile ilgili sorumluluklarını yerine getirmede arzu edilen adımları atamadığı görülmektedir. Nitekim milliyetçi bir tutumla Türklerin ötekileştirilmesi, ekonomik anlamda AB tarafından verilen yardımların etnik kökenler bağlamında adaletsiz bir şekilde değerlendirilmesi, Müslümanlara yönelik ırkçı eylemlere karşı göz yumulup bu eylemleri gerçekleştiren şahısların Bulgaristan adalet sistemi içerisinde hak ettiği cezayı almaması, azınlık eğitim sisteminde Türkçe derslerin ders saatleri dışına alınarak dilekçe şartına bağlanıp bu derslerin verilmesinin önlenmeye çalışılması, Türk ve Müslümanların devlet kademelerinde ilerlemesine müsaade edilmemesi ve askeri ve güvenlik teşkilatlarında görev yapmalarının engellenmesine devam edildiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca Bulgaristan'ın Osmanlı medeniyetinden kalma mimari yapıların restorasyonuna karşı gerekli ilgiyi göstermediği, milliyetçi tutumunu ders kitaplarına da yansıtarak Osmanlı'yı kötü, vahşi ve barbar olarak nitelendirmeye göz yumduğu, demografik çarpıtmalarla ülkedeki Müslümanların sayısını düşük göstermeye çalıştığı, azınlıkların bütünleşmesinin önüne geçilerek ayrıştırma faaliyetleri yürüttüğü, kendini Türk hissedен Pomak ve Romanları ciddiye almadığı, AB normlarını hiçe sayarak azınlıklara uyguladığı sosyolojik, ekonomik, siyasi ve psikolojik baskılara devam ettiği ve bu durumun Bulgaristan içindeki ırkçı unsurlara hareket alanı açıp milliyetçiliğin tetiklenmesine yardımcı olduğu tespitlerimiz arasındadır.

KAYNAKÇA

- ACAROĞLU, M. Türker, (2007), **Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar**, I-II, (IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık) İstanbul.
- AKBULUT, Olgun, (2006), **Uluslararası Hukukta Azınlık Haklarının Gelişimi ve Ortaya Çıkardığı Hukuki Sorunlar**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi - İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul.
- AKTAŞ, Derya, (2015). **Bulgaristan Raporu**, (Türk Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık), Ankara, s.35.
- ASLAN, Halil Kürşat, "*Aşırı Sağın Yükselişi: Resme Küresel Perspektiften Bakmak*", **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, S. 53, Ankara, s.47.
- ATASOY, Emin – Mustafa Ertürk, (2010). "*Etnocoğrafya Perspektifinden Bulgaristan Romanları*", **Doğu Coğrafya Dergisi**- 24, Erzurum, s.111.

- BÖRKLÜ, Meşkure Yılmaz, (2006), “*Tarihsel Seyri İçinde Bulgaristan Türklerinin Durumu ve Türkiye'nin Bölge Türklerine Yönelik Politikaları*”. **Bilig**, S. 10, Ankara
- BIÇAKLI, Hüseyin Avni, (2016), **Türkiye–Bulgaristan İlişkileri (1878-2008)**, I. Baskı, (İmge Kitabevi), Ankara.
- ÇELİK, Mehmet Emre. (2016). “*Bulgaristan'daki Türkçe Öğretmenlerinin Türkçenin Eğitimi-Öğretimine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi*”, **On Dokuz Mayıs Üni. Eğt. Fak. Dergisi**, Samsun, s.69.
- ÇELİK Mehmet E. ve Muammer NURLU, Bulgaristan'da Demokrasi Döneminde Türkçe Öğretimi Meselesi, **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 64, Ankara, 4431-4438.
- ÇEVİK, Zeki, (2015), “*Balkan Savaşlarında Bulgaristan Yönetiminin Türk Nüfusa Yönelik Politikaları*”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 64, Ankara, s. 3834.
- ÇOLAKOĞLU, Bayram, (2015), “*Bulgaristan'da Türkçe Eğitim Serencamı*”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 64, Ankara, s. 4443.
- ÇİFTÇİ, S. E. “*Balkanlar'da Ekonomik Krizin Gölgesinde Yükselen Radikal Sağ Partiler: Altın Şafak ve Ataka*”, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 4(2), s. 97-120.
- DÖNER, Berken. (2015). “*Bulutları Beklerken ve Güz Sancısında Kimlik Temsili*”, **Folklor/Edebiyat**, C. 21, S. 84, s. 183.
- GÖKBEL, Ahmet, (2000). **Kıpçak Türkleri**, İstanbul, (Ötüken Neşriyat).
- , (2002). “*Kıpçaklarda Sosyo-Kültürel ve Dini Yapı*”, **Türkler Ansiklopedisi**, (Türkiye Yayınları), C.2, Ankara, s.184.
- KADER, Özlem, (2015), “*Asimilasyon, Göç ve Demokratik Dönem Azınlık Sorunları Bağlamında Bulgaristan Türkleri*”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 64, s.4428.
- KARATAY, Osman, (2010), “*Türk Bulgar Devletinin İlk Asrı: Balkanlarda Tutunma ve Pekişme (681-803)*”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies**, X/2. İzmir
- KARAKUŞ, Aykut, (2018). **Avrupa Birliği ve Azınlık Haklarının İncelenmesi: Bulgaristan Örneği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) – Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- KARPAT, K.H. (2007), “*Dobruca*”, **İslam Ansiklopedisi**, (DİA), C.9, İstanbul, s.483.
- KORKMAZ, Nuri, (2017), “*Balkanlar, Bulgaristan'daki 26 Mart 2017 Parlamento Seçimleri ve Bulgaristan Türkleri Açısından Önemi*”, **Ankasam**, Ankara, s.2.
- KÖSE, Osman, (2006), “*Bulgaristan Emareti ve Türkler*”, **International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 1/2 Fall. Üsküp-Ankara
- MEMİŞOĞLU, Hüseyin, (1995). *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, S. A.28, (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları), Ankara, s. 145.
- , (1995), “*Bulgaristan'da Cemaati İslamiye ve Vakıf Kurumları*”, **Vakıflar Dergisi**, S. 25.
- İBRAİMİ, Ebrar, (2012). **Yunanistan, Bulgaristan ve Makedonya'daki Azınlıkların Hukuki Durumu**, (Basılmamış Doktora Tezi - Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara.

- İNALCIK, Halil, (1992). **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, (Eren Yayıncılık), İstanbul.
- , (2016). “Türkler ve Balkanlar”, **Balkanlarda İslam Miadı Dolmayan Umut**. C. 2. Ankara, s.15.
- ÖNAL, Buket, (2015), “*Türkiye Bulgaristan ilişkileri*”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 64, Ankara, .4509.s
- ÖZDAL, Barış – Kutay Karaca, (2015), **Diplomasi Tarihi Ders Notları 1**, (Dora Yayıncılık), Bursa.
- ÖZLEM, Kader, (2009). “*Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri*”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, S. 14, s.96.
- , (2010), **Soğuk Savaş Sonrası Dönem Türk-Bulgar İlişkilerinde Türk Azınlığın Durumu**. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi - Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Bursa.
- , (2010). “*Bulgaristan’daki Başmüftülük Krizine Stratejik Yaklaşım*”. **Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi**, 2(7). Kars
- , (2015). “*Asimilasyon, Göç ve Demokratik Dönem Azınlık Sorunları Bağlamında Bulgaristan Türkleri*”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 64, Ankara, s.4424.
- , (2015). “*Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (2002-2015)*”. **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, 4(2) Yer
- ŞİMDİ, Halil. (2013). “*AB Üyeliği Eski Doğu Blok’u Ülkelerinin Dış Ticaret Yapılarını Nasıl Dönüştürdü? Bulgaristan Örneği*”, **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, Yıl:1, C. 1, S. 3, s.29
- YILDIZ, Ahmet, Bilgin, Murat vd. (2012). **Karşılaştırmalı Anayasa Çalışmaları**, (TBMM Araştırma Merkezi Yayınları), Ankara, s.84.

Gazete ve WEB kaynakları

<https://www.dunyabulteni.net/balkanlar/bulgaristanda-ortu-yasagi-karmasasi-h144311.html>, Erişim tarihi: 06.08.2017

http://www.thaber.bg/?pid=3&id_news=2493, Erişim Tarihi: 24.05.2017

<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>, Erişim Tarihi: 02.06.2018

<https://www.imf.org/external/about.htm>, Erişim Tarihi: 21.05.2017

<http://www.balturk.org.tr/aihm-bulgaristani-mahkum-etti>, Erişim Tarihi: 20.05.2017

<http://www.hurriyet.com.tr/bulgaristanda-turklerin-sikintili-secimi-40407528>, Erişim Tarihi: 15.05.2017

<http://www.ensonhaber.com/tskdan-dusurulen-rus-ucagi-aciklamasi-2015-11-24.html>, Erişim Tarihi: 19.04.2017

<http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/bulgaristan-turkleri-neden-bolundu>, Erişim Tarihi: 18.03.2017

<http://www.milliyet.com.tr/bulgaristan-da-rus-ucagi-krizi-gundem-2170345/>, Erişim Tarihi: 18.03.2017

http://www.thaber.bg/?pid=3&id_news=2493, Erişim Tarihi: 25.05.2017

https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=6579, Erişim Tarihi: 22.06.2017

<http://www.edirne.bel.tr/edirne-belediyesi-nden-sozde-ermeni-soykirimini-kabul-eden-haskovo-belediyesine-tepki/8997/>, Erişim Tarihi: 21.02.2016

http://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=14315, Erişim Tarihi: 03.05.2017

<http://www.vahdet.info.tr/isdunya/dosya3/0814.html>, Erişim Tarihi: 15.04.2017

<http://www.vahdet.info.tr/isdunya/dosya3/0814.html>, Erişim Tarihi: 15.04.2017

<http://www.arda-tuna.com/2016/07/23/bulgaristanda-bulgar-etnik-milliyetligi-yapan-bir-cephe-bulgaristanda-dini-kitaplar-ve-dini-ibadetler-bulgarca-olsun/>, Erişim Tarihi:25.05.2017

<http://www.nsi.bg/en>, Erişim Tarihi: 25.01.2019

<https://tr.sputniknews.com/turkiye/201703231027765225-bulgaristana-secmen-akini/>, Erişim Tarihi: 25.01.2019

<https://www.ntv.com.tr/dunya/bulgaristandadiniozgurlukleredarbe,9VZJEYiVBUqykg1vxp6AGA>, Erişim Tarihi: 04.06.2017

<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/sancili-secim-kazanan-belli-oldu-40407852>, Erişim Tarihi: 25.01.2019

<https://sptnkne.ws/dPXJ>, Erişim Tarihi: 25.01.2019

<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/bulgaristan-ile-atase-krizi-40058725>, Erişim Tarihi: 25.01.2019

MAKALE / ARTICLE:

TÜRKİYE’NİN AFGANİSTAN’A DIŞ YARDIMLARI*

TURKEY’S FOREIGN AIDS TO AFGHANISTAN

Shabnam NAWABI**

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye’nin Afganistan’a dış yardımlarını içermektedir. Ayrıca, Türkiye’nin Afganistan’a yapılan milyonlarca dolarlık kalkınma yardımları, insani yardımlar, askeri geliştirme programları, imar ve inşaat programları incelenmektedir. Türkiye Afganistan’a, yeniden yapılandırma yardımları, eğitimi daha çok geliştirme amaçlı okul inşası, tıbbi yardımlarda bulunmuştur. Türkiye’nin dış yardımları en çok Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) vasıtasıyla yapılmıştır. TİKA Afganistan’da, kalkınma yardımları, insani ve maddi yardımlarda bulunmuştur. Özellikle, Türkiye sosyal altyapının geliştirilmesi konusunda yoğunlaşmakta olup Afganistan’ın birçok vilayetinde yardımlarını yürütülmektedir. Ayrıca Türkiye Afgan halkını, doğal afetler, hastalıklar, güvenlik sorunları, kadın hakları ve eğitimi, temiz su temini ve yeniden yapılandırma gibi konularda yardım etmektedir. Afganistan, Türkiye’den yardım alan ülkeler arasında 10. sırada yer almıştır. Ayrıca Türkiye’nin Afganistan’daki NATO Misyonu (ISAF) Komiserliğini üstlenmesi gibi yardımlarda bulunmuştur. 2001’de NATO’nun Afganistan’a girmesiyle birlikte, Türkiye de muharip olmayan askeri birlik göndermiştir. TİKA ve Türkiye’nin dış yardımlar politikası, Türkiye’nin yumuşak gücünü daha çok artırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Afganistan, Dış Yardımlar

* Bu çalışma yazarın Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında, Dr.Öğr. Üyesi Erman Akıllı danışmanlığında yürütülmekte olan “11 Eylül’den sonra Türkiye ve Almanya’nın Afganistan’a Dış Yardımları” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, E-posta: shabnamnawabi2@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5873-8062.

ABSTRACT

This study, discusses Turkey's foreign aids to Afghanistan. In addition, Turkey's humanitarian aids, military development programs, construction programs and development assistances to Afghanistan is a depth focus of this study as well. Turkish-Afghan relations are based on former friendship. Turkey's aids to Afghanistan are: Reconstructing aids, schools' construction in order to develop education, medical assistances. Turkey Cooperation and Coordination Agency (TİKA) provides most of Turkey' foregn aids. Further, TİKA has provided development assistances, humanitarian and financial aids to Afghanistan. Especially focuses on Afghanistan's infrastructure development. Turkey's assistance programs has been widen to many provinces of Afghanistan. Moreover, Turkey helps Afghan people widely regard the natural disasters, diseases, security issues, women education, reconstruction of the country and clean water supply. Afghanistan, ranked 10th among countries receive assistances from Turkey. In this consequence, Turkey's soft power comprehensibly has been developed by foreign aids policy. Furthermore, Turkey assumed to be commissioner in NATO's Afghanistan (ISAF) mission as well. In this context, while NATO entered to Afghanistan in 2001, Turkey has sent soldiers to Afghanistan, in order to support NATO's mission.

Key words: Turkey, Afghanistan, Foreign Aids

1. GİRİŞ

Soğuk Savaş döneminde yardım alan bir ülke konumunda olan Türkiye, Turgut Özal'ın proaktif dış politikası ile yardım eden ülke konumuna gelmiştir. 1991 yılında SSCB'nin sahnenen silinmesi ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile Türkiye dış politikasının yeniden icra edilmesi ile ilgili pek çok konuda değişim ihtiyacı duyulmuştur. Son yıllarda Türkiye'nin dış politika değişimlerinde en önemli cepheyi, ekonomik kalkınma yardımlarının oluşturduğu görülmektedir. Türkiye'nin dış yardımları, en çok Türk İşbirliği Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) tarafından gerçekleştirilmektedir. TİKA zamanla işlevsel bir örgüt haline gelerek finansal büyüklüğünü ve coğrafi kapsamını giderek artırmıştır. Türkiye'nin dış yardımları paralelinde yumuşak güç politikası da güçlenmiştir. Türkiye yumuşak güç politikası ile birlikte dış yardımlarını komşu ülkelere, Ortadoğu ülkelerine, Asya ve Balkan ülkelerine ve en çok Afganistan'a gerçekleştirmektedir. Böylece TİKA, Afganistan'da kalkınma yardımları, yeniden yapılandırma yardımları, insani ve maddi yardımlarında bulunmuştur. Aynı zamanda Türkiye, Afganistan'ın ekonomisini canlandırma, sağlık, eğitim, su ve su hijyeni alanlarında da temel altyapılar inşa etme konusunda yoğunlaşmıştır. Bununla

birlikte 2001’de, NATO’nun Afganistan’a girmesiyle birlikte, Türkiye de muharip olmayan askeri birlik göndermiştir.

2. TÜRKİYE’NİN AFGANİSTAN’A DIŞ YARDIMLARI

1992’de Balkanlar’da ve eski Sovyet topraklarında bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkelerle, Ankara’nın dış politika gereklilikleri dahilinde gerçekleştirilecek pek çok işbirliği ve ortak faaliyet programları kapsamında koordine edici bir örgütlenme ihtiyacına binaen TİKA kurulmuştur. Türkiye’nin dış ekonomik yardımları, iki ana başlık üzerinde ele alınmaktadır. İlk olarak Türkiye ve diğer partnerler arasındaki işbirliğinin geliştirilmesini amaçlanarak ve ağırlıklı olarak alıcı ülkenin sürdürülebilir kalkınmasının desteklenmesine yönelik uygulamalar TİKA tarafından icra edilmiştir. İkinci olarak da acil insani yardımlar yer almaktadır ki Afet ve Acil Durum Yöntemi Başkanlığı (AFAD) başta olmak üzere Kızılay, Yurt Dışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı (YTB) ve Diyanet İşleri Bakanlığı gibi kamu kurumları tarafından pek çok yardım faaliyetleri gerçekleştirilmektedir (Aslan, 2016: 88-89). Türkiye’nin dış yardımları; Ortadoğu ülkelerine, Asya ve Balkan ülkelerine, Latin Amerika ülkelerine (Karayıp bölgesi, Küba, Meksika, Brezilya, Belize, Gautemala, Honduras) Afrika ülkelerine ve Afganistan'a gerçekleştirilmektedir (Akıllı, 2016, s.326).

11 Eylül olaylarından sonra, ABD’nin Afganistan’a müdahalesi ile birlikte Afganistan, dünya genelinde dış yardımlar konusunda bir odak nokta haline gelmiştir. Türkiye ve Afganistan arasındaki ilişkiler 2001’den sonra başlamamış, daha eski tarihlere uzanması sebebiyle kültürel, siyasi ve dini bağlardan dolayı her zaman sıcak kalmıştır. 1919’da bağımsızlığını kazanan Afganistan, aynı zamanda Osmanlı’nın Kurtuluş Savaşı mücadelesi döneminde de Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirmiştir. 1921’de Moskova’da Türkiye-Afganistan İttifak Anlaşması ile iki ülke arasında ilk kez bir anlaşma sağlanırken, 1928’de Ankara’da Türk-Afgan Ebedi Dostluk Anlaşması imzalanmıştır. Ebedi Dostluk Anlaşması ile kurulan güçlü bağ ile birlikte ilişkiler “teknik yardım ve iş birliği” karakteri de taşımaya başlamıştır (Doğan, 2016, s. 379-390).

1979’dan beri devam eden savaşlar ve iç karışıklıklar nedeniyle çoğu ülkenin altyapıları tahrip edilmiştir. Ancak bu sürecin atlatması, uluslararası toplumun desteği ile mümkün görülmüştür. Uluslararası toplumun odaklandığı meseleler arasında Afganistan’daki iç çatışmalar, siyasi otorite ve istikrarsızlığına bir çözüm getirmek de yer almaktadır. Böylelikle Türkiye’nin Afganistan’a 1990’lı yıllardaki yaklaşımı sınırlı olmaktan çıkmış, 1978 de Saur

Devrimi ve ardından 1979-1989 Sovyet Birliği'nin işgali neticesinde Türkiye'nin Afganistan ile olan ilişkileri daha sağlam bir temele oturmuştur. 2006 yılında TİKA, Afganistan, Mezar-i Şerif ve Kabil şehirlerinin yeniden yapılandırması için 100 milyon ABD doları tutarında yardımda bulunmuştur (TKA Faaliyet Raporu, 2007: 57-58).Türkiye, Afganistan'a yardımlarının geniş programlarla süreceğini belirlemiştir. Toplamda 8,74 milyon ABD dolar tutarında yapılan yardım; doğal afetler, hastalıklar, savaş, iç savaşlar, güvenlik sorunları gibi konular için tahsis edilmiştir (TKA Faaliyet Raporu, 2007: 60). Türkiye'nin 2005'te Afganistan'a yapmış olduğu kalkınma yardımlarındaki artış kapsamında, barış yapılandırma operasyonları için 32,22 milyon ABD dolarlık bir katkı sağlaması söz konusu olmuştur. Zira Türkiye 2005'te NATO'nun Afganistan'daki misyonu olan ISAF'ın komutanlığını üstlenmiştir (Yıldız, 2013, s. 196). Bu miktarın artırılma nedeni de yine barış yapılandırma yardımlarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Afganistan'da yeniden imar çalışmalarının başlaması da bu yardımlar kapsamında gerçekleşmektedir. Aynı yılda Türkiye 11 okul, 3 hastane, 2 klinik ve 3 hastane inşaatı ile 5 vilayette 29 su kuyusu, köprü inşaatı, ilaç yardımı, sağlık taraması, aşı kampanyaları gibi pek çok çalışmalarda da bulunmuştur. 2007 yılına gelindiğinde Afganistan; Nijerya ve Irak'tan sonra en çok kalkınma yardımı alan 3. ülke olmuştur. Ayrıca aynı dönemde Türkiye'deki Afgan sığınmacı sayısı da yaklaşık olarak ikiye katlanmış ve 6.614'e ulaşmıştır. Afganistan, Türkiye'den en yüksek kalkınma yardımları alan ülke konumuna ulaşmış ve bu miktar 141,96 milyon ABD dolar olmuştur (Doğan, 2016: 388). 2009 yılında yaşanan küresel krizden dolayı Türkiye'nin genel kalkınma yardımlarında bir azalma olmuş ve bu durum Afganistan'a da yansımıştır. 2010 yılında Irak ve İran'dan sonra Türkiye'ye gelen en çok sığınmacı Afganistan'dan olmuştur (Doğan, 2016, s.390-396).

Türkiye'nin çatışan taraflar arasında arabuluculuk yapması, tarihi miraslar ve geniş jeopolitik hedeflerinin bir gereği olarak açıklanabilmektedir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni tanıyan Afganistan, SSCB sonrasında 1921'de Türkiye ile Dostluk Anlaşması'nı imzalayan ikinci bir ülke olmuştur. Türk siyasetçiler tarafından Afganistan'daki karmaşalar ve siyasi anlaşmazlıklardan dolayı her zaman endişe duyulmuştur. Yakın tarihe bakıldığında; 2015 yılında Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan: "Afganistan'ın sorunları bizim sorunumuz, başarıları bizim başarıımızdır" şeklinde bir açıklamada bulunmuştur (Uslu, 2015, s.1). Türkiye, Afganistan'da istikrarın sağlaması adına çaba gösterilmesinin yeni olmadığını, geçmişten itibaren tarihi sorumluluk duygusunun var olduğundan söz etmiştir. Afganistan'da yıllardan beri devam eden savaşın çözümünde, tarihsel bir misyon gereği olarak Türkiye'nin arabuluculuk rolünü üstlenmesi ve Sovyetler Birliği'nin sahneden silinmesinin ardından,

Türkiye'nin bölgede ittifak kurma hedefleri yakından ve çok açık bir şekilde görülmektedir. Türkiye'nin Afganistan'daki NATO misyonu ISAF'ın komutanlığını üstlenmesi, bölgede Türkiye'nin Katar ve Rusya'yla olan ilişkilerinin geliştirilmesine olanak sağlamış ve artan bir ittifakının güçlendirilmesine de yardımcı olmuştur (Ramani, 2018, s.1).

3. Türkiye ve Afganistan arasında Askeri ve Eğitim İşbirliği

Türkiye ve Afganistan'ın askeri işbirliği ilişkileri 1930'lara dayanmaktadır. İlk kez Kabil'de kurulan "İhtiyati Zabitan Mektebi'ne" Türkiye'den askeri eğitim için öğretmenler görevlendirilmiştir. Aynı şekilde 15 kişilik Afgan zabitan gurubu da eğitim görmek için Türkiye'ye gönderilmiştir. Kazım Paşa, Afganistan'ın askeri durumunu gözlemlemek için Afganistan'a gitmiş ve Afgan askeri teşkilatının ıslahı için bir heyet görevlendirmiştir. Her yıl 50 Afgan subayı Türkiye'de kurs ve staj görmek üzere Türk ordusuna kabul edilmiştir (Korkmaz, 2002, s.164-165). Türk-Afgan ilişkileri, son yıllarda her yönden özellikle 11 Eylül 2001'de yaşanan olaylardan sonra daha çok hızlandırılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti son yıllarda Afganistan'a çok önemli yardımlar yapmıştır. 2003 yılında Türkiye ve Afganistan arasında askeri alanda "Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği" Anlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın amacı, taraflar arasında askeri eğitim alanlarında ilişkiler kurmak ve iş birliği yapmaktır. Bu anlaşma; tarafların silahlı kuvvetlerine mensup askeri eğitim kurumlarında, askeri birliklerinde, askeri tesislerinde görev yapan, daha ileri alanlarda eğitim ve iş birliğinin gerçekleştirmesine katılan askeri personel ile bakmakla yükümlü oldukları yakınlarını kapsamaktadır. Eğitim programında Askeri Yüksek Okullar (Askeri Tıp Akademisi, Harp Akademileri) eğitimi, Kuvvetlere Bağlı Okullar (Harp Okulu, Sağlık Okulları, Askeri Lise) gibi eğitimler yer almaktadır. Ayrıca eğitim programında kısa kurslar, karargâh, birlik ve kurumlarda görev başı eğitimi ve askeri ziyaretler bulunmakta, eğitimlerin geliştirilmesi alanında karşılıklı bilgi alışverişi, tatbikatlarda gözlemci gönderilmesi gibi mevzuları da içermektedir (Korkmaz, 2002, s.209-211).

4. Türkiye ve Afganistan Arasındaki Ticari ve Ekonomik İlişkiler

Türkiye ve Afganistan arasındaki ekonomik ilişkilerin geçmişi de Amanullah Han dönemine dayanmaktadır. Ancak Türkiye Cumhuriyeti yeni kurulan bir devlet olduğundan bu dönemde Afganistan'a ekonomik yardımları kısıtlı kalmıştır. Ekonomik ilişkiler bazen iyi bir şekilde ilerlerken bazen da sekteye uğramıştır (Korkmaz, 2002, s.222). Türkiye'nin ekonomisi 20. yy'da hızlı bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Bu bağlamda, Türkiye dış politikasında dış yardımlarını daha çok dikkate almıştır. Türkiye, Afganistan ile birlikte birçok ihtiyaç sahibi

ülkeye pek çok yardım programları başlatmıştır. 21. yy'da Afganistan Savaşı başladığında, ülkenin ekonomisi oldukça kötü bir duruma gelmiştir. Bu dönemde Türkiye, Afganistan'a yardım eden ülkeler arasında yer almıştır. 2004'te Türkiye ve Afganistan arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. İki taraf arasında ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için 2005 yılının sonunda 100 milyon ABD dolar, beş yıl içerisinde 250 milyon ABD dolar seviyesine ulaşmak amacıyla mümkün olan her türlü çabanın sarf edilmesine karar verilmiştir (Türk-Afgan İlişkileri, Genal Kurmay, 2009, s.182). Gümrükler, bankacılık, ulaştırma imkanları ve ticari ilişkilerin daha da geliştirilebilmesi alanında önemli kararlar alınmıştır. İki ülkenin ticari alanlarında herhangi bir pratik sorunla karşılaşıldığında sorunun devletler tarafından çözülmesi öngörülmüştür. Taraflar, ikili ticaretin ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi konularını vurgulamışlardır. Türk-Afgan hükümetleri iki ülke arasında gerçekleştirilecek ticaret, yatırım ve turizm fuarları ile düzenlenecek olan sergilere iş çevrelerinin karşılıklı katılımı önemli olmuştur. Ülkeler arasında ortak girişimlerin yanı sıra karşılıklı yatırımlarda iş birliğini sağlamak ve yatırımcıları teşvik etmek de söz konusu olmuştur. Çifte vergilendirmenin önlenmesi, ülkelerde yürürlükte bulunan kanunlar uyarınca ikili işbirliğinin geliştirilmesi dikkate alınmıştır. Afganistan hükümeti, Türkiye'de gümrükler alanında 2003'te Gümrük Müsteşarlığı tarafından verilen eğitim faaliyetlerinden memnuniyetini dile getirip bu eğitimin Türkiye tarafından devam etmesi için talepte bulunmuştur. İki ülkenin ticari ilişkilerini geliştirmesinde bankacılık, haberleşme telefon, faks, standardizasyon Türk Standartları Enstitüsü (TSK) ile özel sektör kuruluşları arasındaki işbirliği, serbest ticaret bölgelerinin kurulması ve ihracatı geliştirme konusunda işbirliği gibi hizmetlerin düzgün işleyişi önemli görülmüştür (Türk-Afgan İlişkileri, Genal Kurmay, 2009, s.182-185). Taraflar, ikili ekonomik ve ticari ilişkilerin güçlendirilmesinde ortak girişimlerin ve yatırımların önemini kabul edip, Afganistan'a sunulan yatırım olanaklarını gözden geçirmişlerdir. Her iki ülkenin iş çerçeveleri arasında ortak yatırımlar konusu şöyledir: Gıda ve tarım ürünleri, otomotiv, çimento sanayi, inşaat malzemeleri, mobilya, kıymetli taşlar, deri ve dericilik, petrol ve doğal gaz işletilmesi, Afgan mermer ve granitinin çıkarılması, işlenmesi ve pazarlaması, kağıt sanayi, elektrik makineleri tekstil ve maden kaynakları. Aynı zamanda küçük ve orta büyüklükte işletmeler (KOBİ) ile işbirliğinin, iki ülkenin ticaret, yatırım ve ilgili diğer faaliyetlerin daha da artırılmasında önemli rol oynadığının altı çizilmektedir.

5. Türkiye'nin Afganistan'a Olan Sağlık Alanındaki Yardımları

Afganistan, kendini geliştirmek için bağımsızlık yıllarından itibaren Türkiye'yi örnek almış ve Türkiye de bu ülkeye yardımlarını sürdürmüştür. Sağlık alanında Türkiye'den

Afganistan'a tıp ekipleri, her branştan hekim Amanullah Han döneminde gönderilmiştir. Ayrıca, Türkiye tarafından tam teşekküllü hastaneler, kimya laboratuvarları, bakteriyoloji kurumları, tıp okulları ve tıp fakülteleri kurulmuştur. Afganistan tıp fakültesi kütüphanesindeki kitapların çoğu, Türkler tarafından Dari'ye tercüme edilmiştir. 1923 yılında tıp ve askeri eğitim alanlarında tesisler kurulmuştur. Böylece, iki ülkenin ilişkileri güçlendirilmiştir (Korkmaz, 2002, s.217-219). Türkiye ve Afganistan'ın sağlık alanındaki ilişkileri 21'nci yüzyılın başlarından itibaren hızlanmıştır. Türkiye ve Afganistan arasında 20 Nisan 2005 tarihinde Sağlık Alanında İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma; karşılıklı sağlık personeli değişimi ve eğitimi, ücretsiz hasta tedavisi (her yıl 100 hasta), ortak bilimsel faaliyetlerin düzenlenmesi, tıbbi malzeme ve ilaç yardımı, Afgan sağlık sisteminin yeniden yapılandırmasına yönelik teknik ve danışmanlık hizmetinin sağlanması, Afgan sağlık personelinin kısa süreli eğitim programlarıyla yetiştirilmesi (Türkiye'de ve Afganistan'da) mevzularını içermektedir. Taraflar ilaç ve tıbbi cihaz ürünlerinin karşılıklı tanıtımını amaçlayan çeşitli bilimsel faaliyetlerin organizasyonunu teşvik edeceklerini vaat etmiştir. İşbirliğinin uygulama alanlarının taraflarca hazırlanacağı ve uygulanacağı belirtilmiştir. Türkiye Sağlık Bakanı Prof. Dr. Recep Akdağ, Afganistan'ın Türkiye için çok özel bir ülke olduğunu, Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı döneminde Afgan halkının yaptığı yardımları asla unutmayacağı ve bugün Afganistan'ın yeniden imarı için her türlü desteği vermeye hazır olduklarını, Afganistan'ın barış, refah ve güvenlik içinde olmasını istediğini dile getirmiştir. Ayrıca Akdağ, Afganistan'da sağlık sisteminin kurulması, çocuk ve kadın sağlığı, kırsal ve küçük kasabalarda sağlık hizmetleri faaliyetleri vs. gibi mevzulara öncelik verilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Türkiye'nin Sağlık Alanında İşbirliği, Bakanlık, 2008, s.25-30).

Türkiye, Afgan sağlık personeline Türkiye'de mesleki eğitim verilmesini sağlamış ve Türkiye, Afganistan'a sağlık alanında daha da çok katkılarda bulunacağı konusunda söz vermiştir (TRT Haber, 2014). Akdağ, Türkiye'nin Afganistan'a sağlık alanındaki yardımları sadece ikili düzeyde değil, uluslararası kuruluşlar nezdinde de Afganistan'a yönelik çalışmalar yapmakta olduğunu, Dünya Sağlık Örgütü ve İslam Konferansı nezdinde de Afganistan'ın desteklemesinin gerekliliğini dile getirmiştir (Türkiye Sağlık Bakanlığı, 2016). Temmuz 2005'te Akdağ ve Afganistan Sağlık Bakanı Muhammed Emin Fatimi başkanlığında heyetler arası bir görüşme yapılmıştır. Bu görüşmede Fatimi, Afganistan nüfusunun çoğunlukla kırsal kesimlerde yaşamakta olduğunu, memlekette 30 yıldır devam eden iç savaşlardan ve dış müdahalelerden dolayı 5 milyon Afgan halkının Pakistan'da mülteci durumuna düşmüş olduğundan söz etmiştir. Afganistan'da geçici hükümet başkanı Hamid

Karzai döneminde, Pakistan'daki mülteciler evlerine geri dönmüşlerdir (Türkiye'nin Sağlık Alanında İşbirliği, Bakanlık, 2008, s.30-33).

Mültecilerin geri dönüşü, Kabil'in nüfusunu 500 bin iken 4 milyona çıkarmış, kentlerin çok kalabalıklaşması gibi bir takım sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Bu sorunların başında yoksulluk, işsizlik, hastalıklar ve ruhsal sorunlar gelmekte ve bu durumun ülkede şiddet, madde bağılılığı gibi problemlere sebep olduğu ifade edilmektedir. Sorunların çözülmesi amaçlı Dünya Bankası, USAID, Japonya ve Almanya'nın başlatmış olduğu, Köylerin Yeniden Yapılandırılması, Köylere Dönüş ve Uyumlaştırma Programının 35 köyden 8 tanesini kapsadığı ifade edilmiştir. Fatimi, Afganistan'da hastane ve sağlık tesislerinin eski olduğunu, hastaların ve çeşitli hastalıkların tedavisi konusunda yetersiz olduğunu söyleyip yeni hastanelerin yapılmasını ve sağlık politikalarında iki paket program oluşturulması gerektiğini dile getirmiştir. Prof. Dr. Recep Akdağ, Türkiye'nin tüm bu konulardaki işbirliğini kısa bir zaman zarfında gerçekleştirilebileceğini ve kısa süreli kurslar vasıtasıyla sağlık personeli, hemşire ve ebelerin eğitim görebilmelerine zemin oluşturacağını belirtmiştir. Ayrıca Akdağ, tehlikeli hastalıkların (sıtma ve tüberküloz gibi) tedavisi konusunda da destek vereceğini söylemiştir. Türkiye, uluslararası arenada da Afganistan'ı desteklemiştir. Mayıs 2005 tarihinde Cenevre'de yapılan Dünya Sağlık Asamblesi vesilesiyle DSÖ Çocuk Felci Mücadelesi Özel Temsilcisi Dr. David Heyman ile bir görüşme yapılmıştır. Dr. David Heyman Afganistan'da çocuk felci ile ilgili çalışmaları destekleyeceğini açıklamıştır. Bu görüşmede Akdağ, çocuk felci ile mücadele konusunda Afganistan'ın Türkiye'ye ihtiyaç duyduğunu ve Türkiye'de gerekli çalışmaların başlatılacağını, teknik, danışmanlık, personel desteğine hazır olduğunu dile getirmiştir. Bunun yanı sıra Akdağ, Afganistan'daki çocuk felcine karşı mücadele konusundan İslam Konferansı Örgütü'nde de (İKÖ) söz etmiştir (Türkiye'nin Sağlık Alanında İşbirliği, Bakanlık, 2008, s.34-37).

Afganistan'da, hastane ve kliniklerin yetersizliği ve her 7.00 kişiye 1 doktor düşen ülkede çoğu insan doktor müdahalesinden yoksun olup, nüfusun önemli bir kısmı erken tedaviden mahrumdur. Türkiye, Afganistan sağlık sektörü problemlerinin bir kısmına çözüm getirebilmek amacıyla "hastane onarım altyapı" çalışmaları yürütmüş ve hastane işletmeciliği alanında sahip olduğu tecrübesini, Afgan sağlık personeline aktarıp tecrübeli personel yetiştirilmesi için yardım etmiştir. Türkiye, 2007 yılında "Afganistan'da görülen nitelikli sağlık personeli sıkıntısının giderilmesine katkıda bulunmak" adına gerçekleştirilen proje sağlık personelinin eğitimi için yapılmıştır. Bu kapsamda 154 doktor, hemşire, teknisyen ve laborant dahil olup Afgan sağlık uzman personeli Türkiye Sağlık Bakanlığı ve Ankara

hastanelerinde çeşitli konularda eğitim görmüşlerdir (TİKA Faaliyet Raporu, 2007, s.58).Kabil Karabağ ilçesinde 6 sağlık merkezi 20 yataklı bir hastane ve bir veteriner kliniği bulunmaktadır. Sağlık tesislerinde basit tedavi hizmetleri verildiğinden dolayı sorunlar yaşanmaktadır. Böylece TİKA, ilçede bulunan hastanelere tıbbi cihazlar, ekipman ve malzemeler temin etmiştir. Aynı zamanda Kabil Bagrami ilçesindeki 2 hastaneye tıbbi cihaz ve malzeme yardımında bulunulmuştur. Ayrıca Türk Kızılay'ı tarafından Afgan sağlık personeline eğitim programları düzenlenmekte olup daha kaliteli hizmet sunabilmeleri konusunda destek sağlanmıştır. Afgan sağlık personelinin eğitim seviyelerini daha çok artırmak için Kızılay tarafından çeşitli eğitim programları yürütülmüştür (TİKA Faaliyet Raporu, 2014, s.226-227).

Türkiye, Afganistan'ı eğitim alanında çok yardım etmiştir. TİKA, birçok lise, ortaokul, kadın meslek okulu inşa etmiştir. Afganistan'ın doğusunda eğitim konusunda problemler yaşanmaktadır. Böylece ilkokul çağına gelmiş her dört öğrenciden üçü örgün eğitime devam edememelerinden dolayı, okuma ve yazma oranını %30 olarak sayılmaktadır. 2018'de eğitimi daha sağlıklı yapılması amacıyla TİKA tarafından 11 okula toplam 500 öğrenci masa-sırası desteği sağlandı (TİKA Faaliyet Raporu, s.2018). Afganistan'ın kırsal kesimlerinde eğitim altyapısı yeterli olmadığından bazı bölgelerde açık havada eğitim verilmekte olup kış döneminde dersler kesintiye uğramaktadır. Özellikle bazı bölgelerde yaşayan Kuçiler (çadırda yaşayan insanlar) temel eğitim alma konusunda daha çok zorluk çekmektedirler. Kuçi çocuklarının eğitimlerini devam ettirebilmek için TİKA tarafından 115 adet çadır temin edilmiştir (TİKA Faaliyet Raporu, 2007, s.59-60).

Afganistan'da geçmiş yıllardan bu yana devam eden savaşlar sebebiyle altyapı tahrip edilmiştir. Altyapının daha iyi bir duruma gelmesi için Birleşmiş Milletler ve NATO başta olmak üzere, uluslararası topluluğun katkısı ile birlikte il imar ekibi (PRT) kurulmuştur. Bu grup çalışması Afganistan'ın 25 vilayetinde faaliyet göstermektedir. Türkiye de PRT programına dahil olup Afganistan Vardak iline bağlı Meydan Şehir'in altyapısını güçlendirme sorumluluğunu üstlenmiştir. Türkiye'nin Vardak'ta PRT çalışmaları Türk Silahlı Kuvvetleri ve Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından koordine edilmiştir. 2007 yılında Türkiye, Vardak vilayetinin idari ve sivil altyapılarının yeniden yapılandırmasını, polis eğitim merkezi ve polis karakolunun inşası başlatılmıştır. Ayrıca Başkent Kabil'in de altyapı tesisleri çoğunlukla tahrip edilmiştir. Altyapı tesislerinin bozulması en çok ulaşım sektörünü etkilemiştir. Ulaşım sektörünü geliştirmek için TİKA yapılandırma amaçlı Kabil Pol-1 Sokhta köprüsünün yeniden imarını başlatmıştır (TİKA Faaliyet Raporu, 2014, s.226).TİKA, Afganistan'ın Cuzcan

şehrinde “Cuzcan Üniversitesi Türkoloji Bölümü” inşa edilip eğitim için gerekli olan tüm malzemeleri temin etmiştir. Bu bölümün binasının yapılmasının temel amacı; Afganistan’ın Kuzey bölgesinde Şibirgan, Cuzcan, Faryab vb. gibi Özbekçe konuşulan bazı illerde, Türkçe eğitimin yaygınlaştırılmasıdır. Halihazırda, bölümde 300 öğrenci eğitim görmekte ve Türkçe eğitiminin yanı sıra Türkmence ve Özbekçe eğitimi de verilmektedir. Mezar-ı Şerif’te okulların sayısını artırma amaçlı TİKA tarafından 700 öğrenci kapasiteli 42 derslikli okul imar edilmiştir. Öğretmenlerin meslek içi eğitimlerinin yapılabilmesi için Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı, TİKA’dan bir tesisin yapılması talebinde bulunmuş ve TİKA tarafından üç binadan oluşan bir tesis inşa edilmiştir. TİKA, “Kabil Sürekli Eğitim Merkezi” nin eğitimini destekleyeceğini belirtmiş ve eğitim sektörünün geliştirilmesi için çalışmalar yapmıştır. Ayrıca TİKA tarafından inşa edilen Kabil Süreklilik Eğitim Merkezi, savaşlar sebebiyle eşlerini kaybeden dul kadınlar, engelliler ve yaşlılara maddi destek sağlamaktadır. TİKA, kadınlara terzilik kursları ve yaşlılara da okuma yazma kursları düzenlemiş ve Belh, Cuzcan, Sarıpul şehirleri ve Akça ilçesinde bulunan çocuk nezarethanesinde “Meslek Edindirme Kursları” için ihtiyaç olan malzemeleri düzenlemiştir (TİKA Faaliyet Raporu, 2014, s.228). Aynı zamanda Afganistan’ın Kabil şehrinde yer alan kız meslek okulu, kız meslek enstitüsü, Allauddin Kız Yetimhanesinin binalarının tadilatı ve ek bina yapımı başlatılmıştır. 2016 yılında Kabil Uluslararası Havaalanı komutanlığında Şehit Bülent Camisi ve Cuzcan şehrinde Ali ŞirNevayi Camisinin yapımı gibi birçok yerde camiler de inşa edilmiştir(TİKA Faaliyet Raporu, 2017, s.62).

Afganistan’da temizleme suyu ve su hijyeninin eksikliği en temel sorunlardan biri sayılmaktadır. İçilebilir temiz su eksikliğinden halkın büyük bir kısmı çeşitli hastalıklara maruz kalmaktadır. İçme suyu temini için Türkiye tarafından bir takım çalışmalar yürütülmüş, 2005-2006 yıllarında münferit bir şekilde su kuyularının açılımı yapılırken 2007 yılında 49 su kuyusunun açılımı yapılmıştır. TİKA 170 bin kişinin yararlanacağı 13 su kuyusunun açılma masraflarını karşılamıştır. Bu çalışmalar ilk olarak küçük köyler ve kasabalarda daha sonra da vilayetlerde uygulanmıştır.Hazırlanacak projelerle birlikte Türkiye, BM Güvenlik Konseyi Kararı ile de NATO’nun Afganistan’daki genel hedefleri kapsamında; Vardak ilindeki halkın kalkınmasına destek verilmesi, altyapı faaliyetlerine katkıda bulunulması ve İl İmar Ekibi’nin kurulmasını kararlaştırmıştır. Afgan Hükümeti Türk halkına, Türk Devleti’ne ve özellikle TİKA’ya yıllardır devam eden yardımları ve işbirliği için teşekkür edip minnettar olduğunu önemle belirtmiştir (TİKA Faaliyet Raporu, 2017, s.60-62).

6. SONUÇ

Türkiye Afganistan'da milyonlarca dolarlık kalkınma yardımları, insani yardımlar, askeri geliştirme programları, imar ve inşaat programlarında bulunmuştur. Türkiye Afganistan'a, yeniden yapılandırma yardımları, eğitimi daha çok geliştirme amaçlı okul inşası, tıbbi yardımlarda bulunmuştur. Türkiye'nin dış yardımları en çok Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) vasıtasıyla yapılmıştır. TİKA Afganistan'da, kalkınma yardımları, insani ve maddi yardımlarda bulunmuştur. Özellikle, Türkiye sosyal altyapının geliştirilmesi konusunda yoğunlaşmakta olup Afganistan'ın birçok vilayetinde yardımlarını yürütülmektedir. 11 Eylül olaylarından sonra çok dikkat çeken bir ülke olan Afganistan ile Türkiye'nin ilişkileri çok eskilere dayanmaktadır. Türkiye Afganistan'a, yardım eden ülkelerin arasında en ön sıralarda yer almaktadır.

Bununla birlikte, 2001'de Türkiye, Afganistan'daki NATO Misyonu (ISAF) Komiserliğini üstlenmiştir. Barış yapılandırma çalışmaları haricinde kültürel işbirliği, iletişimin geliştirilmesi, ekonomik altyapının geliştirilmesi çerçevesinde Afganistan, eğitim programının desteklenmesi, acil yardımlar için pay alınması, Türkiye'nin Afganistan'a yapmış olduğu kalkınma yardımları arasındadır. Özellikle Türkiye, Afganistan'a eğitim alanında çok yardım etmiştir. TİKA, Afganistan'da eğitim kurumların inşası faaliyetlerine Cuzcan, Takhar, Balkh, Seripol, Baghlan, Kunduz, Kandahar, Semengan ve Faryab illerinde devam etmektedir.

Türkiye'nin Afganistan'a yardımları, Afgan halkın gözünde çok kıymetli ve değerlidir. Afgan halkı, en çok eğitim ve sağlık alanlarda Türkiye'nin yardımlarını ihtiyaç duymaktadır. Bu yardımlar, Türk-Afgan ilişkilerini daha da çok güçlendirmiştir. Türkiye'nin, Afganistan'ı eğitim sektöründe desteklemesi ile birlikte Afganistan'da Türk kültürü yayılmakta ve okullarda Türkçe dili öğretilmektedir. Türkiye'nin Afganistan'a yardımları sayesinde, Türkiye'nin Afgan halkı üzerindeki pozitif imajı daha da güçlenmiştir. Afgan liseli öğrencilerinin %70'i Türkiye'de eğitim alma çabasında bulunmaktadır. Kabil'in bazı okullarında öğrenciler, Türkiye'deki öğrencilerin benzeri üniforma giymektedir. Afgan hastaların Türkiye'de tedavi görmeleri için, TİKA tarafından imkanlar sağlanmakta ve yıllık 100 kişi tedavi için Türkiye'ye getirilmektedir.

Öyle ki, TİKA aracılığıyla Türkiye'ye gelen Afgan hastalara, 2016 yılının Şubat-Mart aylarında Ankara'da tercümanlık yaptığım sırada hastaların sürekli Türk halkının, Türk kültürünün, doktorların şevkati hakkında yorum yaptıklarını, şahit olmuştum. Türk halkı Müslüman oldukları için de, Afganlar tarafından sevilmektedir. Bunun bir örneği; 2001'de

Kabil sokaklarından, Türk askerleri geçerken, Afganlar tarafından“bunlar Türklerdir, Müslümanlardır ve bizi korumaya gelmişlerdir” olarak ifadelerde bulunmuşlardır. Amerikan askerleri ise, kin ve nefret gözüyle bakılmıştır. Türkiye'nin TİKA ve TOKİ gibi kurumlar, Afganistan'da inşaat faaliyetlerinde bulunmaktadır. Bu durum Afgan gençlerinin çalışmalarına zemin oluşturmuş ve işsizlik az da olsa giderilmiştir.

KAYNAKÇA

- AKILLI, E. (2016). *Kazakistan Dış Yardımları ve Kazaid Üzerine kısa bir değerlendirme.* Türkiye’de ve Dünya’da Dış Yardımlar. Ankara: Nobel Yayınları.
- ASLAN, H. K. (2016). *Dış Yardımların Türkiye ’nin Yumuşak Gücüne etkisi.* Türkiye’de ve Dünya’da Dış Yardımlar. Ankara: Nobel Yayınları.
- DOĞAN, S. (2016). *Türkiye ’nin geniş Orta Asya coğrafyasına yönelik faaliyetleri Afganistan örneği.* Türkiye’de ve Dünya’da Dış Yardımlar. Ankara: Nobel Yayınları.
- (2015). *Erdogan’dan Afganistan’a Tam Destek* 6. 15. 2019 tarihinde <https://www.iha.com.tr/haber-erdogandan-afganistana-tam-destek-522557/> erişildi.
- Geçmişten günümüze Türk-Afgan ilişkileri (2009). *Genel Kurmay Basımevi.* ss. 182-185.
- KORKMAZ, Ö. (2002). *Afganistan üzerine araştırmalar.* Tarih ve Tabiat Vakfı. ss. 209-211.
- RAMANI, S. (2018). *Can Turkey position itself as the most effective mediator in Afghanistan* TRT World, 3. 2018. 15.5.2019 tarihinde <https://www.trtworld.com/opinion/can-turkey-position-itself-as-the-most-effective-mediator-in-afghanistan--15883> erişildi.
- Afganistan sağlık alanında iş birliği faaliyetleri* (2008). Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı. ss. 25-30.
- Türkiye ’nin üç kıtaya uzanan dost eli.* (2007).Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Başkanlığı. ss. 1-2, 5-8.
- TİKA ’dan Afganistna’a Gıda ve Eğitim Yardımı* (2018). Anadolu Ajansı, 15.5.2019 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tikadan-afganistanda-gida-ve-egitim-yardimi-/1167127> erişildi.
- TİKA Faaliyet Raporu*(2007).TİKA. 15.5.2019 tarihinde <http://www.tika.gov.tr/upload/2017/YAYINLAR/Faaliyet%20Raporlar%C4%B1/2007/rapor2007.pdf> erişildi.
- Türk İşbirliği Koordinasyon Ajansı Başkanlığı* (2014). TİKA. 15.5.2019 tarihinde <http://www.tika.gov.tr/upload/2016/Prestij%20Eserler/Faaliyet%20Raporu%202014.pdf> erişildi.
- Türk İşbirliği Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı* (2017). TİKA. 15.5.2019 tarihinde <http://www.tika.gov.tr/upload/2018/2017%20Faaliyet%20Raporu/T%C4%B0KA%20Faaliyet%20Raporu%202017.pdf> erişildi.
- Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Faaliyet Raporu* (2016). 15.5.2019 tarihinde <https://disab.saglik.gov.tr/TR,3763/faaliyetler.html> erişildi.

- USLU, S. (2014). *TİKA'dan Afganistan'a Sağlık Malzemesi*. TRT Haber. 15.5.2019 tarihinde <https://www.trthaber.com/haber/saglik/tikadan-afganistana-saglik-malzemesi-121713.html> erişildi.
- Yıldız, M. (2013). *Devlet İnşasında Başarı ve Kurumlara Talep: Türkiye'nin Afganistan'daki rolü 2001-2011*. Dergi Park. 15.5.2019 tarihinde <https://dergipark.org.tr/download/article-file/321432> erişildi.

MAKALE / ARTICLE:

ÇALIŞMA HAYATINDA İŞ TATMİNİ VE İŞ STRESİ: ÖZEL BİR HASTANEDE ÇALIŞAN HEMŞİRELER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

JOB SATISFACTION AND WORK STRESS IN WORKING LIFE: IN A PRIVATE HOSPITAL NURSES ON RERESEARCH

Çiğsem KARAKUŞ**

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı hemşirelerin iş tatmini ve iş stresi arasındaki ilişkileri incelemektir. Bu amaçla iş tatmini ve iş stresi değişkenleri hakkında yerli ve yabancı literatür taranarak kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Medipol Mega Üniversitesi Hastanesi hemşireleri üzerinde bir alan çalışması yapılmıştır. Elde edilen veriler SPSS programı ile analiz edilerek, hipotezler test edilmiştir. Bu çalışmada cinsiyet, yaş, kıdem, eğitim durumu ve medeni durum değişkenleri arasında iş tatmini açısından anlamlı bir fark olduğu cinsiyet, yaş, kıdem, eğitim durumu, medeni durum ve iş stresi değişkenlerine göre anlamlı bir fark olmadığı ve iş tatmini ve iş stresi arasındaki ilişki negatif yönde anlamlı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: İş tatmini, İş Stresi, Hemşire

* Çiğsem KARAKUŞ tarafından, 2019 yılında İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme AnaBilim Dalı'nda savunulan "Çalışma Hayatında İş Tatmini ve İş Stresi: Özel Bir Hastanede Çalışan Hemşireler Üzerine Bir Araştırma" başlıklı Yüksek Lisans Tezi'nden üretilmiştir.

** İnsan Kaynakları Bilim Uzmanı, E-posta: cigsemkarakus@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1573-5224.

ABSTRACT

The main purpose of this study is to examine the relationships between job satisfaction and job stress of nurses. For this purpose, a conceptual framework has been formed by searching local and foreign literature about job satisfaction and job stress variables. A field study was carried out on Medipol Mega University Hospital nurses. The data were analyzed by SPSS program and the hypotheses were tested. In this study, there was no significant difference in terms of gender, age, seniority, educational status, marital status and job stress variables in terms of gender, age, seniority, educational status and job satisfaction. It was found to be negative in the negative direction.

Keywords: Job satisfaction, Job Stress, Nurse

1. GİRİŞ

Bireylerin yerine getirmiş oldukları mesleğin ve mesleğinin gereklilikleriyle yapmış olduğu işlerin yaşamlarında önemli bir yeri vardır. Bireyin mesleği ve yerine getirdiği işleri sadece ihtiyaçların karşılanması ya da yaşamın idamesi bakımından değil, psikolojik boyutuyla mesleki tatmin bakımından da önemli bir yere sahiptir. İşgörenlerin yaptıkları işten tatmin oranı işsel motivasyonlarını etkilerken rutin hayatla iş hayatında karşılaşılan güçlükler, baskılar, zorluklar işgörende strese neden olabilmektedir. Sağlık hizmetlerinin en önemli öğelerinden biri hemşirelerdir. Hemşire, bireyin, ailenin ve toplumun sağlığını geliştirmeye ve korumaya odaklanan, ideal olan sağlık düzeyini ve hayat kalitesini en üst seviyeye ulaştırması hedeflenen sağlık hizmetleri sektörüne bağlı bir meslek olmasının yanında sağlık tedavisi sürecine etki eden en önemli meslek grubudur. Bu varsayımdan yola çıkarak çalışma hayatındaki iş tatmini ve iş stresi yaratan unsurlar incelenerek çalışmanın amacı belirlenmiştir. Bu çalışmanın amacı iş tatmini ve iş stresinin çalışma hayatına etkilerinin araştırılmasıdır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. İş Tatmini

Bireyin işine karşı geliştirmiş olduğu tutumlar örgütsel davranış açısından oldukça önemlidir. Bu tutumları genellikle iş tatmini olarak tanımlanmaktadır. Eğer bu tutumlar olumlu ise işgörenlerin tatmin düzeyleri yüksek, eğer olumsuz ise tatmin düzeylerinin düşük olduğu görülür (Kurt, 2010). İş tatmini, kişilerin çalışma hayatından duyduğu hazzı ve memnuniyeti sağlamaktadır. Kişiler, çalışma hayatından eğer haz duyuyor ise tatmin sağlandığı, haz

duymuyor ise, tatmin sağlamadığı sonucu çıkarılabilir. Kişinin çalışma hayatında tatminsizliğini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır (Keser, 2012).

İş tatminini her şeyden önce iş görenin kendisini mutlu ve huzurlu hissetme durumudur. Bu duygu durumunu karşılayan terime memnuniyet denilmektedir. İş görenin işinden duyduğu memnuniyet derecesinin yüksek olması iş tatminini belirleyici ve oldukça önemli bir konumda bulunmaktadır (Karakuş, 2011).

İş tatmini konusunun son yıllarda çok önem kazanmasının sebebi, örgütlerde insan unsurundan kaynaklanan sorunların giderek artması ve bu sorunları ortadan kaldırma amacının araştırılmasıdır. Çağdaş yönetim anlayışı, çalışanların bütün çabasını ortaya koyacak biçimde motive edilmesi ve çalışanın yaptığı işten en yüksek maddi ve manevi tatmin sağlayabilmesi onun başarısının örgüte olan katkısının değerlendirilmesini yansıtmaktadır (Şahal, 2005). Ayrıca iş tatmini iş görenlerin refahının bir göstergesi olarak da kabul edilebilir (Öztekin, 2008).

İş tatminini etkileyen faktörler iki şekilde sınıflandırılabilir. Bunlardan birincisi kişilik, inançlar, değer yargıları, beklentiler, sosyal ve kültürel çevre, tecrübe, cinsiyet, eğitim düzeyi ve zeka bireysel faktörlerdir. İkincisi ise işin yapısı ve zorluk derecesi, ücret, terfi olanakları ve statü, ödüllendirme, sosyal olanaklar örgütsel ortam ve çalışma koşulları gibi iş ve iş ortamıyla ilgili faktörlerdir (Sevimli ve İşcan, 2005).

İşletmeler ve bireyler için oldukça mühim çıktılar elde edilen iş tatmini unsurları işletmeler için yerine getirilmesi gereken birer yükümlülük olarak sayılmalıdır (Bayar, 2016). İş tatmini gerçekleşmeyen iş görenlerde psikolojik olgunluk ve hayal kırıklıkları oluşmaktadır. İş tatminindeki bu boşluk iş görenlerin işinden soğumalarına, düşük moralli olmalarına, düşük verimlilik ve sağlıksız bir topluma gidişin nedenini oluşturmaktadır (Kaygısız, 2014). Örgütlerde işgörenlerin iş tatminlerinin ölçülmesi ve takip edilmesi insan kaynakları bölümüne bağlı belirlenmiş departmanlar tarafından yapılıyor olması gerekmektedir. İş tatmini, kişilik özelliklerini ve çevresel faktörleri içeren çok boyutlu bir kavramdır (Roelen ve diğerleri, 2008). İş tatmini dinamik bir olgu olduğu için bireysel ya da başka bir takım faktörlerle iş tatmini ya da iş tatminsizliğini ortaya çıkarabilir.

Literatürde iş tatmini konusunda 7000'in üzerinde çalışma yapılmış bulunmaktadır. Ancak iş tatmini konusunda daha fazla çalışmanın yapılması gerektiği de savunulmaktadır. Çünkü iş tatmini hakkında kesin olan bir nokta var ki iş tatmininin dinamik bir yapıya sahip olduğudur. Yöneticiler bir kez iş tatmini sağlayıp sonra bu konuyu birkaç yıl gözden uzak tutamazlar. İş

tatmini hızlı bir şekilde elde edildiği gibi, hızlı hatta daha hızlı iş tatminsizliğine dönüşebilir (Özmen, 2014).

İşinden tatmin olan çalışan fiziksel ve ruhsal açıdan doğrudan etkilenir ve örgütün etkinliğine ve verimliliğine olumlu katkı sağlar. Verim düşüklüğü, şikayet ve yakınmaların artması, işe devamsızlık ve gecikme oranının yükselmesi gibi durumlar ise iş tatminsizliği göstergeleri olmaktadır (Tözün ve diğerleri, 2008).

Araştırmalarda düşük iş tatmininin çalışanlar üzerinde olumsuz etkilere yol açtığı, personel devir hızını yükselttiği, işe devamsızlığı ve işten ayrılma eğilimini arttırdığı tespit edilmiştir (Bacak ve Yiğit, 2010).

2.2. İş Stresi

Günümüzde teknolojik ve bilimsel gelişmeler ile araştırmalar, geçmiş dönemlere oranlar seri ve fazla gelişim sağlamaktadır. Sürekli gelişimi takip etmek isteyen kişiler, işgörenler hem iş hayatında hem de başkaları ile iletişim halinde olduğu süreçte olumsuzluklar ile karşılaşmaktadır.

Stres yaşanan gelişmelerle ve değişimler ile rutin hayatımızın parçası haline gelmiş bulunmakta ve araştırmacılar tarafından büyük bir önemle araştırılmaktadır (Erken, 2006).

stres konusunda yapmış olduğu araştırmalar ile bilinen ve bu araştırmaları ile konunun önderi sayılmakta olan Hans Selye' e göre stres, insanın olaylara karşı verdiği psikolojik ve fizyolojik tepkilerdir (Eren, 2006).

Stresin tanımı günümüzde kişiden kişiye değişen bir şekil halini almıştır. Strese neden olan etmenler, ruhsal, bedensel veya sosyal sorunlar yani belirtiler olarak tanımlanmaktadır (Haktanır, 2016). Kişilerin tecrübe ettiği olayların fiziksel veya psikolojik olarak kendisini zorlandığını hissettiğinde savaş ya da kaç tepkisini vermeye başlayacaktır (Denizsever, 2017).

Günümüzde insanlar hummalı bir hızla ve neredeyse sürekli bir rekabet halinde yaşıyor. Bu heyecan sürecinde stres, bedenin potansiyel tehlike veya sorun gibi algıladığı durumlarda verdiği doğal bir tepkidir (Garcia ve Miralles, 2017).

İşyerinde stres, hem araştırmacılar hem uygulayıcılar için giderek artan bir endişe durumuna gelmiştir. Farklı araştırmacılar tarafından farklı anlamlarda da kullanılan stres, stres faktörleri ve gerginlik kavramları, giderek mesleki stres araştırmalarında yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Rageb vd., 2013: 52).

Sağlık hizmetlerinin sunulduğu alanlar, sağlık sisteminin örgüt yapısı, uygun olmayan çalışma ortamı, nöbet usulü çalışma, ölümler, doğumlar, kritik ameliyatlar, kritik hasta bakımı, acil vakaların yanında hem yoğun stres yaşayan bireylere hizmet verilmesi hem de çalışan personelin stres yaşantıları ile çok sık karşılaşması nedeniyle, diğer iş ortamlarından daha fazla iş stresinin yaşandığı bir ortam olarak değerlendirilmektedir. Bireyin sağlığının tehdit altında olduğu, belirsizlik ve bilinmezlik nedeniyle yoğun stresin yaşandığı bu durumlar hasta birey kadar sağlık çalışanlarını da etkilemektedir (Tekingündüz vd., 2014).

Stresli bir ortamda çalışmanın, depresyona, değersizlik hissine, düşük düzeyde işe bağlılık ve çalışma grubundan psikolojik olarak uzaklaşmaya neden olduğu ileri sürülmektedir ki bu da, işten duyulan tatminsizliği arttıran bir durumdur (Hang-Yue vd., 2005: 2137).

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı söz konusu olan hastanede çalışan hemşirelerin iş tatmini ve iş stresi düzeylerini tespit etmektir. Bu araştırmanın sonucunda elde edilen bulgular, sağlık sektöründe iş tatmini ve iş stresi konularında literatüre ve insan kaynakları yönetimi uygulamalarına katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

3.2. Hipotezler

Çalışmanın hipotezleri;

H1: İş stresi ve iş tatmini arasında istatistiksel açıdan önemli doğrusal bir ilişki bulunmaktadır.

H2: Özel hastanede çalışan hemşirelerin iş tatmini ve iş stresi düzeylerinde medeni durumlarına göre anlamlı bir fark vardır.

H3: Özel hastanede çalışan hemşirelerin iş tatmini ve iş stresi düzeylerinde yaş yönünden anlamlı bir fark vardır.

H4: Özel hastanede çalışan hemşirelerin iş tatmini ve iş stresi düzeylerinde mesleki deneyimlerine (kıdem) göre anlamlı bir fark vardır.

H5: Özel hastanede çalışan hemşirelerin iş tatmini ve iş stresi düzeylerinde eğitim durumlarına göre anlamlı bir fark vardır.

3.3. Araştırma Grubu

Katılımcılar İstanbul Medipol Mega Hastanesinde 2018 yılı Ocak-Nisan döneminde görev yapan 185 hemşireden oluşmaktadır. İlgili dönemde hastanede çalışan toplam 255 hemşire sayısı belirlenmiştir. Böylece ilgili grubun %82.96' sına ulaşılmıştır.

3.4. Veri Ölçüm Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu 3 bölüm 37 sorudan oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünü demografik sorular oluşturmaktadır. Bu sorular hemşirelerin niteliksel bulgularını betimlemek için oluşturulan sorulardır. Yaş, medeni durum, mesleki tecrübe, eğitim durumu kurumda çalışma süresi ve cinsiyet gibi sorulardan oluşmaktadır.

İkinci bölümde hemşirelerin iş tatminlerini incelemek amacıyla “Minesto İş Tatmini (MSQ)” Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek likert tipi beşli derecelendirme ölçeği tütündedir. Bu likert tipi ölçeklendirme, “Hiç memnun değilim, Memnun değilim, Kararsızım, Memnunum ve Çok memnunum” seçeneklerinden oluşmaktadır.

Üçüncü bölümde ise hemşirelerin iş streslerini incelemek amacıyla A. Furnham ve M. Payne'nin Batı Hindistan' da uyguladıkları iş stresi ölçeği kullanılmıştır. Ölçek likert tipi beşli derecelendirme ölçeği türündedir. Bu likert tipi “ Hiç stres yok, Nadiren stres var, Biraz stres var, Sık sık stres var ve Her zaman stres var” seçeneklerinden oluşmaktadır. Anketler Hemşirelik Hizmetleri Müdürlüğüne bağlı olarak çalışan bölüm sorumlusu hemşirelere bizzat araştırmacı tarafından elden götürölüp teslim alınarak SPSS istatistiksel paket programında analiz edilmiştir.

3.5. Veri Analizi

Araştırma verisini analiz etmek için SPSS istatistiksel paket programı kullanılmıştır. Kullanılan veri ölçüm araçlarının güvenilirliğini analiz etmek için Cronbach Alfa katsayıları hesaplanmıştır. Cinsiyet ve medeni duruma göre iş tatminin ve iş stresinin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için t testi, ikiden fazla kategorik değişkene göre karşılaştırmak için ise tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. İş Tatmini ve iş stresi arasındaki ilişki korelasyon analizi ile incelenmiştir.

3.6. Bulgular

Araştırmaya katılan hemşirelerin kişisel bilgileri ile ilgili ayrıt edici özellikleri Tablo 1’de toplu halde sunulmuştur. Hemşirelerin %67.6’ı kadın, %32.4’ü erkektir. Hemşirelerin %64.9’u bekar, %35.1’i evlidir. Hemşirelerin %51.4’ünün yaş oranı 20-25 yaş aralığındadır. Hemşirelerin mezuniyet durumlarına bakıldığında; %52.5 oranında üniversite mezunu oldukları görülmektedir. Hemşirelerin mesleki kıdemlerine bakıldığında %67.6’nın 1-5 yıl arasında kıdemlerinin olduğu görülmektedir. Kurumda çalışma yıllarına bakıldığında ise %41.6’nın 0-2 yıl aralığında çalıştığı görülmektedir. Hemşirelerin mesleklerinin isteyerek seçme oranına baktığımızda %83.8 oranında evet isteyerek seçtikleri gözlemlenmektedir.

Tablo1:Kişisel Bilgilere Ait Tamamlayıcı İstatistikler

Değişkenler		Sayı	%
Cinsiyet	Kadın	60	67.6
	Erkek	125	32.4
Toplam		185	100.0
Medeni Durum	Evli	65	35.1
	Bekar	120	64.9
Toplam		185	100.0
Yaş	20-25	95	51.4
	25-30	52	28.1
	31-40	31	16.8
	41 ve üzeri	7	3.8
Toplam		185	100.0
Eğitim Durumu	Lise	42	22.7
	Yüksek Okul	38	30.5
	Üniversite	97	52.5
	Lisans Üstü	8	4.3
Toplam		185	100.0
Mesleki Kıdem	1-5	125	67.6
	6-10	34	18.4
	11-20	19	10.3
	21 ve üzeri	7	3.8
Toplam		185	100.0
Kurumdaki Çalışma Süresi	0-2	77	41.6
	2-4	55	29.7
	4-6	39	21.1
	6 ve üzeri	14	7.6
Toplam		185	100.0
Mesleklerini İsteyerek Seçmeleri	Evet	155	83.8
	Hayır	30	16.2
Toplam		185	100.0

Güvenirlilik kişilerin test maddelerine vermiş oldukları cevaplar arasındaki tutarlılık olarak tanımlanabilir. Güvenirliliği değerlendirmek için kullanılan yaklaşımlardan birisi Alfa yöntemidir. Tablo 2’de görüldüğü üzere tüm α değerleri Perkerşen’e göre güvenilir ve çok güvenilir değerleri arasında yer almaktadır.

Tablo2: Ölçeklerin Güvenirlik Katsayıları

Ölçekler	Cronbach' s Alpha	Önerme sayısı
İş Tatmini	0.819	12
İş Stresi	0.796	10

Anketin tutarlılığını ölçmek için Cronbac's alfa güvenirlilik katsayılarına bakılmış ve Tablo 2'de görüldüğü gibi 0,70'in oldukça üzerinde çıkmıştır. İş tatmini ölçeği $\alpha=0,819$ ve iş stresi ölçeği $\alpha=0,796$ olup tüm ölçekler için güvenilir olarak çıkmıştır.

Tablo3: Kişisel Özelliklere Göre İş Tatmini ve İş Stresi Puan Ortalamaları

Değişkenler		İş Tatmini	İş Stresi
Cinsiyet	Kadın	3.29±0.55	3.05±0.72
	Erkek	3.02±0.65	3.03±0.61
	Anlamlılık Düzeyi	t=2.765	t=0.187
		p=0.007*	p=0.85
Medeni Durum	Evli	3.99±0,64	2.99±0.74
	Bekâr	3.21±0.57	3.07±0.65
	Anlamlılık Düzeyi	t=-.022	t=-.833
		p=0.82	p=0.40
Kıdem	1-5 yıl (1)	3.17±0.55	3.09±0.66
	6-10 yıl (2)	3.12±0.52	3.03±0.61
	11-20 yıl (3)	3.74±0.84	3.06±0.85
	21 yıl ve üzeri (4)	3.20±0.59	2.15±0.48
	Anlamlılık Düzeyi	F=5.413	F=4.358
		p= 0.028*	p= 0.006*
Eğitim Durumu	Farklılıklar	3-4	1-4
	Lise(1)	3.30±0.69	2.79±0.63
	Yüksek Okul(2)	3.30±0.54	3.06±0.60
	Lisans(3)	3.09±0.54	3.15±0.69
	Lisansüstü(4)	3.20±0.60	3.00±1.05
	Anlamlılık Düzeyi	F=3.113	F=2.712
	p=0.63	p=0.46	
Yaş	Farklılıklar		1-3
	20-25(1)	3.24±0.53	3.09±0.66
	25-30(2)	3.11±0.49	3,07±0,67
	31-40(3)	3.06±0.79	3,06±0,72
	41 ve üzeri(4)	4.05±0.30	2.15±0.48
	Anlamlılık Düzeyi	F=.329	F=4.277
	p=0.000*	p= 0.006*	
	Farklılıklar	4-1.4-2.4-3	4-1.4-2.4-3

*p<0.005, p<0.001**

Tablo3'de kişisel özelliklerle değişkenler arasındaki ilişki sunulmaktadır. Hemşirelerin cinsiyetine göre iş tatmini skorlarının anlamlı farklılık gösterdiği saptanmıştır (p<0.05).

Çalışmada, kadın hemşirelerin iş tatmin skoru anlamlı olarak erkek hemşirelerden daha yüksek bulunmuştur. Bunun yanında, kadın hemşirelerin iş stresi, erkek hemşirelerden yüksek olmasına rağmen aradaki fark anlamlı çıkmamıştır. Dolayısı ile bu araştırmada cinsiyetin sadece iş tatminini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada medeni durumun iş tatmini ve iş stresi değişkenlerinin her ikisini de anlamlı şekilde etkilemediği gözlenmektedir ($p>0.05$). Çizelgede görüldüğü gibi yaşın iş tatmini ve iş stresini anlamlı şekilde etkilediği belirlenmiştir. 41 yaş üzerindeki katılımcıların iş tatmini ve iş stresi konusundaki algıları anlamlı olarak diğer üç gruptan daha yüksek bulunmuştur ($p<0.05$).

Yapılan çalışmada, toplam çalışma süresinin iş tatminini ve iş stresini anlamlı olarak etkilediği gözlenmektedir. 21 yıl ve üstü çalışan personelin iş stres düzeyi 1-5 yıldır hemşirelere göre anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Araştırmada eğitim durumunun iş stresini anlamlı şekilde etkilediği gözlenmektedir ($p<0.05$).

Tablo4: İş Tatmini ve İş Stresi Genel Görünümü

		İş Tatmini	İş Stresi
İş Tatmini	Pearson Correlation	1	-.274**
	Sig. (2-tailed)		0
	N	185	185
İş Stresi	Pearson Correlation	-.274**	1
	Sig. (2-tailed)	0	
	N	185	185

İş tatmini ve iş stresi arasında negatif yönlü doğrusal bir ilişki söz konusudur. Bu ilişkinin derecesi -0.274 yani %27.4'dür. İş tatmininin de oluşan değişimler iş stresindeki değişimleri önemli düzeyde etkilemektedir.

Sonuç olarak, iş tatmini ve iş stresi arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki gözlemlendiği için H1 hipotezi kabul edilir. Medeni durum ile iş tatmini ve iş stresi arasında anlamlı bir fark olmadığı için H2 hipotezi reddedilmiştir. Yaş ile iş tatmini ve

iş stresi arasında anlamlı bir fark olduğu için H3 hipotezi kabul edilmiştir. Kıdem ile iş tatmini ve iş stresi arasında anlamlı bir fark olduğu için H4 hipotezi kabul edilmiştir. Eğitim durumu ile iş stresi arasında anlamlı bir fark olduğu için H5 hipotezi kabul edilirken diğer değişken olan iş tatmini açısından reddedilir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Son yıllarda kârlılık, hizmet kalitesi ve sürdürülebilir rekabet avantajı gibi önemli örgütsel konulara sirayet etmesi nedeniyle iş tatmini, iş stresi konuları araştırmacılar tarafından yoğun olarak ele alınmaktadır. Çalışma ortamındaki iş stresinin iş tatminine etkisi ortaya çıktıkça araştırmacılar bu değişkenlere daha çok önem vermeye başlamışlardır. Bu çalışma sağlık sektöründe sadece bir özel hastanede çalışan hemşireler üzerinde araştırılmıştır.

Literatürde iş tatmini ve iş stresi ile ilgili çalışmalara rastlamak mümkündür. Allen ve Meyer'in iş tatmini üzerine yapmış oldukları araştırmada tüm iş tatmini boyutlarının ortalama seviyenin üzerinde çıkmıştır. Çalışmalarında en yüksek iş tatmini sağlayan faktörler sırası ile yöneticileri ve iş arkadaşları çıkarken en düşük iş tatmini boyutları yükselme, ücret, sosyal imkanlar, ödüller çıkmıştır. Bu durumda sosyal imkanları, ücretin, ve yükselmenin iş tatmini üzerinde doğrudan etkisinin olmadığı sonucuna varılabilir. Allen ve Meyer'in yapmış olduğu çalışmalar sonucunda bazı çalışanların arzu etmedikleri halde kurumda kalmak için güçlü bir ihtiyaç ve zorunluluk hissettiklerini, bazı çalışanların ise kurumda çalışmayı arzulamalarına rağmen ne güçlü bir ihtiyaç ne de zorunluluk hissettiklerini ileri sürmektedirler (Budak, 2004). Pişkin'in sağlık çalışanları üzerine yaptığı araştırmada ücret en düşük iş tatmini boyutu olarak karşımıza çıkarken, insanlarla ve ekip arkadaşları ile olan iletişimleri en yüksek iş tatmini boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır (Pişkin, 2001). Nalepka, hastanede görev alan 152 hemşire ile yaptığı çalışmada; işin yapısı, başarı, yeteneklerin kullanılması, kariyer ve mesleki gelişme olanakları gibi güdüleyici etkenlerin yanı sıra ekip arkadaşları ile astları arasındaki ilişkiler, çalışan güvelliği gibi koruyucu etkenlerin de hemşirelerin iş tatminleri üzerinde rol oynadığını aynı zamanda yönetim biçimi, başarı ve tanınma gibi güdüleyici etkenlerinde iş tatminini etkileyeceğini belirtmiştir (Ciğerci, 2004). Ciğerci'nin çalışmasında en düşük üç iş tatmini boyutu sırasıyla ödüllendirme, ek imkanlar ve terfi çıkarken; en yüksek iş tatmini boyutu sırasıyla ekip arkadaşları ve yöneticileri ile ilişkileri, işin yapısı çıkmıştır. Duygulu ve Korkmaz'ın hemşirelerle

yaptığı çalışmada, en düşük iş tatmini boyutları olarak ekonomik nedenler, terfi, kariyer olanaklarının olmaması ve iş yerindeki ilişkiler olarak tespit edilmiştir. Oksay'ın Isparta'da sağlık çalışanları üzerinde yaptığı çalışmasında, iş güvencesi, işini sevmek, çalıştığı kurumunu sevmek iş tatmini yaratan unsurlar olarak çıkarken; ücretin adil dağılmaması, fazla iş yükü, yükselme imkanlarının yetersiz olması ve fiziksel çalışma ortamının yetersizliği ise tatminsizlik yaratan unsurlar çıkmıştır. Demir'in çalışmasında elde edilen sonuçlara göre ise sağlık çalışanlarında strese yol açan faktörler, hastaların bakım sorumluluğu, mesleki eğitim esnasında öğrenilen becerilerin ve bilgilerin günlük çalışma süreci içinde yeterince kullanılmaması, hastalarla konuşmak için yeterince zaman olmaması, çalışanların görevlerindeki belirsizlikler, çalışanların ekip ve yöneticileri arasındaki ilişkiler olarak sıralanmıştır (Demir, 2007). Yıldız ve Görak'ın (1993) araştırmasında hemşirelerde iş stresine neden olan durumların; hemşire sayısının az olması, hasta sayısının fazlalığı, yorgunluk ve malzeme eksikliği olduğu belirlenmiştir (Yıldız ve Görak, 1993).

Görgülü' nün çalışmasında, sağlık ekibindeki iletişim sorunlarının hastanın tedavi ve bakımında sorunlara neden olduğu, meslekler arası desteği ortadan kaldırdığı ve iş stresini arttırdığı belirtilmektedir. İş ortamının huzursuz olması, bu durum çalışanlar arasında uyumsuzluğa sebep olacaktır. Yeterli iletişimde olmayan çalışanlar memnun kalınacak bir hizmet sunmakta zorlanacaklardır (Görgülü, 1990). Aştı'nın çalışmasında, iş stresi ve iş tatmini arasında negatif bir ilişki vardır. İş stresi azaldıkça yapılan işten alınan tatmin artmaktadır. Stres altında çalışan bireylerde verimli çalışma güçleşecektir. Çünkü insan beyni stres kaynaklarıyla meşgul olurken yeterli performansı gösterememektedir (Aştı, 1993).

Sağlık sisteminin önemli bir parçası olan sağlık çalışanları; her gün gerek meslek yapısından gerekse yönetsel faktörler nedeni ile yoğun stres altında kalmaktadır. Stresin olumsuz etkilerinin önlenerek iş tatmininin ve veriminin artırılması, çalışanların sağlığının korunması ve bunların olumlu sonuçlarının hastaların sağlığını geliştirilmesi ve iyileştirilmesi için iş ortamındaki stres kaynaklarının en aza indirilmesi ve çalışanların stres konusunda güçlendirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada iş stresinin iş tatminini olumsuz yönde etkilediği bulunmuştur. Dolayısı ile çalışanların iş tatmin düzeylerinin yükseltilmesi, buna karşılık iş stres düzeylerinin azaltılması önem arz etmektedir. Hastane insan kaynakları yönetimi

açısından iş tatminini yükseltici, stres azaltıcı önlemler, uygulamalar hayata geçirilmelidir. Kurumun imkanları doğrultusunda çalışma şartları, çalışma saatleri ve ücret politikasında iyileştirmeler yapılmalıdır. Hastane yönetimi çalışanlarla düzenli aralıklarla bir araya gelmeli, hemşirelere stres yönetimi ile ilgili kurum içi veya kurum dışı eğitimler düzenlenmelidir. Kurumun özellikli alanlarında (kemoterapi, onkoloji, kemik iliği üniteleri ve yoğun bakım) çalışan hemşirelere psikolojik destek sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aştı, N. (1993).“Çalışan Hemşirelerin İş Günü Kaybı, Nedenleri, Sıklığı ve İş Doyumu İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Bacak, Bünyamin ve Yiğit, Yusuf (2010). “İşe Devamsızlığın Nedenleri, Ekonomik Sonuçları ve Azaltılması İçin Alınması Gereken Önlemler” , Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi (5:1) , ss.29-44.
- Bayar, H. (2016). “İş Tatmini ve İş Stresinin Araştırma Görevlileri Üzerinde İncelenmesi: Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Budak, A. (2006). “Kamu Sektöründe Çalışanların İş Tatmini Düzeyi: Milli Savunma Bakanlığı Akaryakıt İkmal Nato Pol Tesislerinde Bir Uygulama”, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Demir, N. (2005). “Örgüt Kültür – İş Tatmini İlişkisi: Plastik Sektöründe Bir Araştırma”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Denizsever, S. (2017). “Hemşirelerde Karar Verme İle İş Stresi Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Eren, E. (2015). “Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi”. Beta Yayınları, İstanbul, 2015
- Görgülü, S. (1990). “Hemşirelik ve İş Ortamı Stresörleri”, Türk Hemşireler Dergisi, s.39., Ankara, 1990, s.27.
- Görgülü, S. (1998). “Hemşirelik ve Anksiyete”, Türk Hemşireler Dergisi, S.38, s.25.
- Hang-Yue, N., Foley, S. and LOI, R., (2005), Work role stressors and turnover intentions: a study of Professional clergy in Hong Kong, Int. J. of Human Resource Management 16 (11), 2133–2146.
- Karakuş, H. (2011). “Mobingin Hemşireler ve İş Tatmini Üzerine Etkileri: Sivas İli Örneği”, Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Kaygısız, Ö. (2014). “İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarına Yönelik Çalışan Algularının, İş Tatminine ve Örgütsel Bağlılığa Etkileri: Kamu Kesiminde Bir Araştırma”, Doktora Tezi, Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.

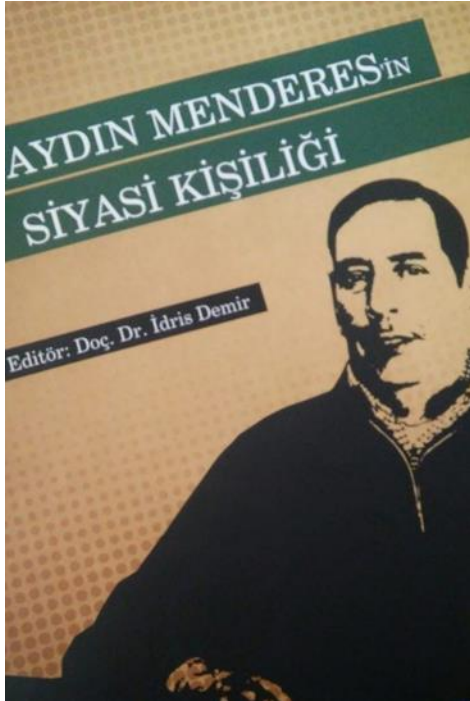
- Keser, Aşkın: Çalışma Psikolojisi. Ekin Yayınları, Bursa, 2012
- Özmen, M. (2014). “Mağaza Çalışanlarının Duygusal Zeka, İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılıkları Üzerine Bir Araştırma: Antalya İli Örneği”, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Öztekin, Z. (2008). “Orduda İş Tatmini: Subayların İş Tatminini Etkileyen Faktörler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma”, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Rageb, M. A., ABD-El-Salam, E. M., El-Samadicy, A. and Farid, S., (2013), Organizational commitment, job satisfaction and job performance as a mediator between role stressors and turnover intentions a study from an Egyptian cultural perspective, *The Business & Management Review*, 3 (2), 51-73.
- Roelen, Cam, Koopmans, P.C ve Groothoff, J.W. (2008). Which Work Factors Determine Job Satisfaction *Work*, 30, 433-439, IOS Pres.
- S.Yıldız, G.Görak, “Hemşirelikte Çalışma Şekillerinin Anksiyete Düzeyine Etkisi”, İstanbul Üniversitesi Florance Nightingale Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, İstanbul, 1993, s.480.
- Şahal, E. (2005). “Akademik Örgütlerde Örgüt Kültürü ve İş Tatmini Arasındaki İlişki: Akdeniz Üniversitesi’nde Doktora Yapan Araştırma Görevlilerinin Örgüt Kültürüne ve İş Tatminine Yönelik Algı
- Sevimli, Figen ve İşcan, Ömer Faruk (2005). “Bireysel ve İş Ortamına Ait Etkenler Açısından İş Doyumu”, *Ege Üniversitesi, Ege Akademik Bakış Dergisi*, 5(1), 55-65.
- Tekingündüz, S. (2012). “Örgütsel Bağlılık Üzerine Örgütsel Güven ve İş Tatmininin Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Çalışması”, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tözün, Mustafa, Çulhacı, Abdullah ve Ünsal, Alaettin (2008). “Aile Hekimliği Sisteminde Birinci Basamak Sağlık Kurumlarında Çalışan Hekimlerin İş Doyumu (Eskişehir)”, *TAF Prev MED Bull*; 7(5):377-384.

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW:

ENTELEKTÜEL BİR SİYASETÇİ PORTRESİ: AYDIN MENDERES

Zümrüt BAHADIR*

KİTAP KÜNYE:

Yazarlar: İdris DEMİR (Ed.)

Kitabın Adı: “Aydın Menderes’in Siyasi Kişiliği”

Yayınevi: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayınları

Basım Yeri: İstanbul

Basım Yılı: 2016

ISBN: 978-605-5688-99-8

Ruskin Susam ve Zambaklar’da kitabın asıl gayesinin sesi muhafaza etmek olduğunu söyler (Ruskin, 2016:34). Elimizde tam da böyle, bir sesi muhafaza eden kitap var: Aydın Menderes’in Siyasi Kişiliği. Aydın Menderes uzunca yıllar siyasetin içinde bulunmuş, Türkiye tarihinin kırılma noktalarına bizzat şahitlik etmiş bir siyasetçi. Ona yalnızca siyasetçi demek az kalır. Evvela Menderes iyi bir okuyucu bunun yanı sıra iyi bir yazar ve iyi bir hatip ve pek tabii kadri bilinmemiş iyi bir siyasetçi. Üç tane darbe gördü Aydın Menderes. İlkinde

* Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, E-posta: zmrubahadir92@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6724-5980.

çocuktu, 27 Mayıs ondan babasının alıp götürdü. İkincisinde, 12 Mart'ta, gençti, üçüncüsünde, 12 Eylül'de, siyaseteydi ve bu darbe onun siyasi faaliyetlerini yasaklamıştı. Tüm bu darbeler, siyasi çalkantılar, Menderes ailesinin başına gelenler onun dünyaya ve siyasete bakışını şekillendirdi. Onun hayattaki duruşunu biçimlendiren tüm bu olayları ve onun olaylara nasıl yaklaştığını kitaplarından, röportajlarından ve kısa ömrüne sığdırdığı onca gazete yazısından çıkarabiliriz.

Yazdığı kitaplardan alınmış bazı yazılar, gazetede yazdığı yazıların ve yaptığı röportajların hemen hepsine ise titiz bir çalışmanın ürünü olan “Aydın Menderes’in Siyasi Kişiliği” adlı kitapta bulabiliriz. Bu kitap dokuz bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Aydın Menderes’in siyasetin kavramlarına bakışını görebiliriz. İktisattan siyaset bilimine, yönetimden uluslararası ilişkilere kadar geniş bir kavramsal çerçeve üzerinde yazmış olan Menderes’in ilgi alanlarının çeşitli olduğunu görmekteyiz. İkinci bölüm siyaset felsefesi olarak adlandırılmış. Menderes’in buradaki yazıları demokratikleşme sürecinde devlet, asker ve devlet ilişkisi ve uluslararası güçlerin faaliyetlerinin Türkiye siyasetindeki yansımaları üzerinedir. Üçüncü bölüm Adnan Menderes üzerine söylediklerinden ve yazdıklarından oluşmaktadır. Babasına karşı hudutsuz bir güveni (Demir, 218) olduğunu söyleyen Menderes aynı zamanda Demokrat Partiyi gündelik siyasetin kısır döngüsünde boğulduğu ve ülkedeki tansiyonu bu yüzden düşüremediği yönünde eleştirmiştir (Demir, 211). Dördüncü bölüm Aydın Menderes’in, tarih üzerine, beşinci bölüm Türkiye üzerine, altıncı bölüm ise dünya üzerine söylediklerinden oluşmaktadır. Tarihi ele alış ve yorumlayış biçimi yalnızca kahramanlık hikâyeleriyle sınırlı değil. Tarihi bir olaydan söz ederken onun Türkiye ya da dünya tarihinde nelere yol açtığını, o olayın başka olaylarla bağlantısını kurarak bize tarih konusunda ne kadar bilgili olduğunu göstermektedir. Olayların birbiriyle bağlantısını kurması ayrıca zengin bir hayal dünyasına sahip olduğunu gösterir. Yedinci bölüm Diyanet ve İslam dini üzerine söylediklerinden oluşmaktadır. Onun tevekkül eden tarafının ağır basması belki de ailesinin ve kendisinin başına gelen olayları sükunetle karşılamasına sebep olmuştur. Ne babasının ne abilerinin ölümünden ne de kendisinin kaza geçirip felç kalmasından dolayı Allah’a isyan etmemiş tüm bu olayları sakinlikle karşıladığını her şeye rağmen yaşamının güzel olduğunu dile getirmiştir. Sekizinci bölüm yaşam üzerine olarak adlandırılmıştır. Menderes’in hayata dair söyledikleri, eşi Ümran Hanım ile arasındaki o güçlü sevgi bağı, okuma serüveni ile kurduğu ilişki hakkında birçok şey öğreniyorsunuz. Son bölüm ise TBMM konuşmalarından oluşuyor. Meclisteki nezaketini, bir konuyu eleştirirken konu hakkında ne kadar bilgili olduğunu bu konuşmaları okuyunca görebilirsiniz.

Bu kitap siyasetin içine doğmuş ve ömrünü siyaset içerisinde harcamış olan bir insanın hayat, dünya, tarih, siyaset ve din üzerine söylediklerinden yola çıkarak o insanı tanımanızı sağlamaktadır. Kitabın bu kadar geniş kapsamlı olmasının en önemli faydası ise Aydın Menderes'in düşünce dünyasını derli toplu bir şekilde gözümüzün önüne sermesidir. Dokuz bölümden oluşan bu kitapta Türkiye Tarihi üzerine söyledikleri kitabın en önemli bölümüdür denebilir. Türkiye tarihini değerlendirirken Menderes kitabın diğer bütün bölümlerindeki bilgilerinden yola çıkarak değerlendirmeler yaptığını görmekteyiz. Örneğin tarihten yola çıkarak günümüz Türkiye'sinin doğrularını yanlışları, değişmesi gerekenlerini ifade etmiştir. Demokratikleşmeyle ilgili söyledikleri buna bir örnektir. *“Demokratikleşmeyi Türkiye adına bir hayat memmat meselesi olarak gördüğüm için seçtim. Onun içinde bu konunun üstünde duruyorum. Amacım, meseleyi çok net, açık, bir takım değişmez kurallara getirip bağlamak değil, önemli ölçüde Türkiye’de bu konunun gündemde kalmasına ve bu konudaki arayışların, tartışmaların hızlanarak, daha da kıvam kazanarak devamına bir katkıda bulunmaktır.”* (Demir:360). Aydın Menderes'in Türkiye üzerine söylediklerinden yola çıkarak yakın çağ Türkiye tarihi değerlendirilmesi yapılabilir. Menderes aktif siyasette bulunmadan önce de sonra da siyaset üzerine epeyce yazılar yazmıştır. Kitabın bir diğer özelliği ise Menderes ile yapılan röportajlara yer verilmesidir. Böylelikle kitabı okurken kafanızda oluşan bazı soruların cevaplarını daha kolay bulabilirsiniz. Kitabı gölgede kalmış sıra dışı bir siyasetçiyi tanımak için kullanılacak bir pusula olarak kabul edebiliriz.

Aydın Menderes'in diğer popülist politikacılardan ayrılan yönleri de bu satır aralarında kendisini ortaya koymaktadır. Tanıl Bora sağ görüşe sahip olanlar için şu ifadeleri kullanır: *“Sağın/ sağcılığın mümeyyiz vasıflarından biri, kendine bakmamak, kendine dönük eleştirillikten uzaktır. Zaten sağın, sağ düşünce mekteplerinin kendini tarifi hamaset sınırlarını pek aşmaz* (Bora, 2015:12).” Oysa Menderes kendine bakabilen, sağ politikayı eleştirebilen, tarihe kahramanlar tarihi olarak değil ders çıkarılabilecekler tarihi olarak bakan birisidir. Sağcı bir politikacı olarak Marx ve Engels'i okumuş, Marksizmi değerli bir düşünce olarak tanımlamış ve onu kendince değerlendirmeye çalışmıştır. *“Türk toplumsal alanında, hemen herkes ülkenin sorunlarına vakıf, bu sorunları çözecek merci olarak kendini görmektedir. Özellikle siyasal konularda, bütün gerçeklerden yoksun olarak 'ben olsam şöyle şöyle yaparım' bilgiçliğinin ve kişisel sorumluluklardan kaçışın arkasında bu anlayış yatar.”* (Çetin, 2004;228). Burada altı çizilen Türkiye’de siyaset kurumunun entelektüellikten yoksun yapısıdır. Oysaki Aydın Menderes bu kurumun önemli entelektüellerinden yalnızca bir tanesidir. Okumanın ve düşünmenin, gelecek için iyi şeyler yapmanın yolu olarak gören

Menderes “okumayan, düşünmeyen ve gelecek vizyonu ortaya koymayan” siyasetin toplumda egemen olmasını pusulasız bir gemiye benzetmektedir (Demir, 679). Entelektüel birikimi, okuma, düşünme, anlama çabası onu birçok politikacıdan ayırt etmektedir.

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (BAP) tarafından desteklenerek Doç. Dr. İdris Demir editörlüğünde hazırlanmış olan bu kitap hem Aydın Menderes’i tanımak hem de entelektüel birikime sahip bir siyasetçinin gözünden Türkiye ve dünyaya bakmak için iyi bir kitap. Ercan Kesal Lorca’nın “Duende”sinden bahsederken şöyle demektedir: *İçimizdeki yaranın bize bahşettiği şey. Yaşadıklarımızdan kalan ve hiç kapanmayacak olan yaralarımızın iyileştikleri sırada ruhumuzdan çıkardıkları o saf ve benzersiz yetenek.*” Babası idam edildiğinde on dört yaşında olan bir çocuğun içindeki yaraları iyileşirken ortaya çıkardığı eserler ve o eserlerin meydana getirdiği bu kitap Aydın Menderes’i tanımak isteyenlerin başvurması gereken önemli bir kaynaktır.

Kaynaklar

Bora, T. (2015). *Türk Sağının Üç Hâli*, İstanbul: Birikim Kitap.

Çetin, H. (2004). *Türk Toplum Sözleşmesi*. Ankara: Lotus Yayınları.

Demir, İ. *Aydın Menderes’in Siyasi Kişiliği*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayınları.

Kesal, E. (2016). *Cin Aynası*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Ruskin, J. (2016). *Susam ve Zambaklar*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.